

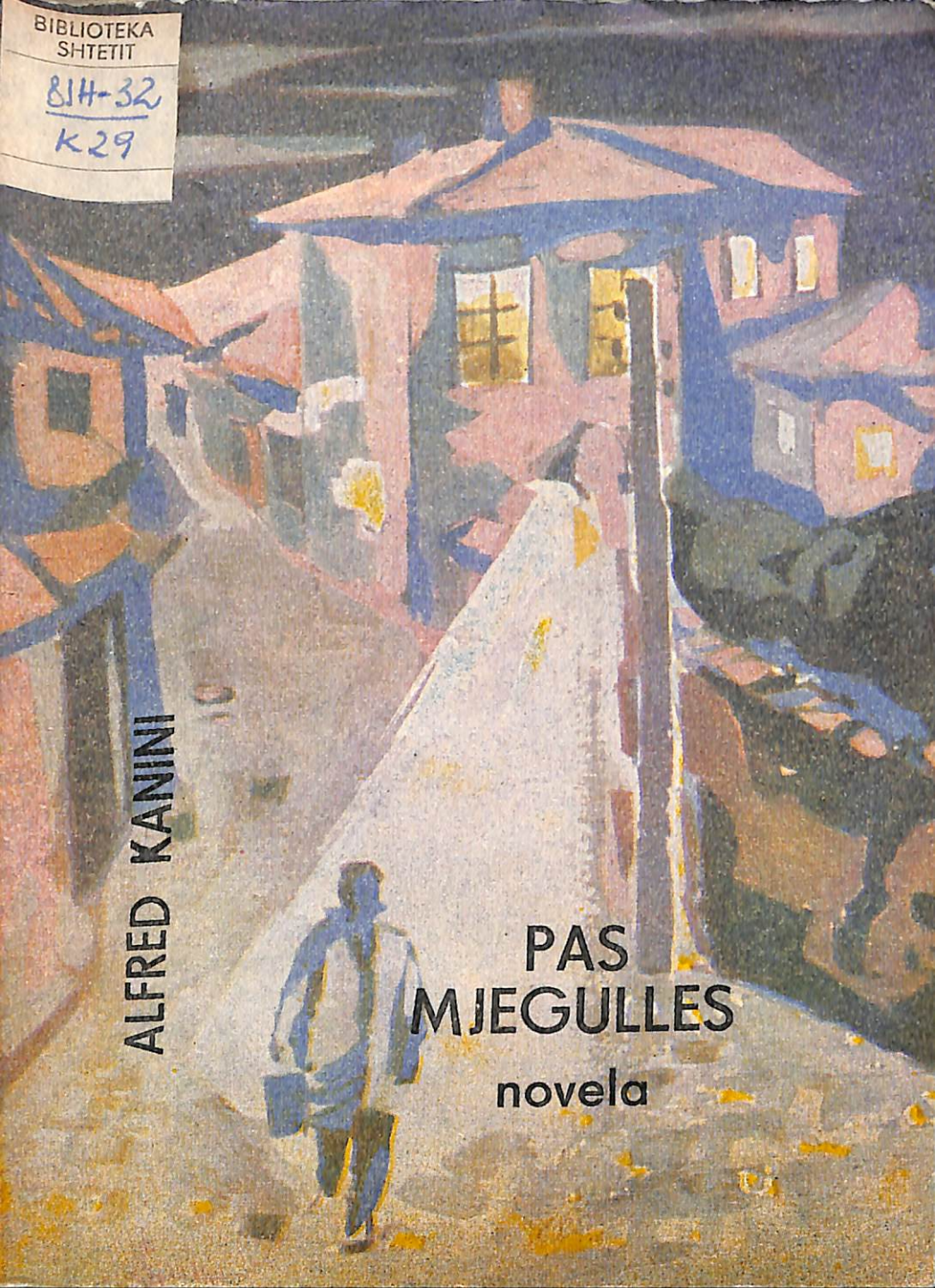
BIBLIOTEKA
SHTETIT

81H-32

K29

ALFRED KANINI

PAS
MJEGULLES
novela

814-32

K 29.

ALFRED KANINI

PAS MJEGULLES

novela

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

S I R E N A T

Matanë dritareve qëmtonte një shi i imtë dhe deti dremiste duke lëshuar vezullime të hirta. Transoqeaniku «Tirana» po hynte në port ngadalë dhe me një pamje madhështore.

«Ky shi të prish punë», tha me vete Martini duke e ndjekur me sy transoqeanikun që lëvizte pa u ndier midis anijeve të tjera. Atij iu duk sikur përshëndetej me ta dhe sikur u kërkonte ndjesë që kishte munguar për një kohë të gjatë në port. Dikush thirri: «Bëji një gozhdë tetëshe» dhe Martini ndoqi me interes akustimin¹ e tij. Martini mendoi se ai do të niste biseda për rrugët e gjata që kishte bërë gjatë atyre muajve. I erdhi për të qeshur nga një mendim i tillë i çuditshëm dhe pastaj nisi të vështronte sheshin e madh të kantierit, nëpër të cilin lëviznin njerëz. Shiu i imtë qëmtonte pa u ndier mbi kuvertat e vaporeve dhe kullat e elektrovincëve dhe pastaj zbriste mbi skeletin e hekurt dhe të përmbysur të një anijeje të madhe. Ngjyrat e hirta ishin lëshuar si një mbulesë e bezdisshme mbi montuesit dhe Martini përsëri mendonte se ai shi u prishte punë. Herë-herë nga skeleti i anijes metalike ngriheshin flakërima elektrodash, po montatorët dukeshin sikur s'ia varnin shiut. Mbi skeletin e hekurt me përjashtim të disa vajzave askush nuk e ndjente shiun.

Martini vuri re midis tyre edhe vajzën e mikut të tij të vjetër, kapedanit të «Fanit».

«Përse i është mbushur mendja kapedanit ta sjellë

1) Akustim — lidhja e anijes në port

vajzën në kantier? mendoj. Ajo mund të ndiqte studimet ose të hynte në një punë më të përshtatshme.» Martini vuri re se ajo i zgjati disa elektroda një montatori dhe u kthye te shoqet duke futur duart në xhepa dhe duke ngjeshur kokën në supe.

«Shumë shumë ato mund të bëjnë vetëm punën e një nxënësi, vetëm t'u mbajnë montatorëve elektrodën. Por, ta hajë dreqi, u inatos me vete, ato kanë kategorinë e tretë të saldatorit!»

Martini vështroi përsëri vajzën e kapedanit të «Fanit» dhe u mundua t'i kujtonte emrin. (Një ditë më parë ai ia dinte mirë.)

«Më duket se e quajnë Eliza, mendoj, ose e quajnë Eli, ose Elvira, ose... Qenke shumë nervoz, o plak Martin» i tha vetes. Ai e kuptoi se ishte bërë nervoz që në mëngjes. Elizën ai e kishte mbajtur në prehër kur kishte qenë e vogël dhe atë mëngjes nuk ia kujtonte dot me saktësi emrin.

«Unë mund t'i lë të mbajnë edhe elektrodën, tha me vete, por kjo është një punë fare qesharake. Atij nuk mund t'i besohet se kapedani i «Fanit» e kishte prurë vajzën në kantier, sepse mendonte që atje ato s'mund të bënin asnjë punë tjetër, veçse të thjeshta. «Po ç'gjë tjetër mund t'u besohet atyre, mendoj. Ato i kanë futur vetëm sepse politikisht duhet të marrin pjesë edhe femra në prodhim.» Martini kujtoi se si e kishte sjellë Xhema të bijën në kantier. Xhema ishte fonditor i vjetër dhe, kur u vendos që në kantier të vinin edhe vajza, u përpoq t'i mbushte mendjen së shoqes që ta fuste edhe ai të bijën, sepse aty do të bënin vetëm punë të lehta. «Ja, sa t'u zgjatin montatorëve elektrodën, i kishte thënë, e ç'mund të bëjnë tjetër? Kantieri nuk është uzinë, në uzinë është ndryshe, punë sustash, kurse kantieri do krahe dhe krahe të fortë.»

«Por, tha me vete Martini, kjo nuk mund të lejohet. Nuk mund t'ua paguajmë rrogën kot. Më mirë t'i shpie në repartin e sanajve. Aty të paktën mund të lyejnë me bojë.»

Papritur vuri re se vajzat kishin lëvizur nga vendi

dhe po grindeshin. Eliza ishte kapur me Vanin dhe po mundohej t'i hiqte nga duart saldatricen. Natyrisht ajo as që mund t'ia arrinte kësaj, sepse Vani ishte sa një monument, por Martinit, iu duk se aty po ndodhte diçka e papëlqyer. Me siguri vajzat ishin grindur me montatorët. Ai vuri re Vanin që u ngrit më këmbë, tundi dorën në ajër dhe lëvizi nëpër shesh tamam si një monument. E donte shumë Vanin. Ai ishte një djalë i ri, shumë i urtë dhe mund të ngrinte një pllakë çeliku 200-kilëshe, pa iu dridhur fare gjunjët! Martini vuri re se Elizës iu afrua Ruzhdiu. Seç i tha dhe atij iu duk sikur po i jepte diçka për të punuar. Në fakt ai ia kishte zgjatur saldatricen vajzës së Xhemës, Martinit iu duk sikur ai i tha Elizës: «Ngrije këtë pllakë dhe vendose në bord. Nuk peshon më shumë se 130 kile.» Eliza u mundua ta ngrinte, por as që e lëvizi dot nga vendi dhe tregoi me dorë një vinç. Martinit i erdhi për të qeshur, ndërsa Ruzhdiu bëri me dorë një gjest jo të hijshëm dhe vajti në punë të tij. Martinit nuk i kishte hyrë dot në zemër Ruzhdiu, megjithëse kishte kohë në kantier dhe ishte shumë i fortë.

U hap dera dhe në dhomë hyri Vani.

— Martin, — tha ai — hajde sqaroi ato.

— Ç'ka ndodhur, Vani? — pyeti Martini.

— Nuk e di. — Vani uli kokën me drojtje sikur të mos ia falte vetes që ishte inatosur. — Në fund të fundit jepu ndonjë punë. A i sheh se po kalben në shi me duar në xhepa?

— Pandeh se mund të bëjnë ndonjë punë, Van? — pyeti Martini.

— Unë nuk pandeh asgjë, Martin! — tha ai dhe ngriti supet. — Ato duan të punojnë dhe kanë nisur të grinden. Thuaju ndonjë gjë, Martin.

Martini nganjëherë e humbte durimin, por në përgjithësi ishte njeri i qetë. Ai i tha.

— Mirë, do të vij t'u them ndonjë gjë.

Kur dolën dhe iu afruan skeletit të anijes, vajzat iu dukën me të vërtetë të inatosura.

— Xha Martin, — i tha Eliza duke i dalë përpara,

— nëqoftë se mendoni se kemi ardhur për të parë se si punojnë montatorët e tu, atëherë më mirë po ikim fare.

Martini e vështroi një copë herë në sy. Ai ende nuk i kishte mbushur të pesëdhjetat dhe megjithatë në kantier pandehnin se ishte plakur. Nganjëherë ai provonte në sy të të gjithëve forcën e tij të jashtëzakonshme dhe të tjerët e vështronin me habi. Këtë ai e bënte vetëm që t'u mbushte mendjen se nuk ishte aspak i plakur. Vetëm një ditë ai vuri re se që mbushur me thinja dhe u kujtua se, që kur kishte filluar punën në kantier, kishin kaluar 27 vjet. Atëherë kishte qenë një djalë shumë i ri, i fortë dhe me një palë krahë aq të fuqishëm, sa të gjithë hamejtë e portit e vështronin me zili. Kur ishte i vogël, ai kishte shumë dëshirë të gjuante peshk me të atin, po, kur ai vdiq në det, atëherë e ëma iu lut që të mos merrej me gjuetinë e peshkut. Dhe erdhi në kantier që të bënte një punë dhe të ndodhej, afër detit. Atij i lindi dëshira të bëhej ndërtues anijesh. Atëherë as që mund të mendohej se do të ndërtonte anije, por në një kohë të shkurtër ai zotëroi të gjitha profesionet e kantierit dhe u bë montatori më i mirë. Vetëm se në kantier ata riparonin peshkatorët e drunjta dhe Martini nuk kishte shumë punë. Koha e ndërtimit të anijeve metalike në Shqipërinë e viteve të para të pasçlirimit ende nuk kishte ardhur. Sapo kishte filluar ndërtimi socialist i vendit. Por a e dinte djaloshi Martin se ëndrra për ndërtimin e anijeve ishte e të gjithëve, a e dinte se krahas transformimeve të mëdha shteti socialist do të ecte në rrugën e një zhvillimi të vullshëm dhe pa dyshim do të ndërtoheshin edhe anije? Këtë sigurisht ai nuk mund ta dinte. Në kantier nisën të vinin njerëz të tjerë, sollën edhe disa anije metalike dhe ai tani merrej me rimontin e tyre. Dhe askush nuk e dinte se mbi konturet e tyre të hekurta djaloshi Martin kishte nisur të plekste një ëndërr të bukur të ndërtimit të anijeve.

Martini e hoqi vështrimin nga fytyra e vajzës së kapëdanit dhe e hodhi larg në det.

«Në kantier kanë sjellë disa vajza, mendoi, dhe ato

vetëm mund të tundin xhufkat e flokëve apo të të vësh-
trojnë pa drojtje me një palë sy të zes si të kësaj vajzës
së kapëdanit.»

Ai vështroi shinë që qëmtonte butë-butë dhe i mër-
zitshëm tha me vete. «Por ne, ta hajë dreqi, nuk ke-
mi vetëm hallin e tyre, neve na duhet të mbarojmë
anijen mirë dhe shpejt dhe pastaj ta vrasim mendjen për
to.»

Martini përfytyroi montatorët kur vendosën të mba-
ronin anijen në një kohë të shkurtër duke punuar edhe
jashtë orarit. Kur u montua skeleti, ndodhte që ata e
linin punën në mes të natës. Nganjëherë Martini e vësh-
tronte Vanin e fuqishëm që shkrofëtinte si kalë, por nuk
e jepte veten.

«Ç'thua, Martin, kjo është një punë e rëndomtë»,
i thoshte ai kur Martini kërkonte ta zëvendësonte në
saldim. Sa herë i zëvendësoi ai montatorët në saldime?
Ata ia linin me vështirësi elektrodën dhe ai punonte me
një mjeshtëri të rrallë, duke i bërë ata ta admironin.
Skeletin e anijes e përfunduan brenda një kohe të shkur-
tër dhe u përgëzuan nga drejtorja. Njëri nga konstrukto-
rët shprehu dyshimin nëse ishte e qëndrueshme një punë
aq e shpejtë! Martini i siguroi se montatorët e tij nxir-
nin vetëm punë të qëndrueshme dhe të pastër. Dhe pas
kontrollit teknik doli se ata kishin bërë me të vërtetë
një punë të bukur.

Por ja, në kantier u kishin sjellë disa vajza, sikur
nuk kishin halle të tjera, por duhej të merreshin me to.
A mund t'u besonin atyre vajzave në montimin e anijes?

Shiu i imtë u binte pa u kuptuar mbi flokë dhe mbi
supe dhe Martini i vështroi në heshtje. Dukej sikur men-
djen e kishte vetëm në fytyrën e nervozuar të Elizës, por
ai në fakt mendohej të hynte në mendimet e të gjitha
vajzave.

«Asnjëherë në jetë nuk kam pandehur se do të kem
të bëj me të tillë montatorë,» mendoi.

Vajzat prisnin me durim nën shinë e imtë që qëm-
tonte ngadalë.

— Dëgjo, moj vajzë, — ia nisi ai me zë të qetë. —

Këtu puna nuk është dhe aq e lehtë dhe ju vetëm mund t'u sillni saldatorëve elektrodën dhe të lageni kot në shi. Por a mund të quhet punë kjo?

— Jo, natyrisht — tha vajza e Xhemës.

— E pra, — tha ai — unë mendoj që më mirë ju të kaloni në repartin e sanajve. — Ai heshti dhe vështroi nga deti. Pastaj u kthye nga të gjitha. — Do t'ia mbush mendjen sekretarit që ju të kaloni në repartin e sanajve. Aty nuk do ta kaloni kohën kot, sepse gjithë ditën do të lyeni sanajt me bojë.

— Por, — tha me habi Eliza — ne kemi mbaruar kursin për saldatore.

— S'prish punë — tha Martini.

— Prish shumë punë, xha Martini! — tha Eliza. Vani ishte ngulur si një pilotë betoni dhe vuri re se ajo nisi të inatosej prapë. — Unë jam saldatore e kategorisë së tretë, a e di këtë, xha Martini?

Gjer në atë kohë në kantier askush nuk ia kishte bërë fjalën dy Martinit me përjashtim të sekretarit të partisë, i cili dinte t'ia kthente mendjen, kur atij i mbushesh për ndonjë gjë. Por ai e vështroi vajzën në sy, dhe as që kishte ndër mend t'i vërsulej me të sharat e fondit të fjalorit të tij të vrazhdë. Kjo natyrisht, e habiti Vani, sepse ai e dinte që Martini edhe pse e kishte mik kapedanin e «Fanit», nuk para pyeste, kur të shante, Martini e vështroi edhe një copë herë vajzën në sy dhe vendosi të largohej. Bëri disa hapa, pastaj u ndal papritur.

— Dëgjo, moj vajzë e kapedanit — i tha. — Më mirë shkoni te sanajt. Është më mirë për ju të shkoni te sanajt. Aty mund të bëni një punë me duk.

Vani i habitur diç deshi të thoshte por plaku u largua nëpër sheshin e lagur. Atëherë Vani mendoi se atë ditë ai nuk duhej të ishte dhe aq në rregull.

— Ne as që u sqaruam — tha vajza e Xhemës duke vështruar të tjerat. — Ai s'na tha se ç'duhet të bëjmë, po të mos pranojmë të shkojmë te sanajt.

— Jua tha copë — tha Ruzhdiu që poshtë skeletit të anijes.

Vani i hodhi një vështrim të papërcaktuar.

— Fluturonte një tufë patash — se kush tha që poshtë skeletit të anijes! — dhe një udhëtar i pyeti...

— Eh, lëre! — tha një tjetër poshtë skeletit të anijes.

— Martini na i përzuri patat.

— Mos e tepro, surratpelikan!

— Më mirë trego përrallën e mbretit që luante me peta.

— Ej, surratpelikan!

Vani u doli përpara vajzave dhe iu drejtua Elizës. Por zëri që poshtë skeletit të anijes ia mbylli gojën.

— Dhe e para e patave...

— Mos na folë më për patat — tha zëri tjetër poshtë skeletit të anijes.

— E para e patave i tha se nuk ishin një tufë patash. por...

— Dhjetë vajza — tha zëri tjetër.

— Mos më ndërprit, o surratpelikan!

— Më mirë ikni — tha Vani duke iu drejtuar Elizës.

— Ikni, ai është plakur dhe është bërë i çuditshëm. Këtu të gjithë do t'ju duken të çuditshëm. Duhet ta dini se në kantier detar nuk kanë punuar kurrë ndonjëherë vajza. Por megjithatë Martini është një plak i çuditshëm.

— Ai nuk është aspak i çuditshëm — tha Eliza.

Shpatullat e gjera të Martinit tundeshin në sfondin e mugët dhe Eliza nuk ia ndau sytë, gjersa ato u fshehën diku pas pirqjeve me hekura në bregun e detit.

2.

Kur bënte mot i mirë, Martini ngrihej herët dhe ngulej në bregun e detit. Në mugëtirën e mëngjesit konturet e transoqeanikëve mezi shquheshin dhe Martinin i dukej gjithnjë sikur çuqurisnin me njëri-tjetrin. (Në mugëtirë zakonisht ëndrrat nisin e davariten, ndërsa për Martinin atë kohë nisnin të merrnin udhë të shqetësuar.)

Ai ishte ngritur herët dhe qëndronte buzë detit, duke parë dritat e transoqeanikëve që lëkundeshin në ujë.

«Një ditë me siguri do të ndërtojmë transoqeanikë, mendoj. Në qoftë se anija do të na dalë mirë, ne me siguri një ditë do të ndërtojmë edhe transoqeanikë.»

Ai e hoqi vështrimin nga deti dhe e hodhi në skeletin e anijes që dukej si një masë e madhe dhe e errët.

Kishin ende shumë punë për të bërë poshtë në kallume, në hambarë, pastaj niste puna në bordet dhe në të gjitha këto kërkoheshin specialistë të zotë që merrnin vesh nga ndërtimi i anijeve. Po kush nga ata kishte marrë vesh nga ndërtimi i anijeve? Shumë shumë ata ishin marrë vetëm me remontin e atyre që kishin importuar. Dhe, natyrisht, kjo anije do të sillte edhe përvojën e një pune të tillë.

«Por, mendoj ai i mërzhitur, për të ndërtuar anijen, na kanë sjellë ca vajza.» Ai nxori një psherëtimë dhe kujtoi se si ngulte këmbë sekretari i partisë për t'i futur vajzat në ndërtim, ndërsa ai e kishte kundërshtuar gjer në grindje. Ato mund të montonin ndonjë gjë në kuvertë, por në kallume dhe në brinjët e anijes as që mund t'u besohej.

«Përse të mos u besohet, ë? tha me vete. Në kursin e tyre ishin edhe dy djem dhe megjithatë unë u kam gjetur punë.»

Ai e dinte mirë si ishte puna. Mbi konturet e anijeve gjithnjë kishin punuar njerëz të fuqishëm dhe ai kishte montuar mes atyre burrave me forcë jo të zakonshme, të cilët mund të mbanin fare mirë ngarkesa të rënda. (Dhe ai mendonte se vetëm ata mund të mbartnin edhe ëndërrën e ndërtimit të anijeve.)

«Është e vërtetë, mendoj, që tani forca nuk hyn dhe aq shumë në punë, por, për të ndërtuar anije, duhen vetëm burra, dhe burra të fortë.»

Martinit iu kujtuan ata dy djemtë që kishin mbaruar kursin. Ata i dukeshin si dy cironj të thatë, që nuk ishin në gjendje të lëviznin as një copë hekur 20-kilsh.

«Megjithatë unë i pranova, mendoj. Pse i pranova, ë?» Djemtë i futën të punonin në brinjët e anijes, megjithatë askush nuk i vështroi me habi. Ai përfytyroi kohën kur sanajt nga deti i ngrinin me krahë. Atëherë nuk

kishte dhe aq shumë vinça dhe sanajt rëndonin, por atyre as që u kërcisnin kërbishtet. Ata lëshonin krahët e tyre të shëndoshë dhe me një «Oohop!» e shkulin sanallin nga deti.

«Kishte lezet xhanëm, tha me vete. Ai përfytyroi edhe vinçat automatikë me krahë si të njeriut, të cilët mund të lëviznin si të vinte puna.

«Por në kallumat dhe brinjët, mendoj, aha, as që mund të hyjnë në punë vinçat. Në kallume dhe në brinjë duhen krahë të fortë, duhen burra...»

Gjëmoi sirena e një transoqeaniku dhe ai u rrëqeth. (Sa herë dëgjonte ndonjë sirenë, ai rrëqethej si të ishte fëmijë.) Mbi det kishin nisur të lëshoheshin ngjyrat e bakërta të lindjes dhe transoqeaniku. «Vlora» po vërsulej në ujërat e qeta, duke lënë pas një brazë të bardhë.

«Tamam si një punëtor i palodhur. Në ç'rrugë do të shkojë këtë radhë?» mendoj Martini.

Era e detit nisi të ngrihej si një melodi e bukur mbi sheshin e betontë dhe njerëzit e parë po hynin në kantier. Mbi platformë nisën lëvizjen e tyre të vrullshme automjete, mbi shina trena dhe elektrovinçë me dimensione gjigante dhe në vështrimin e Martinit u ngrit përfytyrimi i punës kolosale mes gjëmimit të sirenave.

Mbi det nisi të përshkënditej një diell i ngrohtë dhe Martini u ngjiti në zyrën e sekretarit.

— Si është puna, Martin? — tha ai.

Në dhomë qëndronte pezull një mjegull tymi. Posh-të ishte ndezur kaldaja.

«Përse s'kërkon zyrë tjetër ai, ë? tha me vete. A mund të punohet këtu kur ndizet kaldaja?»

— Po ulu, Martin, — tha sekretari — apo nuk më sheh nga tymi.

— Të shoh — tha Martini duke marrë me drojtje cigaren e markës «Kruja» që i zgjati sekretari. Si e ndezi, ai e thithi një herë fort dhe vështroi tymin që u përzje

me atë të dhomës. Asnjëherë nuk ishte drojtur nga sekretari dhe i erdhi inat që nuk e ndjeu veten të sigurt. Sekretari kishte qenë montator dhe, kur nuk kishte punë në zyrë, merrte saldatriçen dhe vihej nën urdhërat e Martinit.

— Sekretar, — ia nisi ai — erdha për punën e atyre vajzave. Kanë dhjetë ditë që nuk bëjnë asgjë te ne. — Ai thithi përsëri cigaren e markës «Kruja» dhe vështroi nga dritarja. A nuk mund t'i shpiem në repartin e sanajve? Aty ato mund të lyejnë sanajt me bojë.

Sekretari ngriti kokën dhe u mundua ta vështronte në sy. Atëherë Martini vuri re se ai ishte thinjur shumë. Kjo e habiti me të vërtetë dhe nuk i besohej që dhe për sekretarin vitet kishin kaluar pa u kuptuar.

Ai përfytyroi kohën kur erdhi në kantier. Atëherë në kantier vinin shumë njerëz dhe as që i pyesnin se ç'ishin dhe nga vinin. Kur ai ishte i ri dhe shumë i fortë, erdhi edhe një djalë i pakët dhe me një fytyrë të hequr. Atij i pëlqenin njerëzit që punonin dhe djali i hyri menjëherë në zemër. Në kantier ishte një farë Tori, që, jo vetëm nuk punonte, por mendohej t'u priste krahët edhe të tjerëve. Martini nuk e shikonte dot me sy, por duhet thënë se atëherë ai ende nuk e kishte të formuar ndërgjegjen e klasës dhe natyrisht nuk i thoshte asgjë. Vetëm se atë e çudiste sjellja e djalit, sepse ai nuk i afrohej fare, por megjithatë dukej sikur e vëzhgonte në heshtje. Njëherë Martini nuk mundi të përmbahej dhe vendosi të bisedonte me të.

«— Ej! — thirri kur i kaloi pranë. Djali e vështroi ftohtë. — A e di se mua më quajnë Martin?»

— E di — i tha ai.

— Me këto që po bën nuk do të të dalë mirë — i tha Martini. — Tori ka deklaruar se, po të gjeti ndonjëherë vetëm, do të të mbytë në det.

— Edhe këtë e di — i tha ai. — Sepse njerëzit si Tori mund ta bëjnë edhe një gjë të tillë.

Martini i erdhi habi me gjakftohtësinë e atij djali.

— Por, — i tha — po të preku një fije floku, unë do t'ia marr shpirtin.

— Nuk besoj — i tha ai. — Kam menduar se ti nuk mund ta bësh një gjë të tillë.

— E përse nuk mund ta bëkam?! — pyeti Martini me habi.

— Sepse ti je individualist — i tha ai.

— Ç'do të thotë individualist?

— Do të thotë njeri që sheh vetëm punën e tij.»

Ai u largua qetë-qetë duke e lënë Martinin të habitur. Po Martini mendoi se ai kishte të drejtë. Që kur kishte ardhur në kantier, kishte parë vetëm punën e tij dhe as që pyeste se ç'bënin të tjerët. Nganjëherë dëgjohej se në kantier sabotohej nga armiku i klasës. Djali me të rinj të tjerë shkruanin parulla dhe u ishin qepur disa njerëzve parazitë dhe atij Torit. Dhe njëherë në bordin e një peshkatoreje të drunjtë kishin ngjitur një parullë me karikaturën e Torit. Në parullë u bëhej thirrje remontierëve të demaskonin armikun e klasës që po sabotonte djersën e tyre. (Atëherë socializmi sapo kishte nisur të lindte mes një lufte të ashpër mendimesh dhe përpjekjesh për të mirën e përgjithshme.) Tori vështronte andej-këtej me një egërsi dhe zemërligësi që Martini e vuri re menjëherë.

«Ky duhet të jetë armiku i klasës, tha me vete dhe e kuptoi se ai e kishte me djalin. Do ta ketë pisk, ta hajë dreqi. Ky pizeveg do ta mbytet në det.»

Djali sillej si më parë me Martinin. Kur ndodhte ndonjë gjë e papëlqyer dhe Martini mbyllej në punën e tij, ai e vështronte ftohtë. Dhe gjithnjë Martinin i vinte inat me sjelljen e atij djali që i kishte hyrë në zemër. Por ndodhte që qëndronte nganjëherë pas shpatullave të mëdha të Martinin dhe i gëzohej punës së tij të përsosur. Megjithatë ai nuk i thoshte asgjë dhe largohej në hesh-tje. Atëherë Martinin i vinte ta ndiqte pas dhe t'i kërciste nja dy shpulla.

Një pasdite, kur në kantier nuk kishte lëvizje dhe puna kishte mbaruar, djali shkoi të linte rrobat e punës në kuvertën e peshkatores së drunjtë, ndërsa ai po lahej gjysmëlakuriq në çesmë. Të tjerët kishin ikur ose po bëheshin gati për të ikur dhe kantieri kishte rënë në qetësi.

Vetëm llokoçitja e ujit të çesmës dëgjohej dhe deti që merrte frymë aty pranë. Martini iu bë sikur i thirrën me emër. Pastaj dëgjoi shkoqur: «Martini!»

Ai priti se mos përsëritej prapë, por gjithçka kishte rënë në heshtje.

«Djali!» tha Martini dhe siç ishte gjithë shkumë u vërsul pas peshkatores së drunjtë. Në mugëtirë pa Torin që e kishte përfshirë djalin në krahët e tij të fortë dhe po mundohej ta mbytte. Tori ishte shumë i fortë dhe as që e kishte për gjë të mbytte një djalë gjashtëmbëdhjetëvjeçar. Martini mbeti një copë herë i shtangur sikur të mos ishte në vete. As që mund t'i besohej se po ndodhej para një pamjeje të tillë. Ata dukeshin sikur qenë përfafuar.

«Tani nuk do të bësh më karikatura,» hungroi Tori. Djali gulçonte dhe mezi merrte frymë, por, kur Martini u ngul aty papritur, atëherë Tori e lëshoi menjëherë dhe u drodh nga vështrimi i egër i njeriut më të heshtur të kantierit.

«— Ç'do? — i tha.

— Pizeveng! — shfryu Martini me zë të ngjirur dhe ia veshi me grushtin e tij të llahtarshëm. Tregonin se si njëherë në inat e sipër kishte qëlluar me grusht një pllakë hekuri dhe e kishte shtrembëruar. Tori u shemb menjëherë përdhe. Forca e tij e frikshme u tret e gjitha para egërsisë së Martinit. Ai kurrë nuk i kishte rënë njeriu me qafë, gjithnjë kishte parë punën e tij në heshtje dhe, kur mërzitej, shkonte në bregun e detit. Ai tani ishte egërsuar dhe as që mund të ngopej vetëm me një të qëlluar.

— Dale, Martin, se e vrave fare — i thanë.

— Ç'e do këtë pizeveng! — shfryu Martini pa u ndaluar.»

Ai ishte sabotator dhe djali e dinte, edhe remontierët përveç Martinit, e dinin, por gjer atë kohë ai kishte mundur t'u shkiste nëpër duar.

Të gjitha këto, Martini, i kujtoi duke vështruar thijnat e sekretarit që kohët e fundit ishin shtuar shumë.

Vërtet kishin kaluar aq vite sa ai djali i pakët dhe fare i ri të ishte bërë një burrë i thinjur? Sekretari i tha:

— Martin, a nuk e kanë mësuar profesionin në kurs ato?

— Nuk e di, — tha Martini — këtë unë nuk e di.

— Atëherë përse nuk i vë në provë, Martin?

Ai e vështroi me habi dhe mendoi se vitet shumë pak ia kishin ndryshuar karakterin atij njeriu.

— Ku t'i vë në provë, — tha ai — në kallume apo në bord? Unë mund t'i vija në provë lart në kuvertë, por në kallume... — Ai shojti cigaren në tavëll. — Po të bëhet ndonjë gabim atje, atëherë ai nuk do të korrigjohet dot, sepse anija do të jetë çarë dhe fundosur thellë në det.

— Kjo është e vërtetë — pranoi sekretari duke shojtur edhe ai cigaren.

Matanë dritares në skeletin e anijes montatorët saldonin. Ndërsa vajzat i vështronin me duar në xhepa dhe kokën të ngjeshur në supe. Nganjëherë ato ndihmonin për ndonjë gjë, por pastaj përsëri vështronin të tjerët me supe të mbledhura. Martini vuri re se Ruzhdiu herë-herë e vështronte Elizën me çapkënllek. Martinin e nevrrikoste Ruzhdiu se në vështrimin e tij nuk kishte asgjë të mirë.

«Përse të ketë ardhur kjo Eliza? mendoi përsëri. Ajo shumë mirë mund të hynte në fabrikën e televizorëve ku janë pothuaj të gjitha vajza.»

Ai e vështroi vajzën sikur donte të hetonte mendimet e saj që larg.

«Mos ia ka prishur mendjen ndonjë prej montatorëve të mi.»

Natyrisht atij i vinte mirë që vajzat i donin montatorët, por me Elizën nuk mund të mos ndjente habi. Thellë në kallume ai vuri re Vanin që saldonte me stërmundim dhe i kruspullosur.

U hap dera dhe në zyrën e sekretarit hyri njëri nga konstruktorët e anijes.

— Ç'do të thotë kjo, Ramiz? — tha ai pa e mbyllur mirë derën. — Një montator më është ankuar se ti kërkon të futësh vajza në montimin e anijes. A duhet ta be-soj këtë?

— Sigurisht, — tha sekretari — vetëm se nuk kërkohet t'i fut unë, por është vendimi i byrosë së organizatës bazë së partisë.

— Po ti si sekretar... ç'bëre ti si sekretar?

— Unë i propozova byrosë së organizatës së partisë të merrte një vendim të tillë — tha sekretari.

— Oh, po kjo është e pakuptueshme, kjo është...

— Kjo është fare e natyrshme — tha sekretari. — Një pjesë e fuqisë punëtore do të kompensohet me vajza. Si në të gjithë sektorët ato mund të punojnë edhe këtu, te ne.

— Në montimin e anijeve?!

— Edhe në montimin e anijeve — tha sekretari. Martini ishte mbështetur në parvazin e dritares dhe i dëgjonte në heshtje. — A e di se pas kësaj do të fillojë menjëherë ndërtimi i gjashtë anijeve të tjera?

— E di — tha konstruktori.

— E po me urdhrin e peshkut nuk ndërtohen — tha sekretari. — Na duhen montatorë, sepse kantieri nuk do të merret vetëm me remont, por do të ndërtojë anije në seri. Kjo do të thotë që të sigurosh shumë forca prodhuese. A e di se hapet një front shumë i gjerë pune?

— Edhe këtë e di, — tha konstruktori — por për këtë anije përgjegjësi mbaj unë.

— Jo, — tha sekretari — për këtë anije përgjegjësi mban i gjithë kantieri.

— Punë dreqi, — tha konstruktori — Ku e gjetët me anijen e parë.

— Konstruktor, — tha sekretari — mos pandeh se ajo të përket vetëm ty. Ajo na përket të gjithëve, sepse është prova e parë në ndërtimin e anijeve të mëdha metalike, është marka e parë shqiptare e prodhimit të anijeve.

Martini ishte kthyer nga dritarja dhe e dëgjonte, duke vështruar skeletin e anijes. Sekretari kishte thënë diçka që ai vetëm e kishte ëndërruar, por, kur e dëgjoi fare hapur nga të tjerët, u rrëqeth i gjithi. (Ëndrra e tij kishte kohë që kishte nisur të linte vazhden e saj të bardhë.) Kjo do të thoshte se po lindte embrioni i industrisë së

ndërtimit të anijeve dhe vaporëve. Atij iu kujtua një fis i lashtë ilir që merrej me ndërtimin e anijeve. E dinte edhe emrin e fisit ilir, por nuk ishte i sigurt se ku shtriheshin. Ata ndërtonin anije të forta dhe të lehta që lundronin në të gjitha detet. Shekujt e mëpastajmë nuk e përfillën traditën e lashtë të fisit ilir të Liburnëve për ndërtimin e anijeve. Njerëzit e brigjeve të Adriatikut nisën të ndjenin frikë nga deti dhe as që merreshin më me ndërtimin e anijeve. Ata tregtonin me anije të të tjerëve. Ai përfytyroi një pamje të gjallë ndërtuesish mes flakërimave të qindra elektrodave dhe, kur flakërimat tulateshin atëherë nishin e vezullonin konture anijesh. Ato ishin konture të stërmëdha, nga kullat e të cilave oshëtinin sirenat.

Kur u përmend nga një përfytyrim i tillë, konstruktori nuk ishte më aty dhe sekretari vështronte shpatullat e tij të mëdha dhe të forta. Sekretari priti sa u kthye ai dhe i tha:

— Martin, ai nuk u beson atyre.

— Por edhe unë nuk u besoj — tha Martini. Ai vendosi të largohej nga zyra e sekretarit. — Ti gjithnjë ke pasur mendime të mira, sekretar, por duhet të mos harrosh se për të ndërtuar anije, duhen njerëz të fortë — ai mendohej të përmbante një inat të brendshëm — dhe jo çupëlina, dëgjon?

— Dëgjoj — tha sekretari duke vënë buzën në gaz.

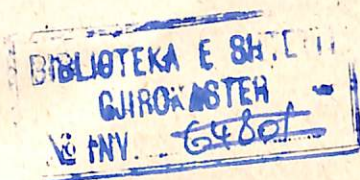
— Domethënë se e pranon njerinë e fortë — tha ai papritur.

— Sigurisht e pranoj — tha sekretari. — Por vajzat që të kemi prurë janë shumë të forta. Duhet të bindesh se te njeriu forca qëndron në shpirtin e tij.

— Këtë unë nuk mund ta besoj, — tha ai — sepse anijet nuk mund të ndërtohen me shpirt, po me krahë. Dhe ti këtë e di shumë mirë.

— Por — tha sekretari — ndonjë ditë brigadierët e tu do të na zënë derën për punëtorë.

Martini e vështroi sikur të bindej se ishte e kotë të mendohej t'i mbushte mendjen.

— Brigadierët e mi mund t'jua zënë derën, — i tha — por askush nuk do të kërkojë vajza.

— Ata do të kërkojnë vetëm vajza — tha sekretari. — Drejtorja ka menduar që një pjesë e tyre të kalojë në repartet e tjera të kantierit për të zëvendësuar mjeshtrit saldatorë që do të futen në montimin e anijeve. Do të montojmë shumë anije, Martin.

— Atëherë përse nuk dërgohen vajzat atje? — i tha Martini.

— Disa do të dërgohen, — tha sekretari — por jo të gjitha. Ato që do të rrinë, do të montojnë anije bashkë me ju. Dhe ke për të parë se do të jenë montatore shumë të mira, Martin.

Martini e vështroi në heshtje, duke treguar hapur mosbesimin e vet. Kur e kuptoi se nuk kishte mbetur më asgjë se ç'të thoshin, ai doli jashtë. Era e detit, gjezdiste lehtë-lehtë nëpër kantier. Ai e thithi me gjithë mushkëritë dhe ndjeu një lehtësim të menjëhershëm. Nën bordin e anijes vajzat qëndronin si gjithnjë me duar në xhepa dhe vështronin montatorët dhe ai mendoi se do t'i vërsuleshin me ta parë. Po papritur midis atij dhe vajzave qëndroi një tren dhe ai e ndjeu veten si të çli-ruar nga një barrë. Ai eci në drejtim të trenit dhe arriti gjer buzë detit, aty ku mbaronte kiçi i anijes. Nëpër hapësirat e portit krahët e elektrovinçave lëviznin si hamej viganë dhe dielli në zenith copëzohej nëpër hekurat e kryqëzuar. Atij iu duk sikur nga kabinat e tyre po e vështronin të gjitha vinçieret, e vështronin me sy të qetë dhe të sigurt dhe ai ndjeu ta ngacmonte një rrymë e pakuptueshme mendimesh.

«Më parë edhe aty nuk mund të punonin vajza.» tha me vete.

Ai e hodhi për një kohë të gjatë vështrimin në kuvertat e vaporëve dhe transoqeanikëve që çlodheshin në port dhe priti të gjëmonte ndonjë sirenë. Kur dilte buzë detit dhe hidhte vështrimin në port, gjithnjë i lindte dëshira të gjëmonte ndonjë sirenë. Megjithatë askush nuk

mund ta dinte se kishte një dëshirë të tillë dhe ai priti shumë, por nuk u dëgjua asgjë. Vetëm era e detit dukej sikur këndonte nëpër kaltërsitë...

3.

Atij gjithnjë i pëlqente të ngrihej herët dhe të vështronte dritëzat e peshkatoreve që gërvishnin mugëtirën. Vargani i tyre largohej duke u lëkundur lehtë-lehtë mbi det duke lënë pas një farë përmallimi.

Nganjëherë kapedani i «Fanit» i fliste nga kuverta.
«— Ej, Martin, kur do ta mbaroni anijen?

Zëri i tij dukej sikur lëshohej në një hapësirë të mermertë dhe kumbonte në sipërfaqen e detit.

— Na ka mbetur puna te bordet — thoshte ai.

Mendimi atij i rrinte te puna. Anija kishte nisur të merrte formë dhe tani puna duhej bërë e kujdesshme dhe preçize, ndryshe do të shkonin kot edhe materiali, edhe mundimi i njerëzve që punonin në të, sepse, me t'u lëshuar në det, anija do të çahet dhe do të fundosej. Ai e ndjente se gjatë atyre ditëve që lodhur shumë dhe që bërë nervoz. Nuk bënte asnjë lëshim në saldimin e pllakave të hekurit dhe i gëmushej kujtdo që bënte punë të një cilësie të dobët. Madje, një ditë më parë, i ishte përveshur edhe Vanit.

— Ç'është kjo! — i kishte shfryrë, — Ç'je ti, filles-tar? A nuk e sheh se ke salduar me devijime?

— Është në rregull, Martin — ishte munduar të shfajësohej Vani.

— Ç'në rregull, more! A nuk e sheh se devijon nga mesi i brinjës. Pllaka duhet të lidhet mirë mu në mes, kupton apo jo? Ndryshe në tallazin e parë do të shkëputet. — Martini u mat të largohej, por vuri re se Vani nuk kishte ndër mend të ndreqte gabimin.

— Ore, a merr vesh ti, apo jo?

— Po ç'ti bëj, Martin? — tha Vani me keqardhje.

— Ta shqepësh.

— Ajo nuk është leckë. Si mund ta shqep?!

Martini e vështroi me inat dhe i rrëmbeu saldatriçen nga dora. Pastaj nisi ta shkrinte hekurin dhe një farë kohe u rrëmbye pas punës, aq sa nuk e ndjeu se Vani ia përpinte të gjitha lëvizjet me sy. Kur mbaroi, Vanit nuk iu durua dhe i tha:

— Ti je mjeshtër, Martin, mjeshtër i vërtetë.

Martini u kthye nga ai i habitur nga një përcaktim kaq i papritur.

— Duhet të kesh besim, more djalë, që të bëhesh mjeshtër, nuk duhet t'ia falësh vetes gabimin.

4.

Nuk ishte gdhirë ende, por atij nuk i flihej më. U ngrit, u la me ujë të ftohtë në banjë dhe piu një kafe «me pak». Mori pakon e mëngjesit me vete dhe doli në rrugë. Aty dëgjoheshin vetëm fëshfërimat e fshesaxhinjve që mbaronin turnin dhe gërvima e frigoriferëve nëpër dyqane. Kaloi sheshin përpara pallatit «Rinia», doli në unazë dhe u fut në kantier. Polici i turnit e nderoi me grusht dhe i tha: «Mirëmëngjes, Martin!» Kantieri ishte i kredhur në mugëtirë dhe mbi shina trenat qëndronin të heshtur. Vetëm larg në port dëgjohej uturima e elektrovinçave që ngarkonin dhe shkarkonin ditë dhe natë.

Ai mendoi të shkante buzë detit si zakonisht kur ngrihej herët, por vuri re me habi se mbi bordin e anijes ngriheshin herë pas here flakërima elektrodash. Ai shpejtoi hapat dhe ndjeu se muskujt po i tendoseshin padashur. Mendoi se mos Vani, i cili qe dhënë me mish e me shpirt pas ndërtimit të anijes, ishte treguar më i zellshëm sesa duhej dhe kishte nisur punën aq herët, pa lejen e tij. Tani anija nuk ishte më vetëm një skelet, por kishte marrë formë dhe Vani e kishte të vështirë të përmbahej. Martinit i bëhej qejfi me punën e atij djali dhe nganjëherë mendonte se nuk bënte mirë që e donte më shumë se të tjerët. Kur u afrua shumë, sytë ia verbuan disa flakërima njëherësh.

«Kjo qenka punë e çuditshme, tha me vete. Të ketë ardhur e gjithë brigada?!»

Ai qëndroi dhe vështroi anijen. Në bordin e djathtë disa njerëz kishin hipur shaluar mbi hekura dhe saldopinin. Ai vështroi në heshtje dhe një pamje e tillë i ngjalli një kënaqësi të papritur.

«Megjithatë, mendoj, përse të vijë një brigadë pa lejen time?»

Ai vuri re se njerëzit saldopin me kujdes, pa e ngritur kokën fare dhe kjo iu duk pak e çuditshme.

Mbi bord askush nuk lëvizte. Ata saldopin me durim dhe Martinit i dukej sikur qëndisnin.

«Të jenë ato? dyshoi ai papritur. Të më ketë punuar ndonjë rreng ajo vajza e kapedanit, meqë nuk pranova t'i vija në provë?»

Sekretari i kishte thënë se gjëja më e mirë që duhej të bënte Martini ishte t'i vinte vajzat në provë. Mirëpo ata ishin në valën e punës dhe jo vetëm që kishte andralla në organizimin e saj, por ai duhej të ndodhej pranë montatorëve të rinj dhe pa përvojë, prandaj i tha sekretarit:

— Ndoshta, pas përfundimit të anijes ose kur të fillojë puna në kuvertë mund t'i vë në provë. Tani për tani nuk kam kohë të merrem me to.

Sekretari e kishte vështruar gjatë, duke u munduar t'ia gjente anën t'i mbushte mendjen. Ai e dinte që në ndërtimin e asaj anijeje Martini mbante një përgjegjësi të madhe dhe kishte të drejtë të vendoste se cilët duhej të punonin me të.

— Megjithatë, ti kot ngul këmbë, Martin. Unë e di se si punojnë ato dhe, po t'i provosh, do të bindesh dhe ato do të të ndihmojnë shumë, ke për të parë.

— Ore sekretar! — ishte nxehur Martini. — Nuk kam hallin e vajzave tani unë. Tani puna shtrihet në gjerësi dhe kërkon precizion dhe rendiment njëkohësisht. Ç'ti bëj vajzat unë?

Ai i kishte hedhur sekretarit një vështrim dhe pastaj ishte lëshuar me hapa të gjatë dhe të rëndë jashtë derës.

Tani Martini u afrua më shumë dhe nisi t'i vëzhgo-
te me kujdes.

«Më siguri janë ato», mendoj.

— Xha Martin! — dëgjoi një zë të njohur femre
dhe u drodh. — E sheh që edhe vajzat saldojnë mirë?

Ai u kthye nga Eliza i ftohtë dhe i djersitur dhe e
vështroi në heshtje, i turbulluar. Pastaj e hodhi përsëri
vështtrimin në bord. U kujtua se një ditë më parë aty ki-
shte punuar Ruzhdiu me dy djemtë e rinj dhe duhej ta
kishin përfunduar që të djeshmen atë pjesë.

«E ka lënë punën përgjysmë, pizevengu!» u inatos
ai me vete. Dalngadalë po bëhej nervoz, por nuk e kuptoi
nëse e kishte me ato që kishin ardhur pa i marrë leje, apo
me Ruzhdinë. Ai vështroi në heshtje vendin ku sal-
donin.

«I ka bërë për vete edhe ata dy «cironjtë» dhe ia ka
varur, punës, tha me vete. Sikur të mos ia kishte varur
punës, por ta mbaronte këtë pjesë, atëherë ato nuk do
të futnin dot hundët në bord pa lejen time.»

— Xha Martin! — Ai ktheu kokën i habitur që e
harroi fare atë. Por ajo qëndronte sikur nuk kishte ndo-
dhur asgjë dhe i foli fare pa të keq. — Më ndihmo të
vendosim këtë pllakë në bord. Vani, sa të pa, ua mbathi.

Ai e vështroi sikur Eliza ta kishte qëlluar me grusht.

— Edhe atë e keni bërë për vete? — i tha nëpër
dhëmbë.

— Sigurisht. Vani nuk ka lakra në kokë — tha ajo.
— Ai vetëm ka frikë nga ti.

Ai e ndjeu se nuk do të ishte në gjendje ta përmban-
te më gjatë zemërimin e tij. Sikur ajo të vazhdonte ta
ngacmonte me fjalë të tilla, ai do të shpërthente.

«Domethënë unë paskam lakra, tha me vete. Më du-
ket se po më hipën inati që në mëngjes, ta hajë dreqi. dhe
pastaj e mori lumi punën.»

Ai e ngriti pllakën e hekurt me aq rrëmbim, sikur
ajo të ishte prej kartoni dhe jo të peshonte 100 kile.

— Oh! — u habit Eliza. — Po ti qenke shumë i fortë,
xha Martin. — Ajo e vështroi me habi dhe admirim të
hapur.

— Pse, ç'pandehe ti?

— Asgjë — tha ajo. — Vetëm se, po të ishim edhe ne kaq të forta, do ta kishim më lehtë... — Ajo dukej aq e qetë dhe e sigurt kur fliste, sa atij i lindi dyshimi se mos tallej. Drejt tij po afrohej silueta e një njeriu dhe ai njohu menjëherë Vanin. Ai i u afrua me drojtje sikur ta ndjente veten fajtor që po ndodhnin gjëra të tilla dhe qëndroi para tij duke pritur që t'i gëmushej.

— Mos i bërtit, xha Martin! — tha papritur Eliza me zë lutës. — Ai me siguri do të trembet.

Martinit i hipi gjaku në kokë dhe e përplasi pllakën me aq forcë në beton, sa nxori xixa. Gjëmimi i saj tron-ditës ia ngriti më shumë nervat dhe iu kthye Elizës me një pamje të egërsuar:

— Ç'pandeh ti, moj vajzë e kapedanit! Ç'jam unë këtu, dordolec? E di se gjer tani askujt nuk ia ka mbajtur të tallet me mua, e di?

— E di — tha Eliza me zë të qetë dhe çarmatosës. Vajzat e tjera lanë punën dhe u afruan pa u vënë re. — Megjithatë unë nuk kam frikë nga ti.

Mugëtira kishte nisur të shpërndahej dalngadalë dhe pa u kuptuar dhe, megjithëse ishte ende shpejt të lindte dielli, montatorët kishin ardhur të gjithë. Ata dëgjonin në heshtje dhe dukej sikur nuk vendosnin dot se kujt duhej t'i jepnin të drejtë.

Martini bëri një gjest me dorë dhe lëvizi i inatosur drejt bregut të detit.

5.

Larg, matanë mureve të portit, lëkundej vargani i anijeve të peshkimit, ndërsa në port kishte rënë qetësi. Gjithnjë, kur niste puna e ditës, në port binte një qetësi e papritur dhe pastaj ia nisnin uturimat e automjeteve dhe gjënimet e trenave.

Martini u ul mbi një tufë hekurash buzë detit. Hori-zonti po ndizej dalngadalë dhe deti nisi të merrte një ngjyrë bakri të çelët. Ai vështroi molon dhe iu duk e

zbrazur. Ishin akustuar vetëm disa vaporë të vegjël, ndër-
sa transoqeaniku «Tirana» ishte larguar në mesnatë. Ai
nuk ishte mësuar ta shihte asnjëherë molon pa transoqeani-
kë dhe i erdhi çudi. Vaporët e tjerë nuk i ngjallnin
asnjë ndjenjë, atë e tërhiqnin vetëm transoqeanikët dhe,
kur ngrihej herët, përfytyronte sikur ata tregonin për
udhëtimet e tyre të gjata.

— Xha Martin! — dëgjoi pas krahëve zërin e Elizës.
Ai u shkund nga mendimet dhe e kuptoi se kishte arri-
tur gjer në dremitje.

— Xha Martin! — dëgjoi përsëri zërin e Elizës. Ajo
i mbështeti lehtë dorën në sup dhe ai ngriti kokën nga-
dalë dhe e vështroi me habi.

«Ç'kërkon më kjo vajzë e kapedanit?» mendoi.

Ajo ishte një vajzë e bukur dhe montatorët druhe-
shin nga vështrimi i saj. Vetëm Ruzhdiu nuk druhej dhe
nganjëherë tregohej i paturpshëm, por ajo as që ia varte.
Nganjëherë ai i binte më qafë dhe ajo mbyllej në vetve-
te dhe e vështronte me zemërim. Po t'i binte shumë në
qafë, atëherë me siguri Martini do ta bënte përshesh, se-
pse Martini nuk e duronte dot një montator të paturp-
shëm.

Eliza e vështroi në sy dhe ai e kuptoi se nuk mund
të mos druhej nga vështrimi i saj.

«Ajo të vështron në një mënyrë shumë të çudit-
shme,» tha me vete.

Eliza u ul në tufën e hekurave pranë tij dhe të dy
ndenjën në heshtje duke vështruar horizontin që po ngjy-
rosej ngadalë. Pastaj ajo u kthye nga Martini dhe i tha.

— Xha Martin, mua nuk më pëlqen aspak të lyej gjit-
thë ditën sanajt me bojë. — Ajo dukej edhe sikur për-
këdhelej, edhe sikur lutej dhe Martini e dëgjoi pa folur.
— Iu luta babait të më futte në kursin tuaj, megjithëse
ai më tha të vazhdoja universitetin. — Dukej sikur ngu-
tej në të folur dhe sikur kërkonte t'i tregonte një të
fshehtë të madhe. Por pastaj i foli me një zë të butë si
pëshpërimë. — Ti je njeri i mirë, xha Martin, dhe duhet
ta dish se unë mezi kam pritur të filloj punën në ndër-
timin e anijes...

(Atij nuk i kishte qëlluar ndonjëherë të fliste kaq hapur me një vajzë. As me vajzën e tij nuk i kishte qëlluar të fliste kaq hapur, megjithëse atë vit ajo ishte futur në universitet).

Ai e vështroi drejt në sy.

«Me siguri atë e shqetëson diçka, mendoi. Po çfarë e shqetëson?»

Ai vështroi detin dhe ndjeu se edhe ajo vështroi si ai padashur në të njëjtën pikë. Në horizont dukej një njollë e palëvizshme dhe një vijëz e zezë, sikur të ishte varur në qiell. Dalgadalë njolla nisi të zmadhohej dhe u duk kulla e transoqeanikut «Vlora.»

— E di? — tha Eliza me zë të ulët. — Ata gjithnjë më duken sikur kthehen të djersitur nga puna, më duken si prindër të lodhur dhe, si çlodhen, ca u përvishen përsëri oqeanëve.

Martini ktheu kokën dhe e vështroi me habi.

— Xha Martin! — tha Eliza me një zë pothuaj të mallëngjyer. Unë dua të ndërtoj... dua të ndërtoj transoqeanikë. Dua t'i shoh ata të vozisin nëpër hapësirat e oqeanëve si punëtorë të palodhur të kantierit tonë... Dua... A më kupton, xha Martin?

Ai e dëgjoi në heshtje, por shumë i emocionuar. Ajo kishte folur hapur për të njëjtin ëndërrim.

— Të kuptoj — i tha pastaj duke vështruar kullën e transoqeanikut që zmadhohej pa u ndjerë. — Të kuptoj, mojt vajzë e kapedanit.

6.

Mbi det ishte lëshuar një diell i ngrohtë dhe në skeletin e anijes kishin nisur të pikonin bulëzat e para të djersës.

«Bën vapë, tha me vete Martini, që në mëngjes, bën shumë vapë.»

Një viç vendoste sipër në bord pllaka çeliku dhe katër vajza i saldonin. Të tjerët i prisnin me saldatrice poshtë në shesh sipas skicave. Vani punonte me ato që

ishin lart dhe nganjëherë e ndërpriste saldimin për t'u shpjeguar ndonjë gjë. Edhe në të ndarat e hambarit punohej, por Martini aty nuk kishte vënë asnjë vajzë. Aty saldonte Ruzhdiu me ata dy «cironjtë» dhe puna u ecte mirë. Herë-herë Martini futej si gjithnjë mes për mes flakërimave të elektrodave dhe vëzhgonte me sytë e tij hetues dhe, aty ku ndalej vështrimi i tij, me siguri diçka nuk shkonte mirë. Atëherë ai merrte saldatriçen, ulte syzet e zeza dhe, duke belbëzuar, trokiste në pllakën e çelikut.

— Duhet mbajtur drejt dora, more djalë, duhet mbajtur drejt.

Nëpër kallume dhe brinjët e anijes të tjerët montonin pllaka të hekurta. Ai kishte bërë një ndarje të re pune, që disa montatorëve u dukej e pazakontë. Qarkullonte mendimi se ai kishte vendosur që mantelin e elikës do ta montonte vajza e mikut të tij. Ç'e shtynte Martinin ta bënte një gjë të tillë?

Herë-herë montatorët e ndërprisnin saldimin dhe ndiznin ndonjë cigare.

«Ata nuk janë mësuar të punojnë pa ndërprerje, tha me vete. Puna pa ndërprerje forcon precizionin, kurse ata kanë të bëjnë me materiale kaba dhe as që pyesin për precizion.» Ai asnjëherë nuk kishte arritur të kuptonte se për se montatorët punonin me hope. Ata bënin shumë pushim, pastaj i përvisheshin punës me vull. Për herë të parë ai po mendonte se djemtë e tij nuk e njihnin disiplinën e punës dhe kjo nuk ishte një gjë e mirë. Dhe këtë e kuptoi vetëm kur ndoqi me vëmendje punën e vajzave. Ato saldonin në heshtje dhe Martinin njëherë iu duk sikur qëndisnin mbi hekur.

«Ato duhet të kenë precizion të lartë, arriti në një përfundim Martini. Po të punohet me ndërprerje, nuk mund të kesh precizion të lartë.»

Kur vendosi t'u jepte punë (këtë e bëri vetëm pas rrengut dhe si u bind që ato e njihnin mirë profesionin), ai e kuptoi se kjo do të pritej me habi nga montatorët e tij. Ajo që e shqetësonte ishte që vajzat duhej të punonin mirë.

«Po të mos punojnë mirë, mendoj, atëherë montatorët do t'ia varin punës.»

Por vajzat punonin mirë dhe ai vinte re se montatorët ditët e fundit nuk i vështronin më si me bezdi. Vetëm në hambar diç çuçuritej, me sa dukej Ruzhdiu dhe dy «cironjtë». Ruzhdiu sa herë që gjente rast, ia varte punës.

Martini vështroi orën. Donte edhe disa minuta të bëhej pushimi. Ai i hodhi sytë në tablonë e punës së vrullshme për ndërtimin e anijes dhe mbeti i kënaqur. Në përgjithësi gjithçka shkonte mirë dhe së shpejti ai do të njoftonte se anija mund të inaugurohej. Ajo ishte një ngjarje shumë e gëzueshme për njerëzit e detit, sepse herë të parë nëpër Adriatik do të voziste një anije e madhe metalike e markës shqiptare. Dhe në vetvete ai ndjente një gëzim të ligjshëm, diçka të shumëpritur dhe të realizuar në një periudhë shumë të shkurtër të historisë së ndërtimit të socializmit në vendin e tij. Ky mendim merrte përmasa gjigante dhe shtrihej në pafundësinë e hapësirave të kaltra, i shndërruar në oxhakë, kulla, ura komandimi dhe skafe të fuqishme që çanin oqeanet. Dhe gjithçka kishte nisur nga e thjeshta, nga sandalli i vogël prej druri, ndonëse tradita e lashtë e ilirëve Liburnë kishin ekzistuar nëpër kohëra.

A mund të ishte ëndrra e tij vetëm një iluzion i një njeriu të thjeshtë të dashuruar pas hapësirave të detit?

Njerëzit e tij montonin, ata ishin mbështjellë me flakërima elektrodash dhe vëzhgonin me kudes çdo tegel zjarri, çdo ngjitje dhe kjo do të thoshte se ata e ndjenin njësoj rëndësinë e ndërtimit të anijes së parë.

Donte edhe një minutë të bëhej pushimi dhe disa e kishin lënë punën që më parë. Por të tjerët vazhdonin montimin, sikur të mos mendonin fare se pas një minute do të pushonin një orë. Martini i vështronte të gjitha në heshtje.

Kur u bë pushimi, montatorët nuk folën fare për vajzat, megjithëse ndonjëri vështronte me bisht të syrit pllakat e salduara. Martini mendoi të shkonte si zakonisht në bregun e detit dhe të çlodhej, duke vështruar horizontin. Vajzat që punonin në bord me Vanin zbritën poshtë. Pas tyre zbriti dhe Ruzhdiu me «cironjtë». «Cironjtë» ishin nxirë në fytyrë sikur të qenë tymosur. Dy montatorë gazmorë që punonin në kallume, njëri me fytyrë të vrrarë lie dhe me një gojë të madhe si pelikan dhe tjetri i dobët dhe i gjatë, kur panë se Martini ishte larguar, vendosën të bënin shaka me vajzat e bordit. Ata punonin më parë në bord, por Martini i hoqi dhe i vendosi në kallume. Në fillim atyre nuk u erdhi mirë, sepse puna në bord ishte me më pak përgjegjësi se në kallume. Më i cënuari ishte Ruzhdiu, sepse, që kur kishte neglizhuar, Martini e futi në punën më të mërzitshme, në të ndarat e hambarëve. Prandaj edhe ai ishte i pari që lëshoi brezin e sherrit.

- E, moj gocë e kapedanit, si t'u duk puna në bord?
- tha ai duke u shkelur syrin «dy cironjve».
- Nuk është dhe aq e lehtë — tha Eliza.
- Sigurisht — tha Ruzhdiu. — Për gocat nuk është dhe aq e lehtë.
- Megjithatë është punë precizioni — tha ai me fytyrë vrrarë lie. — Për të punuar aty, duhet ta rregullosh me plakun.
- Ajo e ka rregulluar me plakun — tha Ruzhdiu.
- Ai do t'i japë të saldojë edhe mantelin e elikës.
- Jo, ore! — u habitën të dy montatorët.
- Do t'ia japë — tha Ruzhdiu.
- Plaku e ka mik kapedanin e «Fanit» — tha i gjati.

Nën bordin e anijes vendi ishte i hapur dhe i qetë. dhe, megjithëse Eliza e kuptoi se ata tre montatorë nuk po flisnin mirë, nuk tha asgjë. Ajo ishte shumë e gëzuar që më në fund Martini u kishte besuar një punë me rëndësi në montimin e anijes. Natyrisht nuk mund të ishte e

sigurt nëse kishte besim plotësisht, por ajo mendonte se dalngadalë do t'ia mbushnin mendjen. Ajo tani ishte shumë e gëzuar, pothuaj e lumtur, dhe, sikur të mos ishte një vajzë e sjellshme, me siguri do të kishte thirrur nga kënaqësia që ta dëgjonin të gjithë. Po, donte ta dëgjonin të gjithë duke thirrur nëpër kolonat e elektrovinçave, kullat, trenat, kuvertat e transoqeanikëve gjer larg në hapësirat e pafund, donte të thërriste me forcën e një sirene dhe ta mësonin të gjithë se ajo kishte nisur të montonte një anije.

Elizën e shkëputi nga mendimet e bija e Xhemës, që i pëshpëriti të nxitonin.

Ato u shkëputën disa hapa nga të tjerat, por atëherë dëgjjuan zërin qesëndisë të Ruzhdiut.

— E, moj gocë e kapedanit! . . .

Ajo qëndroi dhe priti, pa e kthyer kokën, vazhdimin e frazës.

— I paske hyrë në qejf plakut. . .

Ajo u kthye me rrëmbim sikur të donte të sigurohej nëse me të vërtetë i kishte lëshuar njeri ato fjalë?

Ndodhi diçka e papritur. Midis vështrimit të saj dhe Ruzhdiut u vendos pa u kuptuar trupi i fuqishëm i Martinit. Askush nuk ishte në gjendje të kuptonte si u ndodhi aty. Ai ishte vendosur aty papritur, i heshtur dhe i mbyllur dhe shumë i fuqishëm.

— Plak, — i tha Ruzhdiu me paturpësi dhe sikur të mos kishte ndodhur asgjë me rëndësi. — Ti vetë na ke thënë se këtu, në kantier, duhen vetëm njerëz të fortë. Ç'ta prishën mendjen këto çupëlina?

Martini e vështronte në heshtje, por të gjithë e kuptonin se brenda trupit të tij të madh buçisnin dallgë zemërimi që luftonin njëra kundër tjetrës për të mos lejuar të vërshenin jashtë. Montatorët u mbledhën të gjithë aty dhe e vunë Martinin në mes.

Ata e donin shumë dhe ishin mësuar t'i bindeshin pa bërë fjalë.

Ai e vështronte në heshtje, i ftohtë po dalngadalë vështrimi i tij nisi të egërsohej. Kjo donte të thoshte se ai kishte pësuar një goditje fyese të padurueshme, e cila

e kishte zemëruar. Atij edhe herë të tjera i kishte qëlluar të zemërohej me atë djalë, por ishte përmbajtur për mrekulli, duke e qortuar vetëm me heshtjen e tij therëse.

Nën bordin e anijes ishin mbledhur të gjithë dhe Ruzhdiu, që ishte zverdhur nga vështrimet e tij, sikur mori zemër dhe tha:

— Hë, pra, plak, na trego si është puna që ne, montatorëve të kualifikuar, na e ke varur fare?

— Ta tregoj unë, pizeveng! — ulëriti befaz Martini dhe ngriti grushtin e tij të fuqishëm. Njerëzit u shtangën, ndërsa fytyra e Ruzhdiut u pre dhe u bë dyllë e verdhë.

— Martin!... — Xhami i një dritarjeje u thye me forcë dhe grushti i Martinit mbeti pezull si dora e ngritur e një monumenti. Pa mundur të kthente kokën dhe të vështronte atë që thirri me aq forcë, në shesh u duk Ramizi. Ai erdhi me vrap dhe dukej i trënditur.

— Martin! — tha ai duke u munduar të rregullonte frymëmarrjen. Ai e dinte se, kur Martini arrinte të ngrinte grushtin, nuk kishte burrë që ta mbante. — Ç'do të thotë kjo?... Ku jemi këtu?... — Ai nuk e dinte nëse kishte arritur të thoshte fjalët që mund ta përmbanin. — Ti, nuk mund të përdorësh forcën, Martin, ti nuk duhet...

— E ka hak, sekretar — tha Vani i inatosur. — Ai flet si njeri i ndyrë.

— Ti mbylle! — tha Ruzhdiu. — Nuk të ftoi njeri në pilaf.

Vani tendosi muskujt dhe i erdhi ta përmblidhte nga zverku dhe ta flakte në det.

— Shoku sekretar, — tha vajza e Xhemës — ai tha fjalë shumë fyese.

Sekretari vështroi në sy njerëzit. Ata e shihnin këtë pamje të shqetësuar dhe, sikur të mos ndodhej ai aty, me siguri do të merrnin një vendim të ashpër. Por ata e besonin sekretarin dhe prisnin me durim se ç'do të thoshte. Ai e ndali vështrimin në fytyrën e egërsuar të Martinit.

— Ky është pizeveng dhe duhet bërë përshesh —
tha Martini.

— Jo, Martin — tha sekretari.

— Duhet bërë përshesh — tha Martini. — Nga ky nuk mund të kesh ndonjë përfitim. — Ai ndjeu se zemërimi po i shuhej dalgadalë. I erdhi çudi se si mund t'i shuhej zemërimi aq papritur. Iu duk se po plakej. Kur plaket, njeriu nuk mund ta mbajë për një kohë të gjatë zemërimin.

— Martin! — i tha sekretari. Martini e vështroi në sy. — A të kujtohet Tori?

Të tjerët u bënë gati të dëgjonin ndonjë ngjarje me rëndësi. Martini tha:

— Po, më kujtohet.

— Atëherë ti e le gjysmë të vdekur — tha sekretari. — Ai ishte djali i një borgjezi. Unë nuk të thashë gjë, sepse ai ishte sabotator, të cilin ne e luftonim. Unë vërtet isha ende një djalë i ri dhe nuk mund ta duroja atë pamje, por s'isha frikacak. Ti ia bërë mirë.

Martini u kthye i gjithi nga sekretari.

— A nuk është njësoj? — i tha.

— Jo — tha sekretari.

— Si nuk qenka njësoj?

— Nuk është. Sepse biri i një punëtori nuk ka asgjë të përbashkët me birin e një borgjezi të deklasuar që saboton. Ky është njeriu ynë, prandaj duhet ndihmuar. Për këto sjellje që nuk na përkasin ne, kemi një proces të tërë edukimi.

Sekretari u kthye nga Ruzhdiu dhe i tha: — Eja me mua.

Ruzhdiu dukej i tronditur.

Njerëzit i ndoqën një copë herë me sy, pastaj u shpërndanë. Martini mbeti vetëm dhe u drejtua nga bregu i detit duke u munduar t'u jepte udhë mendimeve.

Eliza e ndoqi pas dhe, kur e vuri re, ai u ndal.

— Xha Martin!

Ai ktheu kokën dhe e vështroi në heshtje. Edhe ajo dukej e tronditur. Për një vajzë kjo nuk mund të ishte një gjë e pëlqyer.

— E shikon që na hape punë, moj vajzë e kapedanit — tha me zë të butë.

— Jo — tha Eliza.

— Na hape punë — tha ai. — Sikur të mos kishit ardhur ju, nuk do të kishin ndodhur këto.

— Megjithatë një ditë ne do të vinim — tha Eliza.

Martini eci në heshtje dhe ajo e ndoqi pas.

— Ai duhej bërë përshesh — tha ai. Eliza e vështroi në sy.

— Jo — Ajo bëri disa çape pa folur. Ç'je ti, padron?

— Nuk jam padron, — tha ai — por atij i duhej dhënë një mësim i mirë.

— Ai tani e mori mësimin e mirë — tha Eliza.

Ata dolën në breg dhe vështruan detin në heshtje. Mbi det ishin lëshuar ngjyrat e perëndimit dhe ai reflektonte vezullime shumë ngjyrëshe si të qe një margaritar me dimensione të pallogaritshme.

7.

Në bordet e anijes bëhej zhurmë.

— Ç'kanë ata? — tha Martini.

— Më duket se janë zemëruar me ty, — tha Vani. — Ti ke vendosur që kompleksi i elikës të pregatitet nga ata të oficinës dhe ata janë zemëruar.

Martini vështroi në borde. Njerëzit saldonin me nerva të tendosura. Pas përmbysjes së shtratit të anijes, në det, që ishte një ngjarje e rëndësishme në kantier, anija kishte marrë formën e përcaktuar. Kuverta ishte montuar pothuaj e gjitha dhe mbetej të vendoseshin në të ura e komandimit dhe direktet. Punët e vështira kishin marrë fund, por ajo që kërkonte një mundim të madh, që përcaktonte edhe moshën e jetës, edhe vlerën e anijes, ishte kompleksi i elikës. Pregatitja e kompleksit të elikës kërkonte precizion të lartë dhe përvojë teknologjike, prandaj Martini ishte lëkundur shumë dhe nuk kishte vendosur dot. Ai ishte ndodhur edhe para një kontradikte tjetër, e cila vërtet mund të kishte një zgjidhje, por ai

ishite lëkundur dhe nuk kishte mundur të zgjidhte më të mirën. Ai ishte treguar i pasigurt, megjithëse e kuptonte që pasiguria ishte pengesë në arritjen e suksesit. Njerëzit e tij ishin në gjendje të përgatitnin, me ca vështirësi, detaje që kërkonin njohuri të larta dhe disa prej tyre edhe kompleksin e elikës. Por më shumë se gjysma e tyre, do të zhvendosej në përgatitjen e materialeve dhe shesheve për montimin e anijeve të tjera. Në kuvertë, ku nuk kishte punë që kërkonte kualifikim të posaçëm, kishin mbetur ata më të rinjtë, dhe vajzat. A mund të përgatitnin kompleksin e elikës njerëzit që mbeteshin? Ajo do të ishte një elikë jo shumë e madhe, por shumë e fuqishme. Në fillim Martini solli në mend vajzat. Ai i kishte parë të punonin me shumë kujdes dhe të saldonin. A mund ta saldonin ato mantelin e elikës? Ato edhe mund ta saldonin.

«Do të kërkoj ta përgatitnin në oficinë.» vendosi me vete. Për ndërtimin e çdo pjese të anijes ai mund të angazhonte cilindo repart që t'i nevojitej.

Martini nisi të ngjitej në bord dhe Vani që ecte pas vështronte lëvizjet e tij të sigurta.

— E përse zemërohen ata? — pyeti Martini.

— Ata thonë se nuk ke besim. — Vani qëndroi. — Thonë se ti e ke humbur fare besimin.

— Por unë kam besim, ta hajë dreqi! — tha Martini. — Unë kam shumë besim dhe këtë ata e dinë.

Gjithë atë ditë kishte rënë një shi i imtë dhe shumë i mërziqshëm dhe ai ndjente zbrazëti. Kishte ecur i menduar nëpër rrugë, duke vështruar pa vetëdije vitrinat e magazinave, kishte blerë një paketë cigare dhe i kishte treguar fletëhyrjen pocilit pa e përshëndetur. Mendjen e kishte vetëm në kantier. Mendimet e tij u ngjiteshin e u zbrisnin bordeve, qëndronin në qiç dhe lëshoheshin në detin e hapur. Dhe pastaj përsëri mblidheshin si një rrymë elektronesh dhe vërsuleheshin në qiç, aty ku do të vendosej elika. Po, nuk kishte rrugë tjetër dhe ai vendosi ta dërgonte në oficinën e portit.

Ai nuk e kuptoi se si u ndodh mes murit të montatorëve.

— Martin, — i tha ai djali i gjatë — ne nuk duam që elika të pregatitet nga ata të oficinës!

Martini e kuptoi se ata me të vërtetë ishin inatosur. Ishin njerëzit e tij, me të cilët kishte kaluar një pjesë të jetës dhe e donin shumë. Ai i vështroi në heshtje, dhe, i kredhur në mendime siç qe, nuk dallonte dot veçse një mur të patundur njerëzish të fortë.

— Ku ta pregatitim? — pyeti ai. Nuk e kuptoi as vetë se për se e bëri një pyetje të tillë.

— Ne mund ta pregatitim vetë — tha i gjati.

— A e dini se disa do të merren me pregatitjen e materialeve për ndërtimin e anijeve të tjera? — tha ai me zë të qetë. — Njerëzit më të kualifikuar do të merren me pregatitjen e materialeve dhe sheshet për ndërtimin e anijeve të tjera. Unë mund t'ju them se sheshet e montimit të tyre do të kthehen në një kantier më vete.

— Përse nuk i lë disa nga të vjetrit të drejtojnë pregatitjen e kompleksit të elikës? — tha ai me fytyrë vvarë lie. — Po të lësh disa, të paktën dy, nuk do të prishet dhe aq shumë punë.

— Janë gjashtë bazamente anijesh — tha Martini — dhe ne nuk na majftojnë as ata që kemi. Për këtë na duhet të tërheqim nga oficinat punëtorë të tjerë. Sapo të ngrihen bazamentet, do të fillojë ndërtimi i anijeve të tjera, sepse pas së parës fillon prodhimi në seri.

— Këto të gjitha ne i dimë — tha i gjati. — Por me elikën mund të merren ata që mbeten.

— Shumica e atyre që mbeten janë vajza — tha dikush.

Të tjerët vështruan në heshtje atë që bëri një konstatim të tillë dhe pastaj vështruan Martinin. A e kishte kuptuar Martini se vajzat mund të merrnin përsipër edhe punë me rëndësi? Ato tani kishin hyrë thellë në jetën e njerëzve të tij dhe këtë Martini nuk kishte mundur ta vinte re. Ai vetëm kishte ndjekur trokitjen e elektrodave në metal, por të tjerët kishin mundur të hynin thellë në botën e tyre dhe të kuptonin dëshirat, përpjekjet dhe vullnetin për t'u bërë profesioniste të afta.

— Më parë ti the se mantelin e elikës kishe vendosur t'ia jepje për saldimit Elizës — tha ai me fytyrë vvarë lie. — Përse nuk e bërë një gjë të tillë?

Njerëzit e tij po i kërkonin llogari.

— Unë vetëm kam menduar — tha ai.

— Njësoj është — tha dikush.

— Unë nuk e di se si është — tha ai. — Unë mendo-va se në oficinë kompleksi i elikës do të përgatitej më mirë.

— Sikur ti të kishe besim, ajo edhe këtu do të përgatitej shumë mirë — tha ai me fytyrë vvarë lie. Martini ktheu kokën nga deti dhe qëndroi një copë herë në heshtje. Deti luhatej si i dehur. Ngrihej e ulej sikur të matej të thoshte diçka, por pastaj pendohej dhe shtrihej në të gjithë hapësirën e tij të madhe dhe ngjyrë hiri.

— Xha Martin, — i tha Eliza — sikur ta provojmë njëherë, nuk do të priset ndonjë punë. Si thua?

— Nuk do të priset — tha ai. Ai atë kohë po e falënderonte me vete që kishte ndërhyrë dhe e kishte çliruar nga gjendja e vështirë, në të cilën e kishin lënë montatorët. Mes tyre ai vuri re edhe Ruzhdinë me dy «cironjtë», por tek ata nuk dalloi asnjë ndjenjë inati. Megjithëse ishte grindur me të, ai kishte vendosur, ta merrte në ndërtimin e anijeve të tjera. «Mënyra më e mirë për ta bërë njerinë të ndjejë vetëveten kudo që të jetë, është ta mbash pranë dhe t'i besosh,» kishte menduar ai.

Këtë ia kishte thënë më parë sekretari i organizatës së partisë.

— Nuk mund të priset ndonjë punë — tha prapë ai.

— Atëherë ta montojmë mantelin e elikës ne? — pyeti Eliza.

— Mirë, — tha ai — mirë, moj vajzë e kapedanit.

Të tjerët menduan se gjithçka u zgjidh mirë dhe vendosën të shpërndaheshin nëpër vendet e punës, por Martini i ndali.

— Vendosni se kush do të qëndrojë këtu dhe kush do të zbresë në përgatitjen e materialeve për anijet e tjera.

Montatorët, që në fillim vetëm e vështruan me habi,

tani dukeshin vërtet të habitur. Zakonisht, kur ishte fjala për ndarjen e punës, vendoste vetë Martini, sepse më mirë se kushdo ai e njihte aftësinë e secilit dhe e dinte se sa dhe ç'mund të jepte secili nga ata një për një. Tani ai kishte vendosur të këshillohej me ta, e kishte kuptuar më në fund se nuk ishte fjala për të ndërtuar një anije të vetme. Tani ishte fjala për repartin e parë të industrisë së ndërtimit të anijeve, që kërkonte një shtrirje të gjerë mendimesh, kërkonte pjekuri dhe horizonte të reja dhe ai mjeshtri i vjetër, Martini, nuk mund t'ia dilte dot vetëm.

— Sa njerëz duhen? — pyeti njëri nga montatorët.

— Tani për tani më tepër se gjysma — tha Martini. «Rritja e frontit të prodhimit kërkon edhe rritjen sasiore dhe cilësore të forcave prodhuese, kishte thënë sekretari. Ti e ke për detyrë, Martin, të përgatitësh njerëz të aftë, cilëtdo qofshin, vajza apo djem.»

Muri i montatorëve u shkërmoq ngadalë dhe mbi kuvertë nisi një valle e zjarrtë flakërimash të elektrodave. Rrallëherë i kishte qëlluar Martinit të vështronte një valle të tillë që dridhej me energji dhe përhapej hapësirave të detit. Dritëzat e elektrodave shkriheshin me ngjyrat e perëndimit që kishin nisur të lëshoheshin ngadalë mbi supet e elektrovinçave, trenave, transoqanikëve dhe shkriheshin gjer larg në det të hapur.

8.

Era e detit ngrihej lehtë-lehtë mbi shesh dhe Elizës i dukej si një melodi e bukur, luajtur nga një kompleks masiv violinash. Që kur kishte nisur saldimin e mantelit të elikës, ajo ngrihej herët dhe punonte aty në breg. Vonë, kur largohej, atë e ndiqte era e detit që mbushte sheshin.

Ajo hodhi sytë mbi kuvertën e anijes. Dritëzat e elektrodave u rralluan dalngadalë dhe ajo vështronte vetëm xhufkat e flokëve të shoqeve. Në kuvertën e anijes kishin mbetur shumë pak njerëz. Ata ishin larguar, qenë

përhapur në platformën e madhe dhe ngrinin takot për ndërtimin e skeleteve të anijeve të tjera. Dhe si gjithnjë midis tyre dukej trupi i madh i Martinit që vëzhgonte në heshtje dhe drejtonte me siguri punën. Në fillim, atëherë kur anija e parë ishte vetëm një skelet i hekurit, i dukej sikur Martini e drejtonte punën vetëm me sytë e tij të mprehtë, të vëmendshëm dhe në heshtje.

A t'i thërriste Martinin që t'i tregonte mantelin e elikës?

Eliza më në fund e saldoi mantelin e elikës.

Vështroi një copë herë mantelin e salduar dhe iu duk se kishte bërë një punë të mirë. Po e brente një shqetësim i brendshëm. A do ta pëlqente Martini mantelin që kishte salduar ajo?

Vështroi detin. Ai merrte frymë aty pranë dhe dukej sikur donte t'i thoshte diçka. Era fërkohej mbi valët dhe mezi arrinte gjer tek ajo.

Eliza u shkëput nga këto mendime vetëm kur vuri re montatorët që po sillnin kompleksin e elikës. Ata e vendosën aty pranë dhe pritën të vinte Martini. Ai erdhi, ashtu, duke u lëkundur dhe i mbytur në djersë. Fytyrën e nxirë nga dielli ia rrethonte një kornizë leshrash të thinjura që ia harliste era e detit. Montatorët i hapën vend dhe ai u afrua në heshtje duke e mbërthyer vështrimin vetëm në mantelin e elikës. Eliza e shqetësuar nga ankthi mezi priste që të thoshte diçka, por ai heshtte. Ajo tha me vete: «Ah, ky Martini!» Ai nisi t'i vëzhgonte përsëri të gjitha vizat e salduara dhe Elizës i dukej sikur i çante lëkurën dhe i çirrte damarët me vështrimin e tij të hirtë dhe të mprehtë.

Kur mbaroi ai ndjenji edhe ca në heshtje dhe montatorët ndiqnin vështrimin e tij pa thënë asnjë fjalë. Në të tilla raste ata nuk flisnin, sepse njëherë Martini u kishte dhënë një mësim të mirë. Njëri nga ata ishte bërë nervoz dhe, kur Martini kishte mbaruar së kontrolluari, montatori kishte marrë frymë thellë.

«— Shyqyr, se na ra të fikët —, i kishte thënë.

— Mos u mërzit, more djalë! Nga duart e punëtorit duhet të dalë punë e bukur. Dhe, kur ta përdorin njerëzit,

lëvizte një det që jashtë dukej i qetë, ndërsa përbrenda tundej i gjithi. Megjithatë askush nuk mund të kuptonte se atij i vinte keq. Punëtorët ishin mësuar me heshtjen e tij dhe as që mund ta merrnin me mend se brenda saj lëvizte një det mendimesh dhe ndjenjash. Ai nuk e vështroi asnjëherë konstruktorin në sy, vështronte vetëm anijen që dukej sikur nusëronte mbi tako. Vetëm ajo ia ngacmonte heshtjen.

— Konstruktor. . . — Ai nuk e vështroi në sy dhe mezi i nxori fjalët. — Ne duam. . . domethënë, po pati mundësi. . . udhëtimin e parë ta bëjmë ne. . .

— Si ta marr këtë, — tha konstruktori, — si një teke fëmijësh?

— Kjo nuk është një teke fëmijësh — tha Martini.

— Atëherë çfarë është?

— Nuk është një teke fëmijësh — tha prapë Martini.

— Kjo është një dëshirë.

— Dëshirë për të bërë qejf me anije? — tha me habi konstruktori.

— Jo — tha Martini.

— Por këtë mund ta bëni edhe më vonë — tha konstruktori, duke u munduar të thyente këmbënguljen e tjetrit.

— Mund ta bëjmë edhe më vonë, — tha Martini — po ama po të ishte puna për të bërë qejf si fëmijët. Por ne duam të bëjmë udhëtimin e parë.

— Po mirë, Martin — bëri kompromis konstruktori. — Disa edhe mund të vijnë në udhëtimin e parë.

— Ne duam të vijmë të gjithë — tha Martini.

Konstruktori bëri një gjest padurimi dhe tha se ata ishin shumë dhe nuk mund të vinin të gjithë.

— Ne kemi bërë një anije të mirë dhe të fortë — tha Martini — dhe ajo do të na marrë të gjithë. Kur e themi këtë ne, e dimë mirë.

— Atëherë në rregull — tha konstruktori i mërzitur. Ai e dinte se anija i merrte të gjithë, por donte që në udhëtimin e parë, ku me siguri do të vinin edhe të ftuar me rëndësi, të mos bëhej rrëmujë në anije. — Keni ndonjë gjë tjetër?

— Nuk kemi asgjë tjetër.

Ai u largua duke u penguar nëpër hekurishte. Ata e vështruan si mundahej të mbahej kur pengohej nëpër hekurishte dhe iu kthyen Martinit.

— Bëre mirë, Martin — i tha ai me fytyrë vrarë lie.

— Më duket se na gënjeu — tha njëri nga «cironjtë».

— Nuk na gënjeu — tha Martini. — Si mund të na gënjente?

Ata nisën të shpërndareshin nëpër sheshin e montimeve. Sheshi ishte sistemuar dhe pregatitur si për ditë feste.

— Ku po shkoni, o tufë vajzash — tha ai me fytyrë vrarë lie.

— Ne nuk jemi një tufë vajzash — tha njëra. — Ne jemi nëntë. të dytat e së parës.

— Po ku na qënka e para?

— E para shkoi buzë detit me Martinin.

— Ajo e para është një vajzë shumë e çuditshme — tha ai me fytyrë vrarë lie.

— Aspak — tha vajza e Xhemës. — Ajo është si të gjitha. Vetëm se gjatë fluturimit qëndron në vendin e parë.

— Por thonë se patat, kur fluturojnë, ia lënë vendin e parë njëra-tjetrës.

— Po pelikanët a e bëjnë një gjë të tillë?

Ai me fytyrë vrarë lie u step sikur t'i kishin hedhur një copë akulli në qafë dhe mbeti si i ngrirë pa mundur të gjente ndonjë fjalë t'ua ngecte si kunj.

— Ta hajë dreqi! — tha pastaj. — Ju të gjitha qenkeni shumë të çuditshme.

— Natyrisht, — tha vajza e Xhemës — por vetëm atëherë kur të qepet një surratpelikan dhe s'të lë të bësh as... Dikush ia plasi gazit me të madhe.

— Ta bënë mirë, o surratpelikan — tha ai i gjati.

— Të isha pak simpatik, do të më përdridheshin — tha ai me fytyrë vrarë lie.

— Ty vetëm pelikankat mund të të përdridhen — tha i gjati.

— Edhe lejleçkat, me siguri edhe lejleçkat — tha ai me nervozizëm.

Ata kishin mbetur vetëm dhe po grindeshin.

Vajzat ishin larguar nëpër sheshin e zbrazur.

10.

«Fani» shkiste lehtë-lehtë nëpër det dhe ata të dy e vështronin nga bregu. «Fani» ishte një anije e vjetër dhe, kur ecte me gjithë shpejtësinë, krrakrinte si një sorrë. Martini si gjithnjë vështronte i menduar. Atij i vinte çudi që qëndronte me një vajzë buzë detit. Kur ajo ishte femijë, ai e kishte mbajtur në prehër dhe që atëherë e kishte dashur shumë vajzën e kapedanit. Por asnjëherë nuk kishte menduar se ajo vajza e vogël një ditë do të vinte në kantier dhe do t'i thoshte: «Xha Martin, më mëso të ndërtoj anije.»

— Martin, ke bërë një punë të mirë — i thanë ata të drejtorisë. — Të gjitha vajzat që të prumë i mësove për bukuri dhe ato tani mund të zëvendësojnë dhjetë saldatorët më të mirë të reparteve të tjera. A nuk mund t'i zëvendësojnë?

— Po — u tha ai.

— Atëherë ti mund t'i tërheqësh dhjetë saldatorët e reparteve të tjera.

Ai në fillim nuk e kishte kuptuar. I thanë se duheshin shumë punëtorë dhe këta do t'i merrnin duke i ndërruar me vajzat. Do të sillnin edhe vajza të tjera në kurs. Këtë radhë ata do të hapnin një kurs të madh. Ai ishte hutuar dhe nuk dinte ç'të thoshte. Atë e kishin ngarkuar të drejtonte ndërtimin e të gjitha anijeve. Dhe më parë kishte shprehur mendimin që vajzat të vëvendësoheshin me montatorë të reparteve të tjera, po tani e kishte harruar një gjë të tillë. Prandaj vendimi i shokëve të drejtorisë për t'i zëvendësuar dhe për t'i hequr vajzat nga ndërtimi i anijeve e gjeti të papregatitur. Ai kishte qenë një brigadier i thjeshtë me disa punëtorë, pastaj ishte bërë një brigadier me shumë punëtorë dhe tani do të drejtonte

punën e ndërtimit të gjashtë anijeve. Kushdo që të ishte në vend të tij, do të turbullohej. Të gjitha këto kishin ndodhur ca ditë më parë, dhe, meqë ai ishte dhënë i gjithi pas punëve në anije, as që mundi të thellohej në ato që ishin thënë në këshillin teknik.

«Fani» ishte ende larg dhe ata të dy e vështruan në heshtje.

— Nesër do të gjëmojnë sirenat e transoqeanikëve — tha ai.

— Si?

— Do të gjëmojnë. Të gjitha anijet do t'u bien sirenavë. — Ajo e vështroi me habi. — Është një ligj i detit — tha ai. — Kur lëshohet ndonjë anije në det, atë e përshtëndesin të gjitha të tjerat, duke i rënë sirenavë.

Ajo u habit edhe më shumë.

— Sa gjë e bukur? — tha pastaj.

— A e di se anijen tonë do ta pilotojë yt atë?

«Fani» po afrohej ngadalë dhe ata e dëgjonin krrakrimën e motorit.

11.

Mbi det kishin nisur të ngriheshin avuj të hirtë. Martini kishte një copë herë që rrinte ulur mbi skeletin e një anijeje dhe vështronte rrugët pa ngjyrë që vijëzoheshin në sipërfaqen e qetë të detit. Ato ishin rrugë të gjera dhe të drejta dhe larg, aty ku qielli piqej me detin, shkriheshin në një të vetme. Aty po humbiste edhe një re tymi dhe ai e dinte se atë e kishte lëshuar transoqeaniku «Vlora».

«Kushedi ku do të shkarkojë këtë radhë», tha me vete. Ai ktheu vështrimin mbi kuvertën e anijes më të re të portit. Ajo qëndronte pa lëvizur dhe nën bordet e transoqeanikëve dhe vaporëve të tjerë ajo dukej shumë e vogël, pothuaj si një peshkatore, por Martini e dinte se ajo kishte një motor të fuqishëm dhe, sikur ndonjë transoqeanik të ngecte në rast zbatice apo kur nuk kishte hapësirë për t'u kthyer, atëherë ajo mund ta tërhiqte zvarrë nëpër

det pa u sforcuar fare. Ajo ishte një anije rimorkiatore shumë e fuqishme.

Martini përsëri e hodhi vështrimin në kullat e transoqeanikëve dhe vaporëve që qëndronin të heshtur në port.

«Një ditë ne do të ndërtojmë edhe transoqeanikë, tha me vete. Por kjo, anija e parë, do të mbetet shumë e dashur për ne.»

Ujërat nisën të kaltëroheshin dhe vende-vende të merrnin ngjyrën e bakrit. Një copë diell u var mbi direk dhe në kullën e anijes u ngrit një vezullim aq i shndritshëm, sa ai e vështroi me sy të rrudhur.

«Ja çfarë, tha i habitur, çdo mëngjes ajo do t'i përkëdhelet diellit.»

Një ditë më parë ajo kishte rrëshqitur lehtë-lehtë në ujërat e përcjellë nga brohorimat e njerëzve dhe gjëmimet e sirenave si një pulëbardhë e stërmadhe duke ngritur dallgë dhe atij i dukej se nuk do të përmbahej dot nga emocioni. Askush nuk mund t'i përmbante emocionet. Montatorët e tij kërcenin pupthi dhe ngjireshin së thirruri sikur të kishin dalldisur. Dukej e pabesueshme që ata burra të fortë të bënin si fëmijë, por ai i kuptonte ndjenjat e tyre, gëzimin e një pune jo të zakonit, suksesin më të madh të të gjitha viteve të shkuara në det, i cili do të shërbente si një trampin për të ardhshmen. Anija që lëshohej në ujëra mbante stampën «Made in Albania» dhe kjo do të thoshte se vendi i tij buzë Adriatikut e Jonit kishte nisur rrugën e ndërtimit të anijeve. Ndërsa vajzat ishin më të përmbajtura. Ato, edhe kur saldonin, dukeshin shumë të përmbajtura, por kjo nuk e pegonte të kuptonte emocionet e tyre të brendshme.

Kur u ngjitën në kuvertë, Eliza ishte e qetë dhe qëndronte e mbështetur në parmakë bashkë me vajzat e tjera. Në anije ishin ngjitur shumë njerëz për të bërë udhëtimin e parë të provës dhe ajo kishte zënë vend në bord. Në vështrimin e saj ai vinte re një ngrohtësi të çuditshme.

Asaj iu afrua Ruzhdiu me dy «cironjtë» që tani nuk dukeshin më si cironj. Vani kishte thënë se ishin bërë gefuj.

— E, moj vajzë e kapedanit! — i tha Ruzhdiu. Mar-

tini vuri re se edhe ai nuk ishte i qetë. — Nganjëherë njeriu nuk di se ç'flet, apo jo?

— Po, — tha Eliza, — nuk di se ç'flet. Por njeriu gjithmonë duhet të dijë ç'të flasë.

— Unë do të flas mirë — tha Ruzhdiu me drojtje.

— Atëherë në rregull — tha ajo.

Anija çau me forcë ujërat, kapërceu hyrjen e portit dhe doli në det të hapur.

*

Me diellin në kantier zbrisnin edhe montatorët. Ata nuk ishin më si një ditë më parë, gjysmë të dalldisur dhe si fëmijë, por burra të heshtur dhe të fuqishëm. Vetëm vajzat ruanin ende shqetësimin. Tek ato dita e djeshme kishte lënë mbresa që do të përcaktonin shumë gjëra në të ardhshmen. Ndërsa për të tjerët e djeshmja mbeti prapa. Tani gjashtë skelete anijesh ishin ngritur në sheshin e betonit dhe për ata gjithçka niste nga e para, vetëm se e shumëfishuar dhe më e përsosur:

Montatorët i thanë Martinit «Mirëmëngjes!» dhe u shpërndanë në vendet e punës. Vetëm Eliza nuk kish-te ardhur ende dhe, kur u kujtua për të, Martini vuri re se po vinte drejt tij. Ajo ishte e inatosur si atëherë në fillim kur grindej për t'i dhënë punë.

— Xha Martin, — i tha ajo pasi e përshëndeti — a e di se vajzat do t'i heqin nga montimi i anijeve?

— E di — tha ai. — Do t'i shpërndajnë nëpër re-parte për të zëvendësuar saldatorët e tyre.

— Brigadierët iu vërsulën sekretarit dhe i kërkuan vajzat — tha ajo.

— Po — tha Martini.

— Edhe mua më kërkuan, xha Martin.

— E di — tha Martini.

— Unë nuk dua, — tha ajo — asnjëra nuk do. Martini e vështroi me habi.

— Por ju do të zëvendësoni saldatorët më të mirë

të kantierit — i tha: — Duhet të dini se kjo është një gjë shumë e mirë.

Elizës padashur i vajtën sytë në horizontin e hapur. Reja e tymit të transoqeanikut «Vlora» kishte mbetur ende e varur, megjithëse ai ishte zhdukur larg në det. Ajo e kuptoi se ishte marrë një vendim dhe Martini e kishte pranuar më parë dhe kjo do të thoshte se ishte e kotë të ngulte këmbë. Por ajo vendosi të ngulte këmbë.

— Xha Martin! — i tha pa e hequr vështrimin nga horizonti. Ajo ngurroi ca. — Njëherë të kam folur për ëndrrën time. A të kujtohet?

— Më kujtohet — tha Martini.

— Mos pandeh se erdha në kantier vetëm për të mësuar zanat — tha ajo. — Unë mund të shkoja në universitet si vajza jote dhe zanatin mund ta mësoja kudo. Por unë që kur isha e vogël dhe përcillja babanë në det (atëherë ai pilotonte një karakatinë), ëndërroja t'i ndërtoja një anije të madhe metalike. Që atëhere kjo ëndërr m'u bë dëshirë, prandaj erdha këtu. Unë erdha të ndërtoj anije, xha Martin, kjo mbase është një dëshirë e krisur për një vajzë, por unë dua të ndërtoj...

Ai e vështrroi thellë në sy. Edhe pa folur fare ai mund të kuptonte në sytë e saj dëshirën e vërtetë të një ndërtuesi. Por ai kishte kuptuar diçka tjetër më të rëndësishme gjatë kohës së ndërtimit të anijes. Ai ishte nga ata njerëz që e kishte parë me mosbesim aftësinë e gruas dhe gjithë jetën kishte menduar se në shoqëri ajo do të ndihmonte në punë sekondare, të tepërta dhe kur pjesëmarrja e burrit është e pamjaftueshme.

Ai as që mund ta merrte me mend se një ditë do të vinte një vajzë e re në kantier dhe do t'i fliste për ëndrrën e ndërtimit të anijeve, do t'i fliste për dëshira dhe mendime, do t'i punonte rreng dhe do të pushtonte të vetmen kështjellë që ai mendonte se kishte mbetur ku nuk mund të punonte dot gruaja, në ndërtimin e anijeve.

— Po ti a ke ëndërruar ndonjëherë? — e pyeti papritur ajo.

Ai nuk iu përgjigj menjëherë. I hodhi një vështrim portit që kishte nisur lëvizjen e vrullshme, karakteristi-

ke të çdo dite të re pune dhe pastaj u kthye nga ajo.
— Kam ëndërruar — i tha. — Edhe unë kam ëndërruar, moj vajzë e kapedanit.

Mbi det ishin lëshuar rrezet e ngrohta të diellit dhe asaj iu duk sikur edhe deti qeshi.

— Ta hajë dreqi! — tha ai. — Unë nuk do t'ju lë. Të paktën disa nga ju nuk do t'i lë.

U dëgjua një sirenë e hollë. Ajo ishte e mprehtë (nuk i ngjante basit të transoqeanikëve), por ishte aq e fuqishme, sa ngrinte më këmbë gjithë portin. Kapedani i «Fanit» kishte urdhëruar të ndizeshin motorët e anijes së tyre.

Ata të dy e ndoqën me sy gjersa doli në det të hapur dhe voziti diku nga Kepi i Rodonit. Larg në det qëndronte pezull një re tymi dhe mes avujve të hirtë ata shquan njollën e njohur të kullës së transoqeanikut «Tirana». Ai kthehej i djersitur nga oqeanet dhe ata e dinin që, sa të afrohej, do të gjëmonin sirenat...

J A T A G A N I

Kronikanët shënojnë se natën e 25 korrikut 1537 një i quajturi Damjan iu afrua çadrës së Sulltan Sulejman El Kanunit të Madhnueshëm dhe, siç u mor vesh më vonë, deshi të bënte atë që askush nga njerëzit vendas e mbretër të kohës nuk kishin guxuar as ta mendonin. Arnauti nga Himara, i quajtur Damjan, deshi të vriste Sulltanin. Kronikanët e shënuan këtë fakt me dridhje zemre dhe dore, por ata e panë se si ndodhi dhe nuk mund të rrinin pa e shënuar, sepse kjo lidhet ngushtë me vetë qëllimin e kronikave të tyre gjatë ekspeditës së Sulejman El Kanunit për t'u hedhur në Itali.

Dhe kjo ekspeditë e fuqishme nis me betejën e parë të ushtrive më të forta të kohës, në Himarën e Shqipërisë (e cila atëherë quhej e gjithë Labëria) dhe më saktë në shpatet e dy maleve, nëpër të cilat ishte rritur Damjani.

Dy malet janë edhe sot e kësaj dite dhe vështrojnë që larg detin blu.

1.

Mbi të gjithë bregun rrogomiseshin tymrat e gërma-dhave dhe mes tyre lëvizte një grup luftëtarësh të armatosur mirë dhe të veshur me rroba mëndafshi shumëngjyreshe. Ata kishin vërë në mes një burrë shtat-madh me një pamje të heshtur dhe me fytyrë të gjakosur. Rrobat dhe kraharori i ishin shqyer dhe në të dallo-

heshin shenjat e plagëve të freskëta. Ai hidhte një çap të qetë dhe mundohej të mos pengohej nëpër rrënimet.

Ai i përfshiu me një vështrim muret e shembura dhe të kthyera në gërmadha, rrugët e mbuluara me gurë dhe pemët e përcëlluara dhe ndjeu dhembje zemre.

«Kastrë, tha me vete, Kastrë u bë shkrumb.»

Rreth e rreth nga gurët e nxirë e të shembur ngrihej një tym i hollë me një erë mbytëse, ndërsa gjer aty vinte oshëtima e detit.

«Po mua ku më shpien? tha me vete. Përse nuk më dogjën të gjallë me të tjerët?»

Ai nuk e pa dot se ç'ndodhi me të tjerët, që nuk kishin mundur të ngjiteshin në male. Ato ishin dy male dhe qëndronin pranë e pranë si të qenë motër e vëlla. Njëri quhej Çika dhe tjetri Çipini. Sa herë që sulmonin nga deti, njerëzit ngjiteshin në to.

Oshëtima e detit u dëgjua fare pranë.

«Deti, tha me vete, sikur të mos ishte deti...»

Ai kujtoi si e kishin çarmatosur kur po u vinte në ndihmë atyre që s'kishin mundur të iknin. E çarmatosën papritur dhe atëherë kuptoi se kishte të bënte me luftëtarë të sprovuar. Kur ndjeu prangat me zinxhirë në fytyrë dhe në duart, ai nxori një psherëtimë të thellë. Ata flisnin një gjuhë të pakuptueshme. Pastaj njëri nga ata foli shqip:

«Të digjen të gjallë!» Dhe dikush e përsëriti në gjuhën e tyre të pakuptueshme. Ata pak burra të Kastrës ulën kryet në heshtje, ndërsa gratë rrëmbyen në gji fëmijët dhe nisën të vajtonin. Ai që foli shqip e shënoi me gisht atë dhe dhjetë ushtarë armiq e nxorën nga turma. Ai vuri re se të gjithë e vështruan me habi. Edhe burrat e Kastrës, të cilëve u ishte caktuar një vdekje e llahtarshme, e vështruan me habi.

«Po me mua ç'kanë këta?» tha me vete.

Dallgët e detit përplaseshin me forcë në breg dhe ai tani dëgjonte edhe llokoçitjet e ujit kur tërhiqej nëpër zhur.

«Mos duan të më mbytin në det?»

Papritur në mugëtirë ai shqoi konturet e anijeve.

parë Skënderbeu na hëngri shumë kohë. Qëllimi ynë nuk është t'ju shkatërrimë ju, këtë në mund ta bëjmë sa të hapësh dhe të mbyllësh sytë si me Kastrën, por ne duam të pushtojmë Italinë. A keni punë me të ju?

— Jo — tha Hodoja.

— Atëherë përse ngrini krye?

— Ne mbrohemi — tha Hodoja. — Në qoftë se do të m'i shtrëngoni vargonjtë, unë do të mundohem t'i këput.

— Unë edhe mund të të vras, Hodo. — tha Barbarosa me zemërim. — Ky është një nder i madh që mund t'i bësh një nderi dhe unë nuk kam ndër mend të ta bëj këtë nder. Barbarosa është fisnik dhe e çmon trimërinë ashtu si ju, nderi. Sikur të ishe detar, do të të kisha marrë në galerat e mia dhe do të të caktoja në rojen personale. Por ti nuk je detar. — Barbarosa e vështroi në sy. — A do t'u thuash luftëtarëve të tu se duam të lidhim miqësi.

— Jo — tha Hodoja. — Miqësia me ju do të thotë nënshtrim. Por që të nënshtrohet Himara, duhet të bëni atë që thatë pak më parë.

— Çfarë thashë pak më parë?

— Të sheshoni malet — tha Hodoja dhe në kupenë e anijes u ngrit një murmurimë. — Përderisa nuk i keni sheshuar, mos pandehni se e keni nënshtruar vendin tim. Ai gjithnjë do të ngrejë krye.

Ata njerëz që pak më parë rrinin të heshtur dhe fare pa lëvizur sikur të ishin statuja prej bronci, u tronditën nga qëndresa kryeneçe e robit. Hodoja u hodhi një vështrim përbuzës dhe murmurima u shndërrua në zëra që i luteshin Barbarosës t'i lejonte që t'ia bënin mishin thela-thela dhe të argëtoheshin duke ushqyer me to peshqit. Barbarosa me sa dukej vërtet e kishte çmuar qëndresën e robit himariot. Ai nuk do të kishte asnjë përfitim sikur ta vriste. Robi mund t'i shërbente si mollë shërri për fiset e Labërisë. Ai do t'u nënshtrohej pyetjeve të këshillit të komandantëve dhe do t'u tregonte të gjitha ato që i kishin ndodhur në anijen e tij. Sikur ai të pranonte edhe propozimin për miqësi, atëherë Labëria

mund të quhej e pushtuar dhe midis komandantëve shqiptarë do të futeshin grindja dhe përçarja. Barbarosa mendonte se Hodoja duhej të ishte një komandat i shquar. Këtë ai nuk mund të mos e kuptonte nga mënyra dhe forca e tij gjatë luftimit. Pra fjala e tij duhej të kishte peshë.

Luftëtarët turq ende grindeshin dhe luteshin nën zë që t'i lejonte t'i lidhnin copat e trupit të shqiptarit nëpër litarë dhe të peshkonin, ose të paktën ta lidhnin në dy drekë dhe ta shqyenin. Kishin kohë që nuk qenë argëtuar me një mënyrë të tillë.

— Arnaut, — ia nisi Barbarosa — mëso pra, o arnaut kryeneç, se unë do t'i sheshoj malet tuaja. Kastrën nuk e bëra kot gërmadhë sa të hapësh dhe të mbyllësh sytë dhe ty nuk po ta kursej kot jetën. Thuaju fshatarëve të tu të egër se padishahu me dyqind mijë është nisur të pushtojë Italinë dhe do të qëndrojë pak në brigjet tuaja. Thuaju, o arnaut, se hesapet do të lahen një për një, thuaju se s'do të mbetet asgjë e gjallë dhe era e mishit të djegur do të ndjehet gjithë kohën nëpër gërmadhat tuaja.

Në kupe u ngrit një ulërimë rrëqethëse dhe Hodoja u drodh. Pesha e vargonjve nisi t'i rëndonte me një forcë kapitëse. Gjer atë kohë ndjente vdekjen që i rrinte si një kurorë gjembash të mprehtë mbi kokë (nuk e kishte ndjerë peshën e vargonjve), por, kur mësoi se vetë sulltan Sulejman El Kanuni i Madhnueshëm ishte drejtuar në krye të një ushtrie të atillë, atëherë u drodh dhe iu duk se kishte ardhur fundi i Himarës dhe i gjithë Shqipërisë. Për një çast përfytyroi shkatërrimin e plotë, shtëpitë e gurta që shembeshin mes tymit dhe flakëve, gratë, fëmijët që digjeshin me ulërima, malet që shkërmqeshin me gjëmime të llahtarshme duke përpirë nën shembjet e tyre gjithçka që e kishin ndërtuar dhe mbrojtur për shekujt me radhë.

Ushtarët si një tufë e çoroditur djajsh ulërinin, e tallnin, ndonjëri e pështynte. Ai ndjeu se po e çlironin nga prangat. Ia hoqën fare, por pesha e tyre i rëndoi për një kohë të gjatë dhe ai ishte i pafuqishëm për të

kundërshtuar mes asaj turme të përbindshme. Ai lëvizi mes korridorit të tyre të mbushur me thirrje tallëse, të qeshura, britma përbuzjeje dhe mendoi se si do të mund t'ua përshkruante prijësve himariotë në këshill një pamje të tillë.

«Morëm fund, tha me vete. Vetëm Gjergji do t'u bënte ballë ushtrive të tilla, kurse ne një grusht burrash me gra e fëmijë...»

Ai nxori një psherëtimë të thellë.

Eci papritur mes heshtjes, por në përfytyrim i ngriheshin mijëra ushtarë armiq që u ishin vërsulur shkrepave dhe shpellave të Çikës dhe të Çipinit dhe i thërrmonin me ushta dhe jataganë. Gjëmimi i topave gllabëronte fshatra dhe ngrinte tymra dhe mes tyre përpëliteshin gra dhe fëmijë.

Ai ndjeu se po ecte mes errësirës dhe që larg dëgjonte oshëtimën e detit. «Nuk më vjen keq për vdekjen, tha me vete, por për jetën, e shkurtër, dhe të pafat.»

Ai nisi t'u ngjitej shtigjeve shkëmbore i çarmatosur, me shpirt të vrarë dhe me një barrë mendimesh të zymta, duke ndjerë tronditjen që do të përfshinte këshillin e prijësve himariotë.

*

Sulmi i flotës turke nën Hajredin pashanë, të mbiqajtur Barbarosa, në brigjet e Himarës ishte përgatitja e ardhjes së sulltan Sulejman El Kanunit në krye të 200 mijë ushtarëve, për të sulmuar Italinë. Në ato kohëra flota e Hajredin pashait kishte tmerruar gjithë brigjet e Afrikës, Italisë Jugore dhe ishujt grekë që ishin nën sundimin e Republikës së Shën Markut. Barbarosa, duke menduar se në brigjet e Shqipërisë Sulejman El Kanuni ishte sulltani i katërt brenda 100 vjetve që po ngrihej me ushtri të fuqishme për ta nënshtruar, vendosi të fuste tmerr te vendësit duke shkatërruar me hekurin e topave të 80 galerave të tij Kastrën dhe brigjet e Himarës. Ai e dinte se kishte të bënte me një grusht

njerëzish të patundur që s'kishte ç't'u bënte me anijet e tij. Atje në male ata bëheshin pengesë për padishahun, prandaj mendoi të hapte rrugë me zjarr dhe panik. Ai e dinte se ushtria kishte arritur në Vlorë dhe po lëvizte nën komandën e vezirit të parë, Ajaz pashait, drejt bregdetit.

«Me lëvizjen e sulltan Sulejmanit, shënon historian Andrea Marmora, u drodh e tërë Evropa.»

2.

— Poshtë një tis i hollë mjegulle rrokullisej nëpër humnera dhe shtrihej në bregun e bardhë. Gjithë pamja nga malet dukej e egër dhe e gërryer dhe zbutej vetëm në gjelbërimin e ullinjve dhe portokajve që shtriheshin në një zonë masive buzë detit. Mbi breg kishte qëndruar një grusht njerëzish. Ata vështronin detin blu që haptej me një pamje të frikshme. Pas shpatullave të tyre malet e Çikës dhe të Çipinit ngrinin majat e zhveshura dhe lëshonin një hije të ftohtë mbi rrëpirat dhe honet e thella.

— Anijet u larguan, por në breg po vijnë ushtarë — tha njëri nga fshatarët. Hodoja e vështroi në sy dhe pastaj u kthye nga prijësi i atij grupi fshatarësh që ende nuk ishin kthyer në luftëtarë. Në breg kishte një lëvizje të vrullshme njerëzish dhe syri mund të dallonte se si mbinin si kërpudhat pas shiut shatoret armike.

— Si të quajnë? — e pyeti prijësi i fshatarëve Hodon. Ai i tha emrin dhe ngriti vështrimin në majat e Çikës dhe të Çipinit. Ata ruanin një pamje madhështore dhe lëshonin gjithnjë hijen e tyre të ftohtë.

— Mos je prijësi i luftëtarëve të Kastresë? — e pyeti fshatari. Ai ishte shtatlartë dheleshverdhe dhe kishte një vështrim të hirtë depërtues.

Hodoja pohoi me kokë. Tjetri e vështroi me habi dhe me vëmendje sikur të mos i besohej. Pastaj i tha:

— Përse deshe të hidheshe në humnerë?

Hodoja vështroi humnerat dhe pastaj detin blu. Anijet zbardhnin larg si njollëza të vogla, ndërsa në hapë-

sirën e bardhë të bregut ngriheshin parreshtur çadra armike.

— Janë rreth 200 mijë dhe me ta ka ardhur vetë sulltani — tha Hodoja me zë të ulët sikur të mos e kishte mendjen aty.

Tjetri e vështroi me sytë e tij të hirtë. Ai dukej sikur nuk e përfillte fare bregun, në të cilin po vendosej me shpejtësi kampi armik.

— Po ti kush je? — e pyeti Hodoja. Ai e njihte prijësin e atij grushti burrash, megjithëse kishin kaluar dhjetë vjet që kur ishin parë për herë të fundit. Neboja, vajza e bukur e Kastrës, ishte bërë gruaja e tij.

— Unë jam Damjani.

Hodoja e vështroi me kujdes Damjanin, një nga prijësit më të njohur në burrat e Himarës. Gjatë këtyre dhjetë vjetve Damjani ishte bërë i njohur me sulmet e befasishme kundër garnizoneve turke dhe kishte futur panik gjer në Vlorë.

— Kastrën e bënë shkrumb — tha Hodoja. — Pleq-të dhe një pjesë të grarisë e fëmijëve i dogjën të gjallë. — Ai vështroi bregun që kishte nisur të bëhej shumë-
ngjyrësh nga çadrat. Ziente nga urrejtja. — Prindërit e mi i dogjën të gjallë.

Njerëzit ulën kokën të hidhëruar nga fjalët e prijësit të Kastrës. Ata kishin dëgjuar për Hodon, fitimtarin e kurorës së lavdisë në lodrat e para dhjetë vjetve. Ai ishte një burrë i stërvitur mirë dhe i pajisur me një forcë jo të zakonshme.

— Unë humba Kastrën dhe njerëzit e mi — tha ai. — Por mua më lanë të gjallë. — Ai vështroi njerëzit dhe nuk desh të fliste. Kishte menduar t'i tregonte Damjanit gjithçka dhe ta pleqëronin bashkë njoftimin që do të bënin në këshillin e prijësve himariotë. Të tjerët atë e shqetësonin. Damjani i tha të vazhdonte. — Unë e humba luftën — vazhdoi ai. — Më shpunë te Barbarosa, i pari i anijeve të tyre, dhe ai më la të gjallë për turpin tim. Ai më urdhëroi të them në këshillin e prijësve se padishahu kërkon të lidhë miqësi me himariotët,

sepse ka ndër mend të sulmojë Italinë. Unë i thashë se miqësia me sulltanin është vdekje për himariotët.

— Ia ke thënë mirë — tha Damjani.

— Por pas Kastrës ata do të shkrumbojnë të gjitha fshatrat e bregdetit — tha Hodoja. — Ai më tha të them në këshill se ata do t'i sheshojnë malet. Ata janë shumë dhe unë besova, sepse e kisha humbur luftën. Ata kanë dy ditë që vijnë nga Vlora dhe akoma nuk kanë të sosur. Por nuk desha t'u futja frikën burrave të Himarës, nuk dua që ata të përcahen. Le të vendosë këshilli. Këtë askush nuk mund ta besojë, por unë e pashë me sytë e mi dhe e besoj, prandaj nuk dua t'ua tregoj të tjerëve. Dhe vendosa të hidhesha në humnerë...

Hodon e ndoqi për dy ditë me radhë përfytyrimi i shkatërrimit dhe vendosi të endej maleve duke u munduar të mos takohej me njeri dhe të kthjellonte mendimet e zynta që nuk e linin të merrte një veprim të caktuar. Atij i dukej edhe e çuditshme, edhe e turpshme që kishte mbetur gjallë kur gjithçka u kthye në gërmadhë dhe shkrumb dhe nuk vendoste dot të bashkohej me malësorët e Himarës, megjithëse i haste grykave me armë të thjeshta brezit duke vështruar grumbullin e ushtrive armike në bregun e detit. Himariotët kishin vendosur përsëri të luftonin.

Nga lart ai vështronte ushtritë, që lëviznin në bregun e detit duke sjellë me vete gjithë atë potencial luftarak.

«Po ç'gjë tjetër do të donte Barbarosa? — thirri me zë. Ç'gjë tjetër më të mirë se të pushtojë Himarën pa luftë.»

Ai ndjeu egërsinë e vdekjes që po e përfshinte të gjithin dhe po e nxiste të hidhej në humnerë.

«Por ulëriu (atij iu duk sikur ulëriu buzë humnerës), burrat e Himarës nuk do t'i marrin vesh kurrë... kurrë, as turpin tim dhe as vdekjen e Himarës...»

Atëherë një krah i rëndë iu mbështet në sup dhe e tërhoqi me forcë. Ai u ndesh ballë për ballë me një burrë të ri me një vështrim shumë njerëzor dhe të reptë.

— Vendose të hidhesh në humnerë? — i tha burri.

Ai vështroi bregun dhe detin blu. Velat e bardha, rozë dhe të verdha mezi shquheshin në mugëtirë, ndërsa në hapësirën e bregut ende vazhdonte grumbullimi i ushtrive dhe ngriheshin çadra me një shpejtësi të habitshme.

— Pandehe se do të mbillje frikë dhe përçarje mes himariotëve në një kohë të tillë?. — Ai fliste me një zë të çuditshëm që të përshkonte tejprtej. — Apo të zuri frika dhe e humbe toruan? — Ai e vështroi në sy. — A nuk vure re një ndryshim kur u ngjite në male, Hodo? Pa vështroi shatoret dhe anijet turke, a nuk duken si gurë të vegjël zalli? Pa vështroi dhe malet e Çikës dhe të Çipinit.

Hodoja ngriti vështrimin dhe vuri re pamjen madhështore dhe të patundur të dy maleve që qëndronin pranë e pranë.

— Hodo, — tha Damjani me zë të ashpër — Himara ka nevojë për luftëtarë dhe jo për kufoma.

Hodoja e vështroi në sy krejt i habitur. Atij iu duk fare e natyrshme burrëria e atij njeriu.

— Po të vijë puna, Hodo, ne do t'ua rrokullisim malet mbi krye.

Mugëtira nisi të nxihej dhe burrat vendosën të ktheheshin në fshat.

Poshtë, pranë shatoreve, kishin nisur të ndizeshin zjarre dhe Hodoja i vështronte në heshtje.

— A ka mbetur njeri nga Kastrë? — pyeti Damjani.

— Po — tha Hodoja. — Ata u ngjitën nëpër male. — Ai vështroi përsëri zjarret dhe në sy i ndriti një shkëlqim i egër. Atje në breg ishin vendosur armiku, lufta. Kishin kaluar vite që kur Hodoja e kishte larguar nga mendja Nebon e Kastrës, të cilën e kishte dashur. Kur fitoi degën e lavdisë ai zgjodhi Bujanën nga fshatrat e nënmaleve. Por Bujana kishte vite që kishte vdekur dhe tani fytyra e Nebos filloi t'i shfaqej përsëri. Ai nuk mundi ta shuante atë ndjenjë mallëngjimi që të ngjall ripërtëritja e një kujtimi të harruar.

— Hodo, — i tha Damjani — në kullën time ka bukë e kripë dhe bar për të fjetur.

Zjarret dhe çadrat e taborreve osmane sa vinin e

shumëzoheshin dhe ata që vinin me qerre dhe topa lëshonin hije të stërmëdha dhe kërcënuese gjatë gjithë bregut.

3.

Në shpat të malit shekuj më parë kishte zënë vend një fshat i vogël me kulla të gurta pranë njëra-tjetrës. Vështrimin e mbante mbërthyer larg në det dhe në ishujt e mjegulluar. Që andej bregu nuk dukej, vetëm deti blu hapej në sytë e tij me një pamje të pamasë dhe të përjetshme.

Në vështrimin e fshatit një mëngjes, zunë vend dhjetëra anije. Njerëzit i panë me mos përfillje, por, kur ato nisën të zmadhoheshin dhe t'i afroheshin bregut, atëherë menduan se aty poshtë do të ndodhte diçka e papëlqyer dhe e përzishme. Dhe si një shkrepëtimë e vetmuar në ditë vere u ngjiti aty lajmi i sulmit mbi Kastrën. Atëherë burrat u mblodhën të gjithë dhe nisën të këmbenin mendime, ndërsa gratë që e kuptonin rëndësinë e mbledhjes shqiptuan me hidhërim vetëm një fjalë: «Luftë».

Lufta hyri si një rreze e shqetësuar brenda kullave të gurta në vështrimet kryeneçe të grave, në sytë e habitur të fëmijëve dhe u pleks në thinjat e bardha dhe në belbëzimet e menduara të pleqve. Ajo u lëshua papritur si një zog i zi kthetërmadh dhe vuri në lëvizje ndjenjat e tulatura të malësorëve paqedashës, por luftëtarë të papëpur.

— Mama, ç'do të thotë luftë? — pyesnin fëmijët. Nënëat i vështronin me një pamje të dëshpëruar.

— Pusho, mor bir?

— Po ç'është lufta? Unë nuk e kuptoj.

— Do ta kuptosh kur babai të mprehë jataganin.

Atëherë në vështrimin e nënës zinte vend një shkëlqim i çuditshëm që fëmijëve u dukej edhe i egër, edhe qortues, edhe i dhimbshëm dhe e vështronin me habi. Fjala «luftë» nuk qënkësh aq e zakonshme, por e mprehtë, therëse, që ngrinte më këmbë baballarët dhe i detyronte të rrëmbenin jataganët...

Neboja vuri djalin në shtresa dhe u ul në parvazin e dritares. Ajo ndenji një copë herë duke përgjuar errësirën me vështrimin të mbërthyer andej nga ishte deti. Por vetëm bulkthet pipëtinin me ngulm nëpër natë dhe ajo mendoi se burrat i ishin përveshur luftës ose e përgjonin atë me kujdes nga larg siç përgjon ujku stanet.

— Mama, s'më flihet. — Djali u ngrit dhe i erdhi pranë me çape të lehta sikur të kishte frikë se mos zgjonte njeri. — A të rri me ty?

— Mirë — pranoi Neboja dhe e mori në krahë. Ai ishte shumë i zgjuar dhe i ngjante të atit. Ajo kishte pasur shumë dëshirë që djali t'i ngjante të atit.

— Babanë pret ti, ma?

— Po.

— Ku është babai, në luftë?

Gruaja i hodhi një vështrim të përdëllyer dhe ai kuptoi diçka më tepër se fëmijët e tjerë.

— Po, në luftë.

Djali vështroi rreth e rrotull në dhomën e ndriçuar zbetë dhe i ndali sytë në një faqe muri ku ishte varur një shpatë e madhe.

— Po jataganin ai e ka lënë këtu? A nuk shkohet në luftë me jataganin në brez?

Gruaja e vështroi me dhemshuri dhe pastaj i hodhi sytë përsëri nga deti. Dritëzat e anijeve po tulateshin, megjithatë burrat ende nuk ishin kthyer. Ajo mendoi se pas dritareve të vogla dhe të gurta përgjonin edhe gra të tjera dhe fëmijët vështronin shpatat e rënda të varura në mure. Ajo kujtoi lajmet që erdhën ato ditë. Kastrat ishte bërë gërmadhë, Kastrat e saj, njerëzit. (Ajo nuk e dinte pikërisht cilët njerëz ishin djegur të gjallë). Ajo kujtoi rrugët me gurë të gjelbër, monopatet që të shpinin në lëndinat e ullinjve, oshëtimën e detit. Me të gjitha këto ajo ishte rritur, ishte endur që kur që një fëmijë leshverdhë dhe gjersa u bë Nebo e bukur. Hodoja, djali më i fuqishëm i Kastrës, me sy bojë qielli dhe me shpirt të gjerë si deti, ia kishte marrë mendjen. Një ditë ai

doli te gura dhe i tha se do ta rrëmbente dhe do të ngjitej me të në malet e Çikës dhe të Çipinit. Por erdhën ushtri turke dhe nisi lufta. Pleqtë dhe gratë u ngjitën në të dyja malet, ndërsa burrat përveshën jataganët. Ajo nuk ishte ushtri e madhe, por burrat e Kastrës ishin pak për të dhe nga dy malet zbritën himariotë të tjerë. Ajo mendoi për Hodon që e zgjodhën prijës të trimave të Kastrës. Sa keq që nuk mund të martohej me Hodon. Zakoni nuk e lejonte të martohej me një burrë brenda fshatit, por ajo priste me shpresë që ai ta rrëmbente dhe të fshiheshin në të dyja malet. Atëherë ajo ishte vetëm pesëmbëdhjetë vjeçe dhe ende nuk ishte në gjendje t'i përcaktonte ndjenjat e saj. Kur mbaroi lufta dhe turqit u tërhoqën të thyer, ajo përsëri mendoi Hodon që me siguri pinte verën e fitores me trimat e Himarës. Njerëzit që ishin strehuar në malet e Çikës dhe të Çipinit nisën të zbrisin në fshatrat e tyre. Papritur nga lart nisën të shembeshin gurë dhe njerëzit u lëshuan tatëpjetë në panik. Me sa dukej lufta nuk kishte marrë fund. Ata do të copëtoheshin me siguri nëpër humnera sikur të mos vërvitej mbi shkëmbinjtë një grusht burrash malësorë dhe t'i dilte përpara turqve që kishin lëshuar gurët. Një taborr i vogël kishte menduar t'u hidhej pas shpine luftëtarëve të Kastrës, por ishin vonuar nëpër monopate dhe, kur panë pleqtë, gratë dhe fëmijët, vendosën të hakmerreshin. Neboja ishte rrokullisur bashkë me të tjerët dhe si në mjegull vuri re një kalë të bardhë që kapërcente me një guxim të çoroditur honet e ngushta. Ajo nuk e kuptoi se ç'kishte ndodhur. Njerëzit zbrisin në qetë, ndërsa kali i bardhë shkroftinte pranë saj. Kalorësi e vështronte me dy sy të qeshur dhe të qetë dhe ajo nuk mundi të thoshte asgjë.

— Ti je, Nebo? — i tha kalorësi.

— Hodo — belbëzoi ajo.

— Nuk jam Hodoja — tha kalorësi.

Dhe vërtet ajo vështroi me habi sytë e tij që nuk kishin ngjyrën blu të detit. Ata ishin të hirtë dhe të qetë si malet.

— Unë jam Damjani — tha kalorësi.

Njerëzit zbrisnin ngadalë nëpër monopate dhe po i afroreshin bregut të Kastrës.

— Ik, Nebo, dhe arri njerëzinë — tha kalorësi. — Do të shihemi prapë.

Ajo e priti, por ai erdhi vetëm në lodrat popullore që bëheshin në bregun e Kastrës për të provuar rininë dhe trimërinë e burrave himariotë. Pas shumë luftërave vendi kishte rënë në qetësi dhe këshilli i pleqve të Kastrës vendosi të shkrifëronte zemrat e shqetësuara me lodrat sportive e luftarake. Ata ftuan trimat edhe nga fshatrat e dy maleve që gjithnjë kishin jetuar të lirë dhe të pavarur. A do të vinte ai trimi i panjohur? Mbase ai do të vinte dhe ajo nuk do ta njihte dot. Atij që fitonte në këto lodra vajza më e bukur e festës i vendoste në kokë kurorën e lavdisë me degë lisi dhe ulliri dhe të lidhur me një tufë flokësh të saj, dhe jataganin e fituesit të lodrave të mëparshme të lidhur me kordhelën e vajzës së tij. Thoshin se jatagani ishte trashëguar që nga koha e Skënderbeut dhe atë e kishte mbajtur një luftëtar i degjuar himariot. Në këto festa vinin burra dhe vajza edhe nga fshatrat e nënmaleve, po këtë radhë nisën të vinin edhe nga vende të largëta si Çika dhe Çipini. Zemra e Nebos rrihte me forcë. Ajo nuk e kuptonte nëse shqetësohej për Hodon apo për malësorin që nuk e dinte nëse do të vinte në festën e tyre.

Erdhën burra, gra, fëmijë, madje dhe pleq. Vashat himariote të veshura me rroba të lehta, plot ngjyra e qëndisma të arta endeshin mes njerëzve duke mbajtur nga një degëz lisi. Lodrat argëtuese të trimave zgjatën një muaj. Gjer ditët e fundit nuk mund të ishte askush i sigurt se cilit do t'i vendosnin degën e lavdisë në kokë dhe do t'i dhuronin jataganin. Vetëm kur erdhi radha e forcës së krahut (burrat duhej të prisnin me disa të qëlluara drunj të madhësive të ndryshme), atëherë nisën të shquheshin më të zotët. Ditën e fundit të lodrave përballë këshillit të zhurisë u ndalën dy kuaj, që u ngrihën mbi këmbët e prapme e ranë në gjunjë. Kalorësit u hodhën poshtë dhe, si bënë nderimet e zakonshme, u

afruan me drojtje pranë të parëve të Kastrës që i vështruan me habi. Edhe vajza më e bukur e lodrave, me tufëzën e flokëve të së cilës ishte lidhur dega e lisit (ajo ishte ftuar në tryezën e këshillit), i vështroi me habi dhe me kryeneçësinë e ligjshme që e kërkonte forca e bukurisë së saj. Ndërsa të pranishmit të emocionuar vështronin gjithçka me kureshtje.

— Hodo — tha një burrë leshtinjur — paska në Himarë një tjetër më trim se ti?

— Nuk besoj baba — tha djaloshi që qëndronte në të majtë. — Ky malësor i Labërisë është po aq i fortë sa unë.

Tjetri vështronte me një palë sy të hirtë dhe të qetë sikur të kishte sjellë në ta gjithë trimërinë dhe urtësinë e maleve himariotë që ende quhen Labëri. Era e detit, një erë e ngrohtë paqeje dhe lirie, u shpupuriste rrobat e holla të pranishmëve që qëndronin në heshtje. Vajza më e bukur e vështroi malësorin në një mënyrë të papërcaktuar. Edhe ai e vështroi. Leshrat e zeza i formonin një kurorë magjepsëse dhe të dy e ndjenë se ajo ishte me të vërtetë vajza më e bukur që kishin parë gjer atë ditë. Hodoja tha me vete: «Nga duhet të jetë kjo vajzë?». ndërsa malësori hodhi sytë nga të pranishmit sikur të kërkonte mes tyre një vajzë të njohur.

Njerëzit pritën me ankth se ç'do të ndodhte më tej. Atëherë burri i thinjur tha:

— Si e quajnë shokun tënd, Hodo?

— Nuk e di, — tha Hodoja, — pyete më mirë vetë.

— Si të quajnë, more djalë?

Tjetri s'e kishte mendjen tek ai.

— Si të quajnë? — pyeti përsëri burri i thinjur.

Tjetri u përmend dhe rreth e rrotull u vendos heshtja. Të pranishmit prisnin me padurim të mësonin emrin e pretenduesit të panjohur të kurorës së lavdisë të lodrave të bukura popullore.

— Damjan — tha ai papritur me zë të qetë. Tha dhe se nga ishte dhe në shtëpinë e kujt ishte lindur.

Heshtja zuri vend një copë herë nën ullinjë dhe burri i thinjur tha:

— Por ne nuk kemi si ta ndajmë lavdinë e këtyre ditëve mes dy trimave. Ajo sipas traditës duhet t'i takojë vetëm njërit. — Ai e vështroi në sy. — Duhet të bëni edhe garën e fundit. Ai që do të hidhet nga Shkëmbi i lartë i valëve dhe do të dalë i pari në breg, do të fitojë lavdinë e lodrave tona.

— Nuk pranoj, baba, — tha Hodoja me rrëmbim. Burri i thinjur e vështroi me habi. — Unë jam hedhur që i vogël nga Shkëmbi i valëve, ndërsa ai... ai është malësor dhe detin e ka parë vetëm që larg.

Të pranishmit aprovuan fisnikërinë e Hodos.

— Po ti ç'thua, more djalë?

Damjani vuri buzën në gaz lehtë.

— Pranoj — tha duke vështruar Nebon e habitur mes tufëzës së vajzave. — Unë jam stërvitur të hidhem mbi humnera dhe këtë radhë ky trim i Kastrës do të ketë një shok të denjë.

Hodoja e vështroi në sy dhe tjetri nuk mundi të dallonte një re të lehtë shqetësimi.

— Meqë ti pranon... — tha ai dhe sakaq të pranishmit u vërsulën në bregun e detit. Shkëmbi i valëve ngrihej madhështor mbi det dhe poshtë tij valët shkërmogeshin me forcë.

Ata u hodhën të dy menjëherë dhe në breg arritën në të njëjtën kohë.

— Qenkeni njësoj të fortë — deklaroi burri i thinjur dhe u hodhi një sy të pranishmëve.

— Të ndeshen të dy me njëri-tjetrin — thirrën disa zëra.

— Por këtë duhet ta vendosin që të dy. — Burri i thinjur iu drejtua në fillim Damjanit. Damjani i tha:

— Nuk pranoj. — Turma lëshoi një britmë habie. — Unë nuk mund të pranoj të ndeshem me një vëlla shqiptar nga Kastrë. Por, nëse ju jeni në një mendje me mua, atëherë ta ndajmë lavdinë.

— Kjo është shumë e drejtë — tha burri i thinjur.

— Atëherë zgjidh, Hodo, degën e lisit, apo jataganin.

Hodoja vështroi kurorën e lisit. Tufëza e leshrave

të zeza të vajzës së bukur shpupurisej lehtë-lehtë. Vështroi dhe vajzën, ajo ia kishte mbërthyer sytë dhe priste me padurim përgjigjen. Dukej sikur pyetja ishte bërë «vajzën apo jataganin». Ai vështroi jataganin. Ai që merrte kurorën me degë lisi dhe ulliri, pritej, sipas zakonit një muaj rresht në të gjitha shtëpitë e fshatit ku i bëheshin ndere të mëdha.

Ai vështroi Damjanin dhe tha:

— Zgjidh ti.

Të pranishmit ishin pushtuar nga ankthi dhe ngriheshin në majë të gishtërinjve për të parë mirë se ç'do të ndodhte më tej. Atëherë Damjani vuri lehtë buzën në gaz dhe tha me thjeshtësi.

— Në qoftë se Hodua më lejon... — të pranishmit mbajtën frymën — unë po marr jataganin.

— Ooo! — thirrën të pranishmit fare të habitur. (Si ishte e mundur që ai të mos preferonte lavdinë?)

— Pranoj — tha Hodoja. — Vetëm se duhet të të kujtoj se mbase ti nuk e di, që, kush merr kurorën...

— E di — tha Damjani.

— Por — tha burri i thinjur — ti mund të ecësh përkrah tim biri dhe njerëzit e Kastrës do të të bëjnë të gjitha nderet.

— U falem ndereve, — tha Damjani — por mua nuk më mbetet qejfi të bëni sipas traditës. Unë duhet të kthehem te njerëzit e mi.

Të pranishmit mbetën shumë të kënaqur nga përgjigjet e malësorit.

— Atëherë, — tha burri i thinjur, duke vështruar të tjerët — meqë lavdia u nda në dy trima, le të ngrihen të dyja vajzat t'u dorëzojnë shenjat e saj.

Vajza që ishte shpallur më e bukura e lodrave popullore u ngrit plot hijeshi dhe vendosi mbi kokën e përkulur të Hodos kurorën. Të pranishmit brohoritën, i rrëmbyen të dy në gjirin e tyre dhe u duk sikur e harruan fare fituesin tjetër, i cili i vështroi një copë herë pa ndjerë fare zili dhe priti me durim t'i dhuronin shenjën tjetër të fituesit. Neboja kishte marrë në duar

jataganin dhe po afrohej me një çap të drojtur dhe me shenja të dukshme pikëllimi.

— Përse e zgjodhe jataganin? — i tha me zë të mekur sikur të ishte ajo fajtoreshë që askush nuk po i jepte rëndësi ceremonisë së saj. — A nuk e sheh që ai nuk ka fare vlerë?

Damjani vuri buzën në gaz me drojtje dhe shumë i habitur. Ai mori në duar jataganin.

— Përse e zgjodhe, ë?

Ai lëmoi fjongon e bardhë dhe e vuri në brez. Pastaj nisi të pregatiste kalin për rrugë.

— E zgjodha, — i tha papritur — sepse ky jatagan duhet të luftojë dhe jo të qëndrojë varur në mur.

— Po kurora...

— Kurora ishte thurur me një tufë flokësh të zes, Nebo, ndërsa ti... ti i ke të artë...

Damjani u hodh mbi kalë, i cili shkrofëtiu dhe u ngrit mbi dy këmbët e prapme. Pastaj u vërsul duke ngritur re pluhuri. Ajo e ndoqi me sy gjersa ai nisi të humbiste nëpër monopatet e gurta...

Që atëherë kishin kaluar më shumë se dhjetë vjet dhe Neboja që martuar me të. Dalngadalë nisi të harronte ndjenjën e parë për Hodon. Tek i shoqi gjeti virtutet e një njeriu të rrallë. Ai ishte i qetë, me një pamje të egër dhe burrërore dhe shumë i dashur. Herë pas here ai largohej nga shtëpia dhe në fshat vinte lajmi se jatagani i tij kishte bërë kërdinë në garnizonet turke. Dhe ajo ndjente se gjithçka e kishte lidhur me të dhe e donte sikur të mos kishte dashur kurrë njeri më parë.

Jatagani qëndronte i varur në mur dhe i biri e pyeste. Neboja e vështroi me dhembshuri dhe pastaj përfytyroi Kastrën e djegur dhe të shkatërruar.

«Thonë se dhe Hodon e dogjën të gjallë, mendoi, thonë se luftoi burrërisht dhe e dogjën të gjallë» Ajo megjithëse e kishte harruar, ndjeu dhembje.

— Përse nuk e ka marrë babai jataganin me vete? — tha i biri. — Mos nuk do të kthehet më?

— Ç'thua kështu! — i tha ajo.

— Por a nuk shkohet në luftë me jatagan?

Ajo e vështroi djalin e shqetësuar dhe pastaj, sikur të donte të largonte atë që ndillte i biri, i tha:

— Ende nuk ka ardhur puna te jatagani.

Asaj iu bë sikur jashtë lëvizën njerëz. U mundua të shquante në errësirë, por iu duk sikur dëgjoji zërin e të shoqit.

— Nebo!

Ajo u vërsul te dera duke kuptuar se ai njeri i kishte rrëmbyer të gjitha ndjenjat dhe e mbante lidhur me një forcë të çuditshme. Ajo mendoi se dashuria për të nuk do t'i shuhej kurrë. Hapi derën dhe mbeti e habitur. Drita e qiriut ra mbi një fytyrë të njohur, pothuaj të harruar, që e vështronte me mallëngjim. Fytyra i dukej shumë e lodhur dhe e vranë dhe leshrat kishin nisur t'i zbardheshin.

— Vërtet je ti, Hodo? — Ai vetëm e vështronte me mallëngjim. — Unë pandeha... (Ajo me siguri duhej ta kishte ngatërruar zërin e të shoqit, ngaqë kishte menduar për të një kohë të gjatë.) A nuk u shkretua Kastrë?

— Po, Nebo, u shkretua dhe u bë gërmadhë.

— Dhe ti mbete gjallë?

Hyri Damjani. Ai dukej shumë i lodhur, por ajo shqoqti vetëm tiparet e tij të ashpra dhe shumë të dashura.

— Ta duash dhe ta nderosh si mikun më të mirë — tha.

Ata u shtruan të hanin dhe Hodoja tregoi edhe një herë me hollësi ato që kishin ndodhur. Neboja e ngushëlloi për humbjen e të afërmve dhe ai e vështroi pothuaj i ngashëryer në sy sikur kërkonte të gjente në ta një ndjenjë të humbur.

Papritur trokitën në derë me forcë dhe Damjani u ngrit dhe doli jashtë. Kur u kthye, Neboja vuri re dy njerëz, njëri i lodhur dhe i gjakosur, ndërsa tjetri i freskët dhe shumë i shqetësuar. Damjani hyri pas tyre në heshtje dhe hoqi jataganin nga muri.

— Prapë luftë — tha me zë të ngjirur dhe të shqe-

tësuar. — Ushtritë turke nisën të na vërsulen dhe, me sa duket, kanë ndër mend të djegin dhe të shkretojnë. Sa të mblidhet kuvendi i burrave, ne duhet t'i ndalim dhe t'i sprapsim.

— Por kjo do të jetë e pamundur — tha me gjysmë zëri Hodoja.

— Hodo! — Damjani e vështroi thellë në sy. — Në qoftë se e ndjen veten të lodhur, qëndro.

— Jo, do të vij me ju — tha Hodoja.

Të katër burrat dolën dhe Neboja, që kishte mbe-tur si e ngrirë më këmbë, dëgjoi për një kohë të gjatë trokëllimën e armëve.

Mbi fshat nisi të varej mugëtira dhe pas dritareve njerëzit përgjonin me shqetësim luftën që kishte nisur dhe ende nuk mund të thuhet nëse do të ngjitej gjer atje apo do të mbetej poshtë dy maleve.

*

Deti shkërmoqej me forcë në zallin e bardhë duke lëshuar një oshëtimë të zgjatur. Në breg ende ngriheshin çadra. Ushtria e Suleman El Kanunit kishte arritur dhe ishte përhapur në të gjithë zonën aq sa të hante syri.

E gjithë kjo ushtri do të komandohej nga veziri, Ajaz pashai. Sulmi i parë i ushtrive turke çuditërisht ishte ndalur dhe vende-vende grupe të tëra ishin rrokullisur në humnera. Himariotët me sa dukej nuk merrnin parasysh vendimin e sulltanit që kishte dridhur Evropën.

Sulltani i zemëruar i kishte thënë se a do të vazhdonte më të pengohej nga ky shkëmb i neveritshëm që i kishte zënë rrugën si një ogur i keq dhe e bënte me turp? Sulltani nuk duhej të harronte se në këtë vend kishte ardhur edhe ushtri të tjera të komanduara nga gjeneralë të mëdhenj me të vetmen dëshirë për ta shfarosur këtë çerdhe shqipesh dhe për ta mbjellë me kripë vendin e mallëkuar. Ajaz pashai duhej të mos harronte se ai kishte ardhur vetë në Arnautistan dhe brenda javës

ai e donte vendin të shkretuar. A e kishte të qartë veziri i parë urdhrin? Ajaz pashai e siguroi se pas disa ditësh rruga për në Itali do të ishte e hapur. Ai i tha se do t'i nxirrnin himariotët nga vrimat ku futeshin dhe nuk do të linin asgjë veç kujtimit të tyre.

Ishte viti 1537 dhe deti shkërmoqej me zemërim në brigjet e pushtuara...

4.

Një mëngjes njerëzit e dy maleve vunë re një lëvizje jo të zakonshme nëpër shtigjet e thepisura të Çikës dhe të Çipinit. Kishin nisur të mblidheshin prijësat e lashtë leshbardhë të burrave të Labërisë. Ata shfaqeshin nëpër shpate sikur të mbinin nga gurët dhe lëviznin shtigjeve të ndjekur nga djem trima që i shoqëronin me nderim. Dukej pakëz e çuditshme një lëvizje e tillë, si një procesion i përmortshëm ku askush nuk mbante zi. Pleqtë e zbardhur dhe të regjur nga koha lëviznin ngadalë si të mpirë, ndërsa burrat dukej sikur mundoheshin të përmbanin forcën dhe energjitë e tyre të rrëmbyera. Dhe në fytyrat e atyre pleqve vihej re ngazëllimi i fshehur i njerëzve me shpirt të fortë dhe të papërkulur. Koha vërtet u kishte mpakur forcën e krahut, i kishte plakur, por ata kishin lindur djem të fortë. Ata djem me një fjalë të tyre do të vërviteshin nëpër humnera duke u kallur datën hordhive armike dhe duke kryer bëma trimërie dhe heroizmi. Ata i donin e i nderonin pleqtë leshbardhë dhe i ruanin si visare të çmuara të maleve.

Dhe mu në zemër të dy maleve u mblodh këshilli i prijësve lebër. Kishte pleq të lashtë, burra të gjatë dhe të thatë, djem trima me vështrimin e tretur majave të gërryera.

Në këtë këshill merrnin pjesë dy breza prijësish, pleqtë dhe të rinjtë, të cilët do të udhëhiqnin në luftë. Rrallëherë ndodhte që malet e Çikës e të Çipinit të mblidhnin në gjirin e tyre gjithë prijësit himariotë. Kjo don-

te të thoshte se do të niste një luftë e madhe, një luftë e pabarabartë për jetë a vdekje.

Plaku Rrapo i mbajtur nga dy burra të thyer zuri vendin e tij dhe të tjerët u ulën rreth e rreth. Plaku Rrapo ishte mbi njëqind vjeç dhe, megjithëse me një këmbë në varr, ishte ngritur dhe kishte ardhur në këshill. Pas luftës së fundit ai mendonte se nuk do të arrinte të thoshte më fjalën e tij në ndonjë këshill. Po lufta erdhi përsëri dhe ai me sa dukej i duhej ende djemurisë.

Si zunë vend të gjithë, plaku Rrapo, u ngrit më këmbë. Menjëherë u vendos heshtja. Ai u mat të thoshte fjalët e para, por syri i zuri mes prijesve disa njerëz të lidhur me pece të gjakosura.

— Më shpini tek ata — u tha dy burrave që e mbanin. Ata, sikur të mbartnin një njeri të kristaltë, e shpunë, përpara luftëtarëve të gjakosur. Ata nxituan t'i dilnin përpara me nderim.

— Sapo u kthyen nga lufta, Rrapo — i pëshpëriti me respekt plaku Pirro.

— Domethënë lufta paska nisur — tha plaku Rrapo.

— Po, baba Rrapo. Ata sulmuan dhe ne vendosëm t'i mbanim sa të mblidhej këshilli.

— Aq më mirë — tha plaku. — Por ju paskan plagosur, o bij.

— Vetëm na kanë gërvishur, baba Rrapo. Ne i vërvitëm në humnerë.

Ai vuri re armën e luftëtarit dhe i tha me habi.

— Me sa shoh, ti mbajtkë jataganin e lodrave të Kastrës, Mos je...

— Po, baba Rrapo, jam Damjani.

— Ah, më kujtohet! Në lodrat e fundit lavdia duhej ndarë në dy trima dhe ti zgjodhe jataganin. Kështu?

— Po.

— Po trimi tjetër mos ishte nga Kastrë?

— Nga Kastrë që u bë shkruamb — tha Hodoja me dëshpërim.

— Mos u dëshpëro, bir — i tha plaku. — Në ato lodra të bukura Kastrë shquhej mbi të gjitha viset tona. Por ama edhe prindërit e tu prandaj i bënë, që të pre-

gatiteshin për luftë. Dhe tani koha e lodrave ka mbetur pas. Tani ka ardhur lufta.

Damjani vështroi i menduar plakun që po kthehej në vendin e tij. Kujtoi Kastrën, lodrat popullore trimërishte dhe vajzat e bukura që vështronin me sytë e tyre të kthjellët dhe të guximshëm trimin e zemrës. Të gjitha kishin dëshirë që djemtë, të cilët i adhuronin vjedhurazi, të fitonin degën e lavdisë. Edhe Neboja donte që ai të merrte degën e lavdisë, por ai zgjodhi jataganin. Tani dega e lavdisë kishte mbetur diku, në lodrat e harruara me tufëzën e leshrave të vajzës më të bukur.

Damjani shtrëngoi fort jataganin. Ai nuk e kishte fare mendjen te fjalët e plakut Rrapo, i cili po u bënte thirrje prijësve të gjenin mënyrën e luftës kundër armikut duke qenë të bashkuar dhe duke pasur besim në forcat e veta. Ai u fliste për rrezikun e përçarjes me anë të premtimeve dhe gënjeshtreve. Asnjë vasal nuk mund të konsiderohej i lirë dhe aq më pak Labëria, të cilën Turqia po përpiqej ta nënshtronte me çdo kusht dhe do të sillej me shumë egërsi.

Damjani i dëgjonte si nëpër mjegull fjalët e plakut Rrapo. Sytë i mbante në fytyrën rozë që çuditërisht u kishte qëndruar kohëra dhe në leshrat e thinjura.

«Po, baba Rrapo, tha me vete, koha e lodrave ka marrë fund dhe tani nuk hyn më në punë dega e lavdisë. Tani lavdia i takon atij që vdes me jatagan në dorë.»

Atë kohë Hodoja po i tregonte këshillit për shkatërrimin e Kastrës dhe të fshatrave të bregdetit. Ai tregoi për Hajredin Barbarosën dhe për galerat e tij dhe tha se ata kishin ndër mend të sulmonin Italinë.

— Italia ka punën e saj — tha plaku Rrapo. — Kur ne e kemi ndjerë veten keq, ajo nuk na ka ardhur në ndihmë. Por ama ne do t'i mbrojmë me armë viset tona.

Këshilli miratoi fjalët e plakut.

— A mund të na thuash, more djalë, sa është numri i ushtrisë armike?

Hodoja ngurroi dhe vështroi Damjanin, i cili sapo ishte përmendur nga kujtimet.

— Ç'ke dëgjuar për këtë ushtri?

Damjani i bëri një shenjë dhe ai e kuptoi se nuk duhej të thoshte të vërtetën. Në atë këshill kishin ardhur edhe prijës të fshatrave të nënmaleve dhe, sikur të mësonin të vërtetën, ndonjëri mund të lëkundej, sepse ishte shumë më afër rrezikut dhe, po të dinte se armiku kishite bërë thirrje për «miqësi», mund t'i lëshonte armët dhe të pranonte vasalitetin.

— Kush është vënë në krye të ushtrisë? — pyeti për të tretën herë me durim plaku Rrapo.

— Nuk e di — tha me zë të mekur Hodoja. — Dëgjova se sulltani ka dërguar vezirin, Ajaz pashanë.

— Oh, por sulltani na paska bërë nder — tha duke vënë buzën në gaz plaku Pirro. — Dhe sa ishte numri i ushtarëve që i ka besuar?

— Nuk është dhe aq i madh — tha Hodoja duke marrë zemër. — Thonë se nja 30 mijë. Të paktën Barbarosa kështu tha.

— Nuk e paske marrë vesh mirë — u hodh një zë i inatosur nga mesi i prijësve himariotë të bregdetit. Njerëzit e fshatrave të bregdetit ishin ngjitur të gjithë në malet e Çikës dhe Çipinit dhe ishin strehuar nëpër shpellat. Ai që foli ishte Gjonleka, prijës i burrave të një fshati gjysmëmëlor që ende nuk e kishte ndjerë pushtimin. — Fjalët thonë për një ushtri shumë më të madhe, aq të madhe sa s'ka ardhur ndonjëherë në anët tona dhe e prin vetë sulltan Sulejman El Kanuni.

— Unë këtë nuk e di — gënjeu Hodoja.

— I gjithë bregdeti ynë nuk e nxë ushtrinë e tyre — tha Gjonleka. — Ajo ka nisur të na shtrëngojë si darë duke filluar nga Vlora e këtej.

— Këto mund të jenë vetëm fjalë — tha Hodoja.

— Nuk janë vetëm fjalë — tha Gjonleka. — Ne po e ndjejmë në bel hekurin e tyre. Ata kanë nisur të na e ngjisin gjer në fyt.

Këshilli nisi të murmuriste.

— Baba Rrapo, — vazhdoi Gjonleka duke iu drejtuar plakut — kemi ardhur këtu për të pleqëruar punën

dhe të shohim se ç'mund të bëjmë. Mua më duket se krahu ynë nuk do t'i lëvizë dot nga vendi, sepse ata janë mijëra dhe mijëra dhe kanë formuar një bllokim të hekurt, të cilin nuk mund ta thyejmë.

— Dëgjo, o Gjonlekë!

Këshilli si me komandë ktheu vështrimin tek ai që foli papritur dhe me zë të qetë. Edhe Hodoja vështroi me një tronditje të lehtë. Damjani bëri një çap përpara dhe, si i ndëri sytë e tij ngjyrë hiri, në vështrimet e heshtura të himariotëve të nënmaleve, tha:

— Ne sapo e hodhëm në humnerë këtë ushtri të pathyeshme dhe vendosëm roje të forta nëpër gryka. Ata do t'i mbajnë aty edhe për muaj të tjerë...

— Por ata as që duan t'ia dinë — e ndërpreu Gjonleka. — Ata vetëm shtrëngojnë lakun dhe ne mbetemi pa fqinjë, pa bukë dhe ushqimë, vetëm me ujë dhe ajër të maleve.

— Dhe me jataganë në duar — thirri Damjani. — Baba Rrapoja e tha mirë, sa t'i kemi këta jataganë në duar me majë kthyer nga armiku, nuk vdes Shqipëria. Nuk mund të na thyejnë në qoftë se do të kemi një mendje të vetme dhe nuk do të përfillim dredhitë dhe përçarjet. Ne do t'i shtyjmë larg.

Këshilli brohoriti njëzëri dhe prijësit himariotë u afruan me nderim dhe premtuan se do t'u bënin ballë me armë në dorë të gjitha sulmeve të armikut.

Plaku Rrapo u ngrit më këmbë, i vështroi të gjithë me radhë drejt në sy dhe pastaj tha:

— Atëherë le t'ju japim grushtin e parë në shpellat e Çikës dhe të Çipinit.

*

Lart malet shpështillnin re të bardha që rrokulliseshin dalngadalë nëpër gryka dhe përhapeshin poshtë rripirave të shkreta. Njerëzit kishin braktisur fshatrat dhe po ngjiteshin me mundim nëpër maja. Lodhja i kishte mpi-rë dhe vargu i tyre ngjitej ngadalë duke vështruar me

shqetësim poshtë në shpatet e maleve, nëpër të cilat ngri-
nin kokë kullat e braktisura. Ndërsa më poshtë ishte deti
blu, deti blu dhe heshtja që u kacavirrej rripave sikur
të donte t'u kallte frikën gurëvë dhe honeve.

«Ma, kjo është lufta?

— Hesht!

— Po pse kjo më ngjan me luftën, o ma?

— Jo, jo, nuk është kjo lufta. Lufta është fshehur
diku në shpella e gurë, atë e mbajnë burrat në krahët
e tyre.»

Njerëzit ngjiteshin drejt majave të maleve që shpë-
shstillnin re të bardha dhe i rrokullisnin rrëpirave dhe
shpellave ku përgjonte Himara e lirë.

5.

*Mblodhi krahët e pushoi
mbi të mandurit shqiponja.
Varur ledhit ishën kordhat
dhe mburojat era i tundte*

Gavril Dara (i Riu)

Ende nuk kishte aguar mirë. Lëvizja e njerëzve dhe
tingëllimi i armëve jehonin në mugëtirë. Ngjitja kishte
vazhduar gjithë natën dhe tani në një shesh, aty ku
fillonin malet, Ajaz pashai udhëroi të mblidhej këshilli
i luftës. Këshilli përbëhej nga komandantët e reparteve
speciale për luftime në male si dhe të reparteve të je-
niçerëve. Poshtë në breg pushonin dhjetëra mijëra ush-
tarë.

U vendos të marshonin gjithë natën për t'i kapur
në befasi dhe për të kryer një rrethim të plotë dhe, kur
repartet arritën gjer në shpatulla të maleve, Ajaz pashai
urdhëroi të nishin rrethimin. Ai mendoi se aty do të
ndeshnin himariotë, pasi më lart fillonin fshatrat.

Ai mbeti vetëm me komandantin e jeniçerëve. Si
zakonisht jeniçerët, lavdia e ushtrisë, sulmonin të fundit,

pikërisht atëherë kur duhej dhënë grushti vendimtar. Komandanti i jeniçerëve e nisi i pari bisedën.

— Pas rrethimeve të Krujës ky është rrethimi më i madh që po i bëhet një vendi të vogël. A nuk është e çuditshme qëndresa e këtij populli? — tha duke vësh-truar lëvizjen e ushtrisë. Pastaj ai u kthye nga pashai.

— Duket sikur e ka bekuar zoti për të ruajtur por-tat e Italisë.

— Ose e ka mallëkuar dhe e ka vendosur si Çerberin e egër në dyert e ferrit — tha Ajaz pashai. Ai u mun-dua të shquante në mugëtirë konturet e maleve. — Me-gjithëse Italia nuk mund të jetë ferr, përderisa padishahu e ka në zemër.

— Padishahu çdo pëllëmbë toke të papushtuar e ka në zemër. — tha komandanti i jeniçerëve.

— Sidoqoftë Italisë këtë radhë i ka ardhur fundi — tha Ajaz pashai. — Këto ditë ne do t'i vërsulemi me të gjitha taborret dhe do ta marrim nëpër këmbët tona.

— Më parë duhet të pushtojmë këtë vend të mallë-kuar — tha komandanti i jeniçerëve. — Pas vdekjes së Skënderbeut vetëm kjo krahinë na mbeti pa pushtuar.

— Po, — tha Ajaz pashai — po kalojnë njëqind vjet dhe ne nuk po e pushtojmë dot.

— Edhe Bajazit Hani nuk e pushtoi dot, megjithëse i ra disa herë — tha komandanti i jeniçerëve.

— Bajazit Hani i kursente taborret — tha Ajaz pa-shai. — Ai i dërgonte pak e nga pak. Sulejman Hani ka menduar një plan të mirë. Ndërsa ne të dy do të sulmojmë sipas planeve tona, ai do ta vendosë rrethimin në të gjithë vendin.

— Jeniçerët e mi nuk kanë ç'të bëjnë në këtë luftë.

— Ata mbështesin sulmin e përgjithshëm — tha Ajaz pashai.

— Megjithatë jeniçerët e mi nuk kanë ç'të bëjnë. Ato shumë shumë mund të mbështesin rrethimin.

— Rrethimi do të ngushtohet dita-ditës dhe ne do t'i bëjmë të vdesin vrimave nga uria.

— Por ne duhet patjetër t'i nxjerrim nga vrimat dhe

t'i shfarosim — tha komandanti i jeniçerëve me nervozizëm.

— Unë do t'i nxjerr nga vrimat dhe do t'i therr një nga një. Do të lë vetëm kujtimin e tyre që, kur t'u shkojë mendja tek Ajaz pashai, të rrëqethen edhe gurët.

Ai vështroi mugëtirën që kishte nisur të bëhej ngjyrë hiri dhe dalloj konturet maleve. Ato qëndronin shpatullngritura si të qenë të habitura.

— Male të çuditshme — tha.

— Shumë të çuditshme — tha komandanti i jeniçerëve. — Po t'i shohësh nga larg, duken të vogla si kodrina, po, kur ngjitesh në ta, të ngjethet mishi nga honet e thella dhe humnerat.

— Vërtet si dyert e ferrit — tha Ajaz pashai.

— Dhe nuk duhet të harrojmë — tha komandanti i jeniçerëve — se sulmin tonë të parë ata e thyen.

— Ai nuk ishte sulm — tha Ajaz pashai. — Ai ishte vetëm një dredhi. Tani ata pandehin se e kanë fituar davanë dhe as që e presin sulmin e vërtetë. Kur të na vënë re, atëherë do të jetë shumë vonë.

Lajmëruan se komandanti i trupave të zbulimit kërkonte të bisedonte me pashanë.

— Le të vijë — tha Ajaz pashai.

Hyri një njeri i gjatë dhe i hollë, me një çehre të vvarë.

— Ç'ka ndodhur? — e pyeti Ajaz pashai.

— Nuk ka ndodhur asgjë. Ne arritëm pa u diktuar gjer në fshatrat e tyre.

— Pati luftë?

— Jo, fshatrat ishin të zbrazura dhe ne vumë re se ata po u ngjiteshin majave të maleve.

— Oh, po kjo do të thotë fitore! — tha Ajaz pashai. — Në qoftë se ata që ngjiteshin ishin burra, atëherë kjo është taktika e tyre e njohur dhe u ngjiten maleve për të zgjatur edhe ca afatin e dorëzimit.

— Ne nuk mundëm të dallonim se ç'ishin ata — tha komandanti i trupave të zbulimit. — Vetëm se fshatrat ishin të zbrazura, Gjatë gjithë rrugës ne nuk hasëm asnjë njeri të gjallë.

Ajaz pashai vështroi përsëri konturet e maleve. Komandanti i trupave të zbulimit nuk i dha përgjigje. Ai vetëm tha:

— Tani taborret e para duhet të keni hyrë në fshat.

— Pa luftë?

— Sigurisht pa luftë. Nga larg ne ndoqëm me sy lëvizjen e njerëzve që ngjiteshin dhe ajo na u duk një lëvizje e plogët dhe e rraskapitur.

U vendos një copë herë heshtje dhe të tre vështronin mugëtirën që kishte nisur të davaritej.

— Kështu duhet të jetë — tha Ajaz pashai. — Ata mendojnë se ne nuk do të mund t'u ngjitemi dot majave, se nuk mund të luftojmë dot në maja dhe kanë menduar të rezistojnë atje. — Ajaz pashai e vështroi komandantin e trupave të zbulimit në sy dhe vazhdoi: — Ngushtoni rrethimin dhe ngjituni më lart! Të gjitha fshatrat e braktisura të digjen!

Nisi të zbardhte dhe konturet e maleve tani duke-shin më qartë. Nga supet e tyre vareshin viza të thella dhe të trasha krejt të parregullta si t'i kishte ngjyer me furçë një piktor nervoz.

*

Lëvizja e shkujdesur, dhe e parregullt e jeniçerëve e fuste në mendime Ajaz pashanë që kalëronte mes asaj turme pa formë. Për herë të parë mendoi se edhe strategu më i aftë e kishte të vështirë të hartonte një plan të saktë sulmi në ato vise të ashpra plot të çara honesh dhe shkëmbinj të mprehtë. Vallë ç'do të bënte Jul Cezari po të kishte rast të luftonte në këto male?

Mugëtira ishte davaritur krejt dhe nga mali kishin nisur të lëshoheshin rrezet e para të diellit. Ato copëzoheshin nëpër shkëmbinj të si kthetra dhe vërtiteshin ta-tëpjetë si shufra të zjarra. Ajaz pashai ndoqi një copë herë me habi lindjen e diellit.

«Edhe kur lind, këtu është krejt i çuditshme,» tha me vete.

Turma e jeniçerëve lëvizte ngadalë në monopatet e ngushta dhe shkëmbore që dredhonin mbi greminë dhe Ajaz pashai nisi të vështronte me një ndjenjë shqetësimi. Ai ishte një luftëtar i regjur dhe dinak dhe njëherë dyshoi se, sikur himariotët të kishin kurdisur ndonjë dredhi, atëherë ushtria do të ndodhej në dyert e një katastrofe.

«Por, mendoi, askush nuk u ka qëndruar dot taboreve të mia të panumërta kur e di se edhe 150 mijë presin në breg të detit. Ai e kishte marrë vesh se kryengritësit numëronin vetëm disa mijë. Ata me siguri tani presin me llahtar vdekjen, mendoi, mbase e kanë bërë zakon të mos dorëzohen gjallë, por për mua kjo nuk ka shumë rëndësi. Ata kanë marrë arratinë dhe do të na hapet pak punë kur t'i nxjerrim nga vrimat.»

Ai ndjeu trokun e një kali dhe e kuptoi se ishte komandanti i trupave të zbulimit.

— Ka ndonjë gjë të re? — e pyeti duke u munduar t'i lejonte vend në shtegun e ngushtë. Kali i tij i marshimit shtatlartë, por i shkathët, lëvizi me vështirësi dhe pastaj qëndroi.

— Nuk ka asgjë të re — tha komandanti i trupave të zbulimit. — Njerëzit arritën majat dhe u fshehën papritur. Zbuluesit e mi nuk mundën të përcaktonin dot se ku u fshehën me saktësi, por rreth e rreth nuk ndihet asnjë lëvizje. Urdhërova t'u vihet zjarri fshatrave të braktisura.

— Në rregull — tha Ajaz pashai. — Të vazhdojë marshimi drejt majës. — Ajaz pashai mbahej si veziri më dinak dhe më trim i kohës së Sulejman El Kanunit. Ai ishte pajisur me një kulturë të thellë ushtarake dhe laike, kishte studjuar edhe strategjinë e prijësve të mëdhenj të lashtësisë e mesjetës së hershme. Mendimi se ajo heshtje e çuditshme fshihte ndonjë dredhi nuk iu nda për një kohë të gjatë. Jeniçerët tani lëviznin në rregull dhe kryeneçë, krejt të sigurt për pathyeshmërinë e tyre dhe ai e ndjeu veten të mbrojtur nga të gjitha anët. Ai kalëronte qetë-qetë mes asaj morie luftëtarësh dhe përfytyronte ushtritë e fuqishme të Saladinit që kishin mun-

dur t'u bënin ballë kryqëzatave të harbuara të krishtere. Vallë çfarë do të bënte Saladin Hani po të ndodhej në një vend të tillë përballë një heshtjeje të çuditshme që dukej sikur kishte ngritur një grackë të kobshme? Me siguri atij do t'i vinte për të qeshur me këtë orvatje të jash-tëzakonshme të Sulejman El Kanunit. Kishin kaluar 100 vjet dhe kjo copë tokë kishte mbetur e panënshtuar dhe fare mospërfillëse.

«Në qoftë se ne do të marshojmë të ngjeshur drejt majës, atëherë, edhe po të kenë ngritur grackë, do të dështojnë, tha me vete. Do të dështojnë, sepse mua më krijohet mundësia të imponoj epërsinë numerike dhe unë vendos fatin e luftës.» Ai mendoi se edhe Saladin Hani do të vepronte pikërisht në atë mënyrë dhe vuri buzën në gaz i qetë dhe i sigurt.

Ai vuri re tymin që nisi të ngrihej lart nga shtëpitë e fshatrave. Ushtarët ngjiteshin drejt majës dhe gjer tek ai erdhi në fillim një gjëmim i mbytur dhe pastaj shurdhues dhe i pandërprerë. Në majë u ngrit një re tymi dhe u duk sikur gjëmimi nisi të lëshohej tatëpjetë. Radhët e jeniçerëve, megjithëse ishin disa kilometra larg, u tronditën. Ai lëshonte sytë e tij dinakë herë lart dhe herë poshtë duke u munduar të kuptonte se ç'po ndodhte.

U ngrit një re tjetër tymi dhe menjëherë pas saj një gjëmim i fuqishëm dhe atëherë Ajaz pashai mundi të kuptonte gabimin e tij. Atij iu duk sikur nga majat u shkëput një cojë mali dhe ra përsipër ushtrisë që ngjitej me radhë të ngjeshura.

«Gabim, tha me vete, ky gabim do të më kushtojë disa mijë.»

Gjëhimet nisën të ndiqnin njëra-tjetrën, por ajo që e habiti më shumë pashanë ishte se tronditja në radhët e ushtrisë nuk vinte vetëm nga lart. Në fillim ajo tronditje ishte si një rrëqethje e lehtë. por pastaj erdhi duke u forcuar dhe u lëshua në tufën e ushtarëve si një drithërimë e përgjithshme dhe e pakuptueshme.

«Por, tha me vete pashai, gabimi mund të ndreqet. Vetëm se... vetëm se... përse lëviz i çrregullt taborri i jeniçerëve? Mos fshihet pikërisht këtu fati i betejës?»

Ai vuri re komandantin e jeniçerëve që po ngjitej drejt tij. Ai dukej i zbetë dhe i tronditur.

— Ç'po ndodh? — e pyeti.

— Nuk e di — tha komandanti i jeniçerëve. — Jeniçerët e mi po rrëzohen nëpër humnera nga një forcë e padukshme dhe mbase e perëndishme. Ende nuk mund të kuptohet ç'po ndodh dhe dhjetëra luftëtarë të mi po vdesin pa mundur të nxjerin dot shpatat.

— Përse ndodh kjo? — pyeti pashai duke u mundur të ruante qetësinë.

— Sepse është një vend i mallëkuar, — shfryu komandanti i jeniçerëve — sepse jeniçerët e mi s'dinë të luftojnë me gurë dhe ferra.

Ajaz pashai nisi të vështronte pamjen përreth me qetësi, por syri i zuri vetëm ushtarë të padishahut që kishin nxjerrë shpatat dhe dukej sikur luftonin me djajtë. Duhet të bëhej një luftë e egër dhe e padukshme dhe natyrisht shumë e mërzitshme. Ai nuk mund të përcaktonte me saktësi se në ç'mënyrë bëhej ajo luftë. Ai vështronte radhët e ngjeshura të ushtarëve që lëkundeshin dhe rrëzoheshin pa e vënë re fare armikun. Gjëmimet nga majat rrokulliseshin tatëpjetë dhe sa vinte e afroheshin, por ai e kuptonte se armiku nuk ishte aty. Armiku ishte diku pranë, fare pranë, por ende i padukshëm.

Dhe atëherë Ajaz pashait iu duk sikur e pa në sy armikun. Ai u ngrit mbi shkëmbinjtë si një shqiponjë mali dhe u lëshua kthetrakërleshur mbi gjahun e madh dhe të fuqishëm. Ai vërvitej mbi gjah, e trondiste, ngrihej përsëri mbi shkëmbinjtë dhe vërvitej i rrëmbyer, kthetralëshuar dhe mbillte vdekje.

«Po kjo qenka një pamje e jashtëzakonshme, tha me vete Ajaz pashai. Si mund të jetë pregatitur një gjë e tillë?»

Arriti komandanti i trupave të zbulimit, ai gulçonte, ishte gërvishur dhe gjakosur.

— Disfatë! — thirri me një zë të ngjirur.

Sytë e pashait e vështruan ftohtë. Vërtet mendonte ai dallkauk se ajo ushtri e madhe mund të pësonte disfatë qoftë dhe nga një grusht djajsh? Për një fjalë të tillë në

raste të tjera kishte fluturuar koka, megjithatë ai tha:

— Disfatë e sigurt.

Pashai e vështroi me egërsi. Jo se nuk ishte mësuar të pranonte disfatën, por ajo mund të ndodhte vetëm sikur të ngrihej e gjithë Evropa dhe të binte mbi ushtrinë e padishahut. Befas shpura e luftëtarëve që e kishte shoqëruar gjatë gjithë rrugës dhe që tani formonte një kllapë të paprekshme u trondit.

Ende pa u shuar mirë goditja e parë, një tronditje e re e bëri pashanë të ngrihej kas përpjetë mbi kalë, dhe, sikur të mos i kishin ardhur në ndihmë, do të copëtohej në greminë. Nga shkëmbinjtë mbi luftëtarët e tij u hodhën papritur ca burra me jataganë të përgjakur. Ata humbisnin mes shpurës së tij, ngriheshin përsëri dhe shpura e stërmadhe pësonte një tronditje të pabesueshme sikur ta kishte qëlluar një forcë e vetme dhe e jashtëzakonshme.

— O burra, himariotë, o burra, mbi sulltanin!

Ajaz pashai u zverdh dhe ndjeu se po i merrej fryma. Ai nuk e kuptoi se nga u lëshua ai zë dhe ndjeu llah-tari kur mendoi se ndonjëri nga ata mund t'i vërvitej nga kushedi se ku dhe t'i fuste jataganin në fyt.

«Më pandehin për sulltanin, tha me vete. Kjo është e tmerrshme. Gjer tani askush nuk ka guxuar të kërcënojë padishahun, as më trimi i tyre, bukëshkali Skënderbe, sepse e dinte që një gjë e tillë është e pamundur.»

Shpura e luftëtarëve që e shoqëronte mbrohej me një guxim të pashembullt, por gjithnjë ajo ishte e detyruar të pësonte tronditje që ndjeheshin gjer tek ai.

— Hej, himariotë, kokën e sulltanit, hej!...

Ajaz pashai u rrëqeth:

«Oh, allah, klithi me vete, këto egërsira guxojnë të kërcënojnë birin tënd.»

Në hapësirë ngriheshin klithma, gjëmime dhe zëra burrërorë nën ritmin e jataganëve që lëshonin flakërima.

Ishte viti 1537 dhe nga deti kishin sulmuar 80 galera për t'i hapur rrugën sulltan Sulejman El Kanunit të Madhnueshëm me 200 mijë ushtarë. Bregu i detit nuk mund të nxinte më ushtarë dhe një pjesë e tyre nisi të ngjitej në një rreth të pamasë, të spërdredhur dhe të hekurt për të larë hesapet një herë e mirë me kryengritësit himariotë.

Dhe tani ktheheshin të mundur mes kufomave dhe të plagosurve që rënkonin dhe klithnin nëpër natë. Historianët numërojnë rreth 8000 të vrarë nga ajka e ushtrisë. Ata ishin përhapur nëpër gurë e shkurre, ishin rrokullisur nëpër rrëpira, honet qenë rrëqethur nga klithmat dhe ulërimat.

Malet e Çikës e të Çipinit vështronin kryeneçe dhe të ftohta këtë betejë.

«Male supeplagosur që na plagosën,» pëshpëriti me hidhërim Ajaz pashai. Ai ishte një pasha me kulturë të gjerë dhe krahu i djathtë i sulltanit dhe po kthehej i mundur. Kali i tij i luftës shkelte mbi kufomat që kishin rënë në pozicione të çuditshme dhe vetëm atëherë nisi të besonte se sulmi i tij i parë ishte thyer.

«Duket sikur i kanë shqyer egërsirat, tha me vete, dhe egërsirat janë zhdukur pa u kuptuar.»

Pashai dukej i qetë, megjithatë përbrenda ndjente tronditje. Ai mendonte të pregatitej disa ditë për një sulm të ri. Në përfytyrimin e tij shfaqeshin beteja të kaluara, pamje të fundit të betejës, në të cilën të vrarët ishin armiq. Vërtet si nuk i zuri syri kryengritës të vrarë?

«U kanë krijuar mundësinë të tërheqin të vrarët,» tha me vete. Ai mendoi të shfletonte librat që kishte sjellë me vete dhe të studjonte strategjinë e prijësave të njohur të botës. Por e kuptonte se ajo që i duhej me siguri do të mungonte. «Kronikanët janë injorantë dhe servilë dhe plotësisht të paaftë të përshkruajnë strategjinë

e luftës. Sa keq që e kanë ndaluar strategjinë e Skënder-beut! Ajo është shkruar, por e kanë mbyllur në hekura, megjithëse për ne është shumë e nevojshme.» mendoj.

I bëri me shenjë komandantit të trupave të zbulimit që t'i afrohej. Ai shpoi kalin me mamuze dhe eci për-krah tij me drojtje. Vetëm komandanti i jeniçerëve ecte fytyrëngrysur dhe vështronte të vrarët me një ndenjë zemërimi.

— Si ndodhi? — pyeti Ajaz pashai. — A munde të kuptosh si ndodhi?

— Munda — tha komandanti i trupave të zbulimit. — Ata e pritën marshimin e taborreve të fsheshur në shpellat dhe shkëmbinjtë e dy maleve dhe na u vërvitën papandehur.

Ajaz pashai vështroi përreth dhe u mundua të hetonte vendin, por guvat dhe shpellat as që mund të dukeshin dhe ai tha:

— Si nuk mundët të kuptonit dredhinë e tyre?

— Nuk ishte vetëm dredhi — tha komandanti i trupave të zbulimit. — Dredhia ishte lart në majë. Ne i pandehëm gratë dhe fëmijët për luftëtarë. Këtu ishte organizuar një pritë e pabesueshme dhe shumë e guximshme. Askujt nuk i shkante nëpër mend se ata do të futeshin të ndarë në grupe të vogla nën këmbët tona.

«Ata janë luftëtarë të guximshëm, tha me vete Ajaz pashai dhe u rrëqeth nga ky pohim. Janë egërsira të mallëkuara.»

Ushtria lëvizte e plogët dhe nata u peshonte mbi supet e lodhura si një barrë e rëndë. Ajaz pashai përpunonte me vete një bllokadë të fortë dhe të kujdesshme që do t'i raskapitte kryengritësit dhe do t'i jepte mundësi ushtrisë së tij ta kishte më të lehtë sulmin vendimtar. Disa ditë nuk do ta shihte dritën e diellit dhe do të hartonte një plan jo të zakonshëm, do të stërviste reparte speciale sulmi.

Ai vështroi malet duke menduar se do t'i kishte përpirë nata, por vuri re me habi se ishin ndezur zjarre dhe ndjeu gjer thellë në mish vështtrimin e tyre kryeneç dhe të ftohtë.

Mbi supet e maleve kishin nisur të flakërinin rrezet e diellit, ndërsa poshtë deti dukej pa ngjyrë. Neboja kishte dalë në kopsht dhe vështronte Hodon që luante me djalin. Mbi çatitë, rrugët e gurta të fshatit, në pragjet e dyerve binte dielli i ngrohtë dhe njerëzit, gra, pleq, luftëtarë, fëmijë, lëviznin si në një ditë të zakonshme. Lufta kishte mbetur atje poshtë ku fillonin malet. Atje ishte vendosur rrethi i ushtrisë armike si një litar i stërzgatur prej mishi e armësh dhe priste një ditë tjetër të niste dhe të shtrëngohej aq sa të mund t'i këpuste malet në mes.

Por a mund t'i këpuste malet në mes?

Djali, më të parë të ëmën, la lojën dhe iu afrua me vrap. Hodoja e vështroi përkuljen e lehtë të gruas, leshrat e arta që i zunë fytyrën, e vështroi edhe kur e ngriti të birin lart dhe e përshkëndriti në diell dhe ndjeu dhembje zemre. Ai iu afrua ngadalë dhe në heshtje, duke ndjerë një drithërimë të lehtë. Që kur ishte djegur Kastrë simpatia e heshtur për Nebon kishte nisur ta mbushte me një ndjenjë mallëngjimi. Ai e ndjente mungesën e gruas, (e cila kishte vite që kishte vdekur), por në fshat nuk kishte mundur të zgjidhte asnjë tjetër. Ai nuk e kuptonte përse Neboja i ngjallte ndjenja të çuditshme dhe mendonte se duhej t'i ndrydhte dhe t'i largonte menjëherë. Kur nuk ia arrinte dot, ia hipte duke rrezikuar të tatëpjetë honeve i inatosur dhe i vrarë duke rrezikuar të gremisej me gjithë kalë. Pas luftës së fundit ai ishte plagosur, por ende nuk ndjente atë që duhej për luftën, ende ajo ekzistonte larg ndjenjave të tij. As fitorja dhe as vdekja nuk i bënë përshtypje. Neboja kujdesej për të si për vëllanë dhe ai e kishte të vështirë të përmbahej, sytë i mbusheshin me lotë.

— Mos u dëshpëro, Hodo!

Përse ishte aq e bukur si një diell, e ngrohtë dhe e dashur, sa ai nuk mund të mos mbushej me mallëngjim?

Neboja e ndjeu se ai po e vështronte në një mënyrë të pakuptueshme dhe vuri buzën në gaz.

— Duket sikur lufta është harruar — i tha.

— Po — tha Hodoja.

— Por Damjani ende nuk është kthyer dhe kjo do të thotë se lufta nuk është harruar.

Hodoja vuri buzën në gaz, por hidhur.

— Kjo luftë është e vështirë — tha — dhe fati i saj nuk mund të merret me mend.

Në rrugët e fshatit kishte gjallëri. Ajo mpirja që i kishte përfshirë njerëzit nga sulmi i parë ishte larguar dhe, megjithëse vështrimi i tyre gjithnjë ndeshte bllokimin e ushtrisë armike, përsëri dukej i gëzuar. Edhe kjo luftë dukej se nuk do t'ua ulte kryet dhe ata përsëri do të jetonin të lirë. Hodoja vështronte njerëzit që këmbenin përshëndetje, bisedonin në grupe të vogla dhe vështronin me nderim luftëtarët e plagosur që po e merrnin veten ngadalë. Vajzat me bucela në krahë këmbenin vështrime me luftëtarët, por megjithatë, aty poshtë, ku fillonin malet, lufta përgjonte me sytë e saj të neveritshëm dhe të ftohtë.

Neboja lëshoi djalin mbi bar dhe u drejtua me vështrimin nga rruga kryesore e fshatit dhe atëherë Hodoja vuri re se ajo ishte me barrë. Atë e përfshiu një valë ndjenjash të çuditshme dhe i hodhi një vështrim të butë, krejt njerëzor dhe shumë të dhimbshëm. Neboja e vuri re dhe u skuq. Ai e përfytyroi kohë më parë kur ajo nën vështrimin e tij ulte sytë dhe skuqej si e zënë në faj. Sa larg kishin mbetur ato kohëra! Sa herë ai hidhej nga Shkëmbi i valëve në det, ajo dridhej e tëra dhe, kur dilte në breg, e gjente aty të tronditur. Edhe kur pregatitej për lodrat dhe kapërcente shkëmbinjtë me kalë, ajo gjithnjë tronditej dhe e vështronte me ankth. Neboja ishte martuar me Damjanin. Ajo filloi të rrëqetëj nga vështrimi i tij i qetë dhe depërtues dhe që atëherë nuk skuqej më kur kalonte ai, Hodoja, prijësi i luftëtarëve të Kastrës. Por gjatë gjithë kohës, që kishte ndenjur në shtëpinë e tyre, ai asnjëherë nuk e kishte vënë re Nebon të tronditej për të shoqin. Mos ajo nuk ndjente dashuri për të? Edhe ai ishte plagosur, natyrisht lehtë, por kishte marrë aq shumë plagë, sa që gjithkush mund të

shqetësohej. Ndërsa ajo vetëm e vështroi në heshtje, e vështroi me dashuri, por pa shfaqur asnjë ndjenjë shqetësimi. Damjani kishte ardhur në krye të grupit të luftëtarëve të tij dhe Hodoja kishte dëgjuar nëpër gjumë një zë të qetë dhe burrëror: «Nebo, është plagosur rëndë, kujdesu për të.»

Dhe ai kishte ndenjur atë natë. Në mëngjes Hodoja ishte zgjuar nga kllapia dhe mbi krye kishte vënë re fytyrat e tyre, dy fytyra të hijshme, që shprehnin dhembje. Damjani ishte gërvishur dhe nëpër trup nuk e kishte të vështirë të dalloje fashat e plagëve.

Hodoja tha se do të dilte në fshat dhe ajo e ndoqi me sy gjersa ai u ngatërrua nëpër rrugët e ngushta dhe të gurta.

*

Grupi i vogël i kalorësve u ndal në një vend të zhveshur. Luftëtarët, të lodhur nga marshimet e ditës, u hodhën mbi bar dhe, duke mbajtur në duar frerin e kuajve, u shtrinë në kurriz. Një copë herë ata ndenjen duke vështuar qiellin e mbushur me yje dhe pastaj u ngritën të rregullonin kuajt. Pasi u penguan këmbët me frerin, i lanë të kullosnin në barin e njomë dhe të lagur me vesë.

— Hamë dhe ne — tha Damjani. — Zjarr mos ndizni.

Ata u ulën pranë njëri-tjetrit dhe nisën të hanin në heshtje. Pastaj Damjani caktoi dy roje për natën dhe ranë të flinin. Por, megjithëse e ndjenin veten të lodhur, gjumi nuk i zinte. Damjani vështronte qiellin, ai dukej shumë më lart se ditën. Gjithnjë atij i kishte ardhur çudi për këtë. Ç'bënte Neboja në atë kohë? Ai mundohej ta përfytyronte duke rregulluar djalin për të fjetur.

— Damjan, fle?

— Jo.

— Nuk na zë gjumi fare, megjithëse na dhembin brinjët.

Të tjerët lëvizën dhe i vajtën prijesit më pranë.

— Do të kthehemi nesër në fshat?

— Jo, Gjergj.

— Më mirë të kthehemi.

Njëri nga luftëtarët u ngrit dhe u fut në shkurre.

— Ti, Dasho, je? — pyeti roja.

— E, unë.

— Ç'ke, bark?

— E, bark. Më troshiti doriu gjithë ditën.

— Është i pashtuar ende — tha roja. — Nesër do ta kesh më lehtë.

— Por sonte do të mbetem pa gjumë, ama — tha Dashoja. Ai u ul pas ferrës dhe roja lëvizi në anë të kundërt. Herë-herë drita e hënës i thyhej në jatagan dhe ai flakërinte.

— A nuk duhet njoftuar këshilli për sulmin e turqve? — pyeti ai që quhej Gjergj.

— Po — tha Damjani. — Por mendoj se më parë u duhet prerë rruga atyre që kanë vendosur të bëhen vasalë të sulltanit.

— Kush mund të jenë ata, ë? — se kush pyeti.

— Me siguri ata të nënmalit — tha Damjani. — Fshatrat e tyre janë pushtuar dhe ata kanë frikë mos ua djegin.

— Njësoj, do t'ua djegin — tha ai që pyeti.

— Ah, kjo luftë! — se kush tha. — Kjo luftë po na merr jetën ngadalë.

— Ne do t'i mundim — tha Damjani. — Në qoftë se ne do të mbetemi pak, atëherë do të thërrasim gratë tona.

Dashoja u kthye.

— Do të na kafshojë ndonjë gjarpër — tha, duke u munduar të gjente një vend nga mesi.

— Sidoqoftë këshilli duhet njoftuar që nesër — tha Gjergji.

— Ende nuk e kanë vendosur ditën e sulmit — tha Damjani. — Më parë ata duan të shohin se sa prijës nga tanët do t'u dorëzohen.

— A mund t'u bëjmë dot ballë sikur ata të jenë shumë?

— Sigurisht — tha Damjani. — Edhe sikur të duan prijësit, shumë luftëtarë do të rrinë me ne.

— Kjo është poshtërsi — tha Dashoja.
— I ka lufta këto.
— Kush është poshtërsi? — pyeti Gjergji.
— Doriu ishte fare i pashtruar — tha Dashoja. —
Aha, pandeha se... po ja që ata të nënmaleve duan të
na lënë në baltë.

— Nuk besoj që të na lënë të gjithë në baltë — tha
Damjani. Ai nguli vështrimin në errësirë sikur të kër-
konte ndonjë mendim. Por tha: — Si do që të jetë, dy
malet tona nuk do t'i tundin dot.

— Nuk do t'i tundin — tha Dashoja. — Sado që ta
shtrëngojnë rrethimin, nuk mund t'i tundin.
U bë heshtje.

Nga lëndina e vogël me bar dukej vetëm një copë
qiell me yje dhe konturet e errëta të maleve të Çikës dhe
të Çipinit.

— Sidoqoftë duhet njoftuar këshilli — tha Gjergji.

— Na plase me këtë këshillin — se kush tha.

— Fundja dërgojmë dy veta të njoftojnë këshillin
— tha Damjani.

— Le të shkojë Dashoja me ndonjë tjetër — se kush
tha.

— E përse të shkoj unë? — thirri Dashoja.

— Meqë je sëmurë, a i zi, jo për gjë.

— Nuk jam sëmurë — tha Dashoja. — E kishte fa-
jin doriu që ishte fare i pashtruar.

— Le të shkojë Mushi me Gjergjin — tha Damjani.

— Njoftojeni me hollësi këshillin, Gjergj. I thoni se ata
do të sulmojnë përsëri. I thoni dhe se këtë radhë nuk
mund t'i lëmë t'u ngjiten maleve. Mos harroni dhe për
prijësit që duan të dorëzohen.

— Nuk do të harrojmë — tha Gjergji.

U bë përsëri heshtje. Një pjesë e luftëtarëve kishte
rënë në gjumë, ndërsa të tjerët dremitnin. Damjani për-
gjonte frymëmarrjen e shokëve dhe mendohej të sillte
në mend përpjekjet e atyre ditëve. Këshilli e kishte cak-
tuar me atë grusht luftëtarësh të kontrollonte veprimet
e armikut dhe ata kishin mundur të futeshin gjer brenda
ledheve të kampit të Ajaz pashait. Ata kishin arritur të

zbulonin mundësinë e një sulmi të afërt sipas një plani të hartuar me kujdes, por nuk kishin kuptuar asgjë më tepër. Ata kishin vënë re edhe një farë nervozizmi në masën e ushtrisë.

Damjanit nisën t'i rëndonin sytë dhe në të gjithë trupin ndjeu t'i varej lodhja e madhe e atyre ditëve. Malet e Çikës e të Çipinit kishin nisur dalngadalë të mbli-dhnin hijet e tyre të stërmëdha dhe të zeza.

*

— Hej, burra!

Hijet e tetëmbëdhjetë luftëtarëve u rrëzuan mbi karvanin e gjatë që lëvizte ngadalë nëpër luginë.

— Në ç'krushqi na qenkeni nisur që me natë? A nuk e dini se armiku përgjon aty poshtë?

Karvani u drodh, u ndal dhe përsëri lëvizi ngadalë. Të tetëmbëdhjetë luftëtarët nganë kuajt dhe u varën poshtë në luginë. Karvani lëvizi në heshtje dhe ata u ndalën përbri tyre.

— Hej, burra!

Karvani u drodh përsëri dhe u ndal.

— Lërna në rrugën tonë, Damjan, kështu është më mirë.

— Unë nuk kam dalë t'ju pres rrugën, por t'u tregoj se armiku është aty poshtë. — Damjani lëvizi drejt njerëzve të armatosur të karvanit. Ata kishin ngarkuar kuajt me dhurata dhe ai e kuptoi se me to donin të merrnin me të mirë armikun dhe të tregonin se e pranonin vasalitetin. Disa nga prijësit himariotë të fshatrave të nënmaleve dhe të bregdetit kishin vendosur më në fund të hiqnin dorë nga lufta dhe të jetonin nën pushtetin e sulltanit.

— Gjonlekë, — ia nisi Damjani, — ne në këshill vendosëm të luftonim dhe sulmin e tyre të parë e thyem. A e di se kjo juaja do të thotë tradhti?

— Nuk do të thotë tradhti.

— Një nga kushtet e armikut është që t'i jepni luf-

tëtarë — tha Damjani me zë të qetë. — Dhe këta luftëtarë do t'i hedhë kundër kryengritësve të dy maleve, domethënë kundër nesh.

— Ne nuk do të luftojmë kundër jush — u hodh dikush nga karvani.

— Ju do të luftoni kundër atyre që do t'ju urdhërojë sulltani.

— Ne nuk do të luftojmë kundër jush — tha një tjetër nga karvani.

Pas shpatullave të Çikës dhe të Çipinit përplaseshin rrezet e diellit që po lindte dhe i gjithë qielli sipër tyre ishte mbushur me një vezullim verbues.

— Unë e thashë në këshill, — ia nisi Gjonleka — fshatrat tona do t'i djegin të gjitha si ato të bregdetit. Ata janë shumë dhe në sulmin e parë që thyet ju u keni rrëzuar vetëm ca pluhur të rrugës. Ata do t'ju vërsulen me tërbim dhe Himara do të humbë pa nam e nishan. Prandaj ne duam t'i marrim me të mirë dhe të pranojmë miqësinë e tyre dhe kështu të shpëtojmë Himarën.

Damjani dhe luftëtarët i vështruan në heshtje. Mbi malet e Çikës dhe të Çipinit po ngrihej dielli, ndërsa poshtë si një oshëtimë deti vinte gumëzhina e ushtrisë së pamasë armike.

— Damjan, — tha Gjonleka — ti je prijës i një fisi të fortë luftëtarësh, mbushia mendjen këshillit të pranorjës miqësinë e sulltanit. Ai ka ardhur aty poshtë dhe pret miqësinë tonë. Sulltani ka punë me Italinë dhe jo me ne dhe s'kemi përse ta prishim gjakun për një që s'na ka ndihmuar kurrë.

Damjani dhe luftëtarët i vështruan përsëri në heshtje.

— Nuk duam të na i shkatërrojnë fshatrat dhe të na djegin pleqtë dhe fëmijët. Nuk duam të hamë bar në mal dhe të vdesim urie. Në qoftë se ne nuk do të pranorjmë miqësinë, atëherë duhet të luftojmë dhe luftë do të thotë uri dhe vdekje.

Karvani murmuriti në shenjë aprovimi dhe lëvizi përpara.

— Hej, burra të Himarës!

Karvani u drodh përsëri dhe u ndal. Damjani u hodh me kalë mbi një shkëmb dhe thirri:

— Mos vallë vetëm një herë na i dogji turku fshatrat dhe bagëtinë? Sa herë na ka djegur prindër dhe fëmijë, sa herë na i leu gurët me gjak? Por asnjëherë nuk na i theu jataganët.

Damjani nxori jataganin.

— Sa herë na i zhuriti zemrat turku, o burra himariotë, por ne nuk e ulëm kokën dhe e vështruam me përçmim.

Ai ngriti lart jataganin që flakëriti në rrezet e diellit dhe karvani e vështroi i tronditur.

— Mos duhet t'i flakim këta jataganë dhe të puthim këmbët e tyre? Po të donte vetëm Italinë, le të shkonte sulltani i mallëkuar, rrugën hapur e ka, po atij i vjen turp që ne, një grusht njerëz, ia kemi shqyer gurmazin ushtrisë së tij të panumërt, ne ua kemi thyer brinjët taborreve më të forta të kohës. — Ai uli dalngadalë jataganin. — Sulltani kërkon gjakun tonë, kërkon të na hedhë zinxhirët në qafë, të na tërheqë si qen nga t'i dojë qejfi dhe të na ushqejë me koskat e tij. Po ne nuk do të bëhemi kurrë qen, kurrë nuk do t'u ndërsehemi njerëzve që lëgojnë nën këmbët e tyre. Ne jemi të lirë dhe do ta mbrojmë lirinë këtu, në këto male, me gjakun tonë.

Karvani kishte rënë në heshtje dhe nuk kujtohej të lëvizte përpara.

— Hej, burra të Himarës! Nëse doni të jetoni të lirë, ejani me ne! Ne kemi vendosur të luftojmë, gjersa t'i hedhim në det ose të vdesim me nder. Mos i ndiqni pas këta prijës qaramanë që ju shpien në tradhti, ejani me ne!

Karvani u trondit.

Lugina përplasi jehonën gjer tutje në honet e thella.

Pastaj karvani nisi të përgjysmohej dhe me të tetëmbëdhjetë u bashkuan njerëzit e thjeshtë që shoqëronin prijësit e fshatrave të nënmaleve dhe të bregdetit. Disa nga prijësit ndoqën rrugën e luftëtarëve të tyre dhe karvani i ndarë në dy pjesë lëvizi në dy anë të kundërta.

Njëra zbriste poshtë e ngrysur dhe e inatosur, tjetra nisi t'u ngjitej maleve, mbi të cilat qëndronte pezull dielli i mëngjesit.

8.

*T'i o prind, mos hip në kalë,
do vijë turku të na marrë.
Ndal, o at, ku po shkon,
do vijë turku, na pushton...
Pashë një ëndërr këtë natë,
Sopoti na mori flakë...*

(Kënga e Gjergj Golemit)

Kur Damjani u ngjit në shtëpi, kishte rënë nata dhe në sytë e Nebos vuri re një ankth të përmbajtur.

— Ç'ke Nebo?

Ai nisi të zhvishte rrobat e luftës. Në kraharorin me qime ngjyrë gështenjë ajo vuri re shenjat e plagëve që ende nuk ishin mbyllur mirë. Ai hapi një sënduk dhe nisi të vishte rrobat më të mira, ato që vishte në ditët e shënuara më parë kur ende nuk kishte nisur lufta. Neboja e vështroi me habi. Ajo e dinte se lufta nuk kishte marrë fund dhe dita e kremtimit të fitores ishte larg..

Damjani u kthye nga ajo dhe Nebos iu duk si një djalë i ri shumë i dashur, që vinte ta vështronte ngrohtë me sytë e tij ngjyrë hiri. Ishte veshur si atëherë kur e dashuroi për herë të parë dhe nuk kishte ndryshuar shumë, po në leshrat ngjyrë gruri ajo nuk mund të mos shquante thinjat e luftës.

— U përshëndete me Hodon? — e pyeti ai papritur.

— Po.

— Ka ardhur koha të tregojë se ç'mund të bëjë prijësi i Kastresë, fituesi i kurorës së lavdisë. Këshilli vendosi që ai të sulmojë qendrën e ushtrisë armike.

Ajo ndiqte me sy të gjitha lëvizjet e të shoqit pa

folur. Hodoja kishte ardhur të përshëndetej me të. Ai e kishte vështruar thellë në sy dhe ishte skuqur.

Pastaj ai ishte vërsulur jashtë duke trokëllitur nëpër shkallë shtatën e lehtë. Asaj i ishin mbushur sytë me lot dhe donte të kishte pranë të shoqin. Dhe ai erdhi.

— Damjan!

Ai u kthye duke lidhur brezin dhe e vështroi në heshtje.

— Po ti?

— Unë më parë duhet të zbuloj veprimet e armikut. — tha Damjani. — Këshilli ka vendosur t'i dalë përpara së keqes duke e sulmuar në kampin e tij. Por atje poshtë diçka ndodh, një lëvizje e madhe. Para se t'i sulmojmë, duhet ta dimë menjëherë se ç'është.

— Si gjithnjë? — Ajo priti me durim përgjigjen.

— Pak më ndryshe — tha ai. — Unë duhet të futem në kampin e tij dhe të zbuloj vendosjen e taborreve, të ledheve mbrojtëse...

— Vetëm?

Ai futi një thikë të gjatë në brez dhe ngriti jataganin, duke ndjerë vështrimin e saj të shqetësuar. E vendosi jataganin në mur dhe u kthye dalngadalë. Ai vuri re se ajo nuk kishte mundur të përmbahej më dhe sytë i ishin mbushur me lot. Leshrat e verdha i mbulonin faqet dhe i derdheshin nëpër supe.

— Po, vetëm — i tha.

Neboja bëri një lëvizje nervoze. Ajo ishte një grua e qetë dhe ai nuk e kishte vënë re kurrë në një gjendje të tillë.

— Nebo!

— Pse... pse e vare në mur jataganin... A nuk duhet të luftosh edhe ti? — tha ajo dhe supet i dridheshin.

— E vara, — tha ai — sepse këtë radhë nuk duhet të luftoj me të. Këtë radhë unë duhet të luftoj me dinakëri. Këshilli vendosi...

— Ky këshilli!... — Ajo pothuajse thirri. — Pse nuk zgjodhi Hodon këshilli? Mos ai është më pak trim se ti? Apo se ti ke fëmijë, apo se unë pres të lind prapë dhe ata mund të mbeten pa njeri. Oh, Damjan, ... gjithnjë ke qenë me shokë, gjithnjë...

— Nuk do të ndodhë asgjë — tha ai.

— Por këtë radhë do të jesh fare i vetëm. . .

— Megjithatë nuk do të ndodhë asgjë. Ai u mundua t'i fshinte lotët. — Mos qaj, Nebo! Edhe në qoftë se më duhet të vdes, nuk duhet të qash. Edhe ata që bien në fushën e betejës, bij nënash janë dhe kanë gra dhe fëmijë. Në qoftë se ndokush nuk do të vritet, atëherë ne nuk do të marrim dot kurrë frymë të lirë. Nebo, mbahu, se ke një djalë dhe, në qoftë se vritem, dua ta bësh si unë, luftëtar, dua t'i futësh në gjak ndjenjën e mosnënshtrimit para armikut, dua ta ushqesh me ndjenjën e lirisë. — Ai e largoi pak nga vetja dhe e vështroi në sy. — Amanet, Nebo, rrite djalin tim me ndjenjën e çlirimit të atdheut, dije se unë nuk po luftoj vetëm për Himarën, por edhe për Vlorën, dhe për gjithë Shqipërinë.

Në mur jatagani mbeti i varur dhe i heshtur. Vetëm në paqe ai qëndronte i varur në mur dhe i heshtur si një dëshmitar i përjetshëm i luftërave për liri. Por nuk ishte paqe. Lufta si një përbindsh i zi përgjonte burrat, gratë, fëmijët. Lufta përgjonte lirinë.

Historianët thonë se sulltanët gjithnjë kanë qenë të rrethuar me një paprekshmëri absolute. Ata thonë se asnjë kryengritës nuk kishte mundur t'i afrohej rrethit të paprekshmërisë së tyre.

Natën e 25 korrikut Damjani, pasi informoi këshillin për vendosjen e trupave të armikut dhe planet e tij, u end nëpër kampin armik duke hetuar me kujdes të gjitha lëvizjet e ushtrisë, vendosjen e çadrave, të kuajve, të mjeteve luftarake dhe mundahej të mbante mend gjithçka. Gjithë atë ditë në kampin e armikut kishte pasur lëvizje të madhe dhe këshillit i interesonte të dinte arsyen. Dhe Damjani njoftoi se kishte ardhur sulltan Sulejman El Kanuni. Këshilli i ngarkoi detyrën më të vështirë që mund t'i besohej një kryengritësi. Ai kërkoi nëpër natë me mundim çadrën e sulltanit dhe as që e merrte me mend që, siç thotë Marmora, e kishte pranë. Pikërisht atëherë Ajaz

pashai me shpurën e tij e vuri re. Damjani po mendonte se si mund të ndodhej ballëpërballë sulltanit. Ai e dinte se sulltani ishte i paprekshëm, por kishte shumë dëshirë të ndodhej ballë për ballë me të. Marmora thotë se ai u ndodh brenda rrethit të paprekshmërisë së tij natën e 25 korrikut 1537...

*

* * *

Nga të gjitha anët ishin mbledhur ushtarë dhe e vështronin si lëvizte ai nëpër zallin e bardhë. Ai lëvizte ngadalë, duke i shkukur me vështirësi çapet e rënda nga gurët e bardhë të bregut dhe duke u munduar të mbushej me frymë. Nuk kuptohej mirë ç'që, ndonjë lloj kafshe, ndonjë katapult vetëlëvizës apo një luftëtar i Arnautistanit. Ushtarët e dinin se vetëm luftëtarët e Arnautistanit torturoheshin aq çnjerëzisht dhe nga ata nuk mund të nxirrje as emrin.

Atë e kishin katandisur në një qenie të çuditshme që lëvizte ngadalë si një amebë vigane, lëvizte e lëkundur, por për habi shumë e përmbajtur. Ajo, që duhej të ishte fytyra, ishte mbuluar me gjak të piksur. Ajo qëndronte lart dhe mes ngjyrës së kuqe ndrinin dy sy të gjelbër gati të hirtë, ngjyrë malesh, dy sy të qetë dhe krenarë. Sytë vështronin gjithçka me një përbuzje provokuese dhe aty, ku vendoseshin ata, do të ndodhte një lëkundje.

— Përse ia kishin lënë sytë? Pse nuk ia kishin nxjerrë? — flisnin ushtarët me njëri-tjetrin.

Ata sy aq të ftohtë dhe kryeneçë mund të ndiznin depot e barutit dhe të hidhnin gjithçka në erë.

Ai ndjeu oshëtimën e detit dhe e vështroi si një të njohur të vjetër. Sa kohë kishte që nuk ishin parë aq afër?

«Vërtet prijës qenka ky arnaut?»

Damjani qëndroi. Ca më tutje ishte tenda e Sulejman El Kanunit të Madhnueshëm, vetëm se në fronin e lartë me shilte të prarura, që himarioti nuk kishte pasur rast t'i shihte ndonjëherë, vuri re një njeri të verdhë si

vdekja. Atje qëndronte pikërisht vdekja dhe ai e vështronte në sy.

Një natë më parë ai e kërkonte çadër më çadër, por errësira nuk e lejonte të dallonte shkëlqimin, me të cilin vishej ajo e sulltanit. Ai kishte vendosur t'i jepte një mësim të mirë botës duke vrarë vetë sulltanin. Jeta e sulltanit edhe në mendim ishte e paprekshme, por atij nuk i ishte dukur ashtu. Dhe pikërisht kur u ndodh fare pranë çadrës së tij, shpura e kalorësve të Ajaz pashait e vuri në mes.

— Ç'kërkon ti këtu? — e pyeti pashai.

Damjani ndjeu të rrëqethej, por u mundua ta mbli-dhte veten menjëherë.

— Jam vasal i padishahut — tha — dhe erdha të paguaj, por më zuri nata dhe po kërkoj vend të fle.

Pashait i bëri përshtypje qëndrimi krenar i atij burri dhe dyshoi. Urdhëroi ta çarmatosnin dhe ta lidhnin, por kësaj ia arritën vetëm pasi lanë disa të vrarë.

«Të kisha jataganin,» tha Damjani me vete duke ndjerë peshën e vargonjve dhe e përfytyroi atë të varur në mur.

Atë e shpunë në çadrën e Sulejman El Kanunit të torturuar si Muç Shevolën. Padishahu e vështroi me nge duke ndjerë edhe ndoht, edhe kureshtje, pastaj e pyeti se kush ishte dhe ç'kërkonte në kampin e tij. Ajaz pashait iu desh të përsëriste pyetjen disa herë, gjersa më në fund Damjani tha:

— Jam himariot nga dy malet.

— Ç'deshe në kampin tonë? — pyeti Ajaz pashai.

— Sulltanin — tha Damjani.

Ata që ishin në çadër u drodhën, ndërsa Damjani vuri re se si zbehej e zverdhej padishahu. Me një shenjë të lehtë ca kamxhikë të gjatë i fshikëlluan në fytyrë dhe nëpër trup, e lëkundën, dhe e rrëzuan përdhe, po ai u ngrit përsëri dhe i vështroi në heshtje.

— Folë, përse erdhe në kampin tonë?.

Ai vështroi Sulejman El Kanunin në sy dhe heshti.

— Fol!

Ai shkundi gjakun nga fytyra e nga sytë dhe tha:

— Desha kokën e sulltanit.

— Qen! Kamxhikët e rëndë e shtrinë përsëri përdhe, por pas pak ai u ngrit ngadalë. Sulejman El Kanuni u mundua të vinte buzën në gaz, por atij nuk i shpëtoi ngjyra e verdhë që i kishte rënë në fytyrë.

— Desha të të vrisja — i thirri dhe, si shtyu rojet, me forcë u vërvit mbi sulltanin. Po ca ushta iu futën nëpër trup dhe kamxhikët e gjatë e shtrinë përdhe.

Të nesërmen i folën ndryshe. Ajaz pashai i tha se ishte veziri i parë i sulltanit dhe atë do ta bënte sundimtarin e Himarës, nëse kryengritësit do ta pushonin luftën dhe do të pranonin të ishin vasalë të sulltanit.

Damjani e vështrroi ftohtë.

«Sikur të kisha jataganin me vete, mendoj, të paktën këtë vezir do ta kisha vrarë.»

— Po të sillesh mirë dhe të na tregosh se ku fshihen rebelët, atëherë ne mund të të bëjmë sundimtar të të gjithë Arnautistanit — i tha Ajaz pashai.

— Te ne ka prijës dhe luftëtarë — i tha Damjani. — Nuk ka sundimtarë. Vetëm ata, që jua nënshtrojnë popullin e tyre juve, bëhen sundimtarë. Por unë jam luftëtar dhe prijës. Te ne çdo luftëtar bëhet prijës. Mjafton që ai të dijë të luftojë kundër jush me urrejtje dhe trimëri.

— Vërtet deshe të vrisje padishahun?

— Po.

— Po nuk e dije se padishahu është i paprekshëm si vetë allahu dhe profiti i tij Muhamet.

— E dija, prandaj desha ta vrisja. Po të kisha një jatagan, do të të vrisja edhe ty.

— Ah, ti, këlysh bariu... ti, egërsirë malesh, guxon... Atë e torturuan shumë. Ai nuk u ngrit më...

8.

Nëpër shkëmbinjtë thellë në det lëviznin me zhurmë pulëbardhat, ndërsa dallgët përplaseshin me forcë dhe krijonin vorbulla të frikshme që vërtiteshin me rrëmbim dhe shuheshin larg. Bregu kishte nisur të zhvishej

nga çadrat e panumërta dhe Ajaz pashai vështronte ushtrinë që largohej ngadalë. Një taborr jeniçerësh kishte mbetur në breg dhe kryente stërvitje. Edhe padishahu ishte larguar me pjesën më të madhe të ushtrisë dhe kishte lënë vezirin të vazhdonte rrethimin dhe të nënshtronte Himarën. Ai duhej të mendonte për ekspeditën e tij në Itali!

Pashai vështronte i menduar detin dhe ushtrinë që zhvendosej ngadalë dhe mundohej të largonte mendimet e zymta dhe zbrazëtirën. Megjithatë bregu dukej i zbrazur. I shkoi mendja te vdekja e jashtëzakonshme e atij burri himariot, nga i cili nuk kishin mësuar dot as qëllimin e vërtetë, as planet e kryengritësve, as shokët, madje as emrin. Mos ishte një ogur i lig që i kishte sjellë allahu si paralajmërim të disfatës? Oh, as që mund të mendonte disfatë, megjithëse himariotët kishin sulmuar fill pas vdekjes së atij burri e kishin shtyrë bllokadën poshtë në kodrina dhe në breg. Ushtria ishte tërhequr në rregull dhe pa humbje të ndjeshme. Rrethi i hekurt ishte zgjeruar shumë, por ai vazhdonte të mbetej i mbyllur dhe kjo do të thoshte se uria do të bënte së shpejti atë që nuk bëri dot shpata.

Megjithatë ata mund të sulmonin përsëri. Sulejman El Kanuni ishte larguar i mërzitur dhe nervoz. Ai nuk mund të mos e vinte re se lufta në këtë vend ishte shumë e vështirë.

Vetëm kur u zhduk edhe reja e pluhurit që ngrinin karrot e ushtarëve, Veziri i madh u kthye nga shpura e komandantëve që e shoqëronin.

— Unë mendoj të sulmoj përsëri — tha — dhe do të sulmoj përsëri.

Ata që e shoqëronin, e vështruan në sy dhe pritën me durim.

— Padishahu u largua i mërzitur — tha — dhe, në goftë se ne brenda këtyre ditëve nuk do t'i nxjerrim nga vrimat këto egërsira të mallëkuara, zemërimi i tij nuk do të shuhet.

— Puna është se ata nuk guxojnë të dalin në fushë të hapët — tha komandanti i jeniçerëve.

— Por ne nuk mund të presim gjersa ata të ngordhin nga uria — tha Ajaz pashai.

Deti kishte nisur të errësohej. Pulëbardhat ishin ulur mbi shkëmbinjtë dhe kërkonin vend për të kaluar natën.

— Sikur ata të dilnin në fushë të hapët... — tha përsëri komandanti i jeniçerëve.

Ajaz pashai e ndërpreu i inatosur.

— Do t'i sulmojmë aty ku janë. Do t'i therim dhe do t'i ngulim në ushta. — Pashai nisi të dridhej nga zemërimi. Të gjitha fshatrat, të gjithë robërit do t'i djezim të gjallë, do të djegim dhe do të shkretojmë gjithçka, edhe drurët, edhe shkurret. Rrugë tjetër nuk ka. Zemërimi i padishahut, bie mbi mua., por ju e dini mirë se zemërimi im bie mbi ju.

Shpurën e komandantëve e përfshiu një drithërimë. Ata e njihnin mirë egërsinë e vezirit dhe nuk guxuan të ngrinin kokë. Dalngadalë ai nisi të zbutej dhe të hetonte me kujdes fytyrat e tyre.

— Por më parë, — tha me zë të qetë — më parë duhet të bëjmë atë që bëri Odiseu në Trojë. — Ai iu drejtua përsëri komandantit të trupave të zbulimit: — Di-sa nga prijësit dhe luftëtarët më me emër të fshatrave të nënmalit duhet t'i përgatitësh dhe t'i futësh në fshatrat e tyre dhe të bëjnë punën e rrufjanit. Ata do të mbjellin pakënaqësi, përçarje dhe panik. Do t'ua mpijnë fuqitë dhe ne do ta kemi më lehtë t'i shtrijmë krahët tanë.

Bregu ishte errësuar dhe nata e zezë pushtoi shkëmbinjtë dhe detin.

9.

Njëherë djali i vogël e pyeti për luftën dhe ajo u mundua t'ia shpjegonte. Djali i tha se, në qoftë se i ati nuk do të kthehej më në shtëpi, do të thoshte se ai ishte rritur dhe duhej t'i zinte vendin. Ajo i tha se ishte pikërisht ashtu, por djali ishte shqetësuar për jataganin. A

nuk duhet ta merrte ai jataganin? Po si mund ta merrte, kur i ati e merrte me vete? Ajo i tha se do t'ia sillnin shokët. Dhe djali kishte vënë re në vështrimin e nënës një shkëlqim të çuditshëm, të egër dhe të dhimbshëm dhe ai e kishte vështruar me habi.

Tani djali asgjë nuk vështronte me habi. Më në fund i ati mbeti në luftë, por jataganin nuk e sollën shokët, sepse ai kishte qenë varur në mur. Dhe ai për çudi nuk ishte rritur fare.

Neboja ndjente një ankth mbytës dhe nuk guxonte ta vështronte djalin në sy, megjithëse ai rrinte i heshtur dhe nuk bënte ndonjë pyetje. Po pamja e tij e menduar ia shtonte ankthin dhe zbrazëtirën. Ajo mundohej të përmbahej, por nganjëherë kjo bëhej e pamundur. Djali ishte ende shumë i vogël për ta mbushur vetminë e saj. I kujtohej Damjani, shtatlartë, i dashur dhe burrëror dhe e ndjente se e kishte dashur gjithmonë.

Djali vështronte me kujdes gjendjen e nënës dhe mbyllej në botën e tij të papërvojë, duke mos guxuar të shprehte asgjë hapët. Ai e ndjeu i pari ardhjen e Hodos. Ai erdhi, i gjatë, i lodhur, me leshra të thinjura dhe të shpupurisura nga lufta, i mbushur me pluhur dhe plagë të lehta. Me sa dukej lufta nuk kishte qenë e lehtë. Po përse ai e kishte lënë atë në mes dhe kishte ardhur lart në fshat kur të tjerët me siguri e kishin të vështirë? Këtë djali nuk mund ta merrte me mend. Ai e pa të qëndronte në mes të dhomës dhe të vështronte i menduar të ëmën.

— Po luftojmë për jetë a vdekje — ia nisi ai. I hodhi Nebos një vështrim të lodhur. — Për një copë tokë derdhet gjak, gjak i kulluar që nakatoset me gjakun e tyre të ndyrë.

— A vazhdojnë të mbahen burrat e Himarës? — tha Neboja. — Apo lufta është ngjitur gjer këtu?

— Ne kemi sulmuar — tha Hodoja — dhe kemi çarë rrethimin e tyre në shumë vende. Po kjo po merr burrat më trima. Ne po e rrëmbejmë tokën tonë pëllëmbë për pëllëmbë.

— Por a nuk duhej të gjendeshe dhe ti mes luftëtarëve? — i tha Neboja.

— Natyrisht — tha Hodoja duke e vështruar drejt në sy. Pamja e lodhur sikur iu largua për një çast nga fytyra e mbushur me pluhur dhe njolla gjaku të piksura. — Por nuk m'u durua pa u kthyer pak te ti, Nebo. Unë nuk dua aspak të të lëndoj, unë vetëm dua të mbush zbrazëtirën në këtë shtëpi dhe më duket se...

— Nuk duhej të lije fushën e luftës. — Djali vuri re se e ëma kishte marrë pamje shumë të ftohtë. Por ashtu ajo iu duk shumë e bukur dhe e dashur.

— Oh! — rënkoi Hodoja duke vënë buzën në gaz. — Pandeh se kam braktisur shokët? Jo, nuk i kam braktisur shokët. Por këshilli më ngarkoi të prij luftëtarët e Damjanit dhe me ta të sulmojmë pas shpine bregun e detit. Për këtë duhet të zbresim në Kastër dhe të sulmojmë.

U vendos heshtje dhe djali vuri re se e ëma mori një pamje të qetë. Ajo e vështrroi një copë herë Hodon si për t'u siguruar se ai nuk e gënjente dhe një gjendje e tillë mbeti pezull për një kohë të gjatë. Hodoja tha:

— A nuk duhet të më thuash ndonjë gjë para se të iki?

Ajo e vështrroi e menduar. Për së shpejti lufta do të merrte fund, plagët do të mbylleshin dhe ai donte që të mbyllte edhe plagën e thellë që kishte marrë ajo shtëpi. Megjithatë ajo tha:

— Për shembull çfarë?

— Nebo! — tha Hodoja.. Asaj iu duk se ai fliste me drojtje. — Ne kemi mbetur të dy njeri pa njeri dhe...

Ajo e vështrroi drejt në sy. Djali nuk po kuptonte se ç'ndodhte ndërmjet së ëmës dhe atij burri, mik i të atit, por mund ta merrte me mend se asaj i duhej të vendoste për diçka shumë të rëndësishme. Ajo e vuri re vështrimin e heshtur të të birit, megjithatë nuk foli. Neboja e dinte se i biri e ndjente mungesën e të atit dhe kjo e mundonte shumë, por ajo as që mund të kërkonte lejen e tij. Ajo as që kishte nevojë të merrte leje nga dikush. Madje atë e trondiste gabimi i Hodos që e kërkonte

diçka të tillë jo shumë kohë pas vdekjes së të shoqit, por as që donte të mendonte për një gjë të tillë. Damjani kishte zënë një vend aq të madh në ndjenjat e saj, sa edhe kundër dëshirës nuk mund ta zëvendësonte me një tjetër. Hodoja priste me padurim përgjigjen.

Ajo në atë çast ndjente vështrimin e ngrohtë të Damjanit, duke u rrëqethur. Damjani ngrinte jataganin dhe e vendoste në mur dhe ajo e kuptonte se do të ndodhte diçka e rëndësishme, të cilën ajo duhej ta duronte, sido që të vinte puna. Damjani vinte buzën në gaz. Ai e vinte buzën në gaz lehtë, me pak kryeneçësi, por fare çlirët, si një fëmijë. Pastaj ajo përfytyroi pamjen e tij burrërore, atë pamje të ashpër dhe të vendosur që i bënte humnerat të rënkonin dhe rreshtat armike të shpartalloheshin.

Hodoja vazhdonte të priste me durim. Vallë a nuk ishte ai një shembëlltyrë e të shoqit, a nuk e kishte dashur dikur?

— Nebo!

Hodoja me sa dukej e humbi durimin. Ajo ndjeu një tronditje të lehtë. Pastaj drejtoi trupin dhe me një çap të qetë dhe të sigurt u afrua në murin ku ishte varur jatagani. E mori në duar duke ndjerë peshën e tij të rëndë dhe u kthye përballë Hodos.

— Merre! — i tha. — Do të jetë një nuse më e mirë se unë.

Hodoja e vështroi me habi dhe u mundua të kuptonte përse ajo po i gjente një nuse të tillë. Mos vallë ai nuk ishte treguar trim në luftë? Mos i ishte trembur ndonjëherë vdekjes? Ai kishte luftuar dhe madje atje ku beteja kishte qenë më e ashpër dhe vdekja i ishte sjellë rrotull si një zog i zi, prandaj nuk kishte nevojë t'i tregonte armën.

Megjithatë Hodoja zgjati krahun dhe i mori jataganin nga duart.

Njëherë djali i kishte thënë se, në qoftë se i ati nuk do të kthehej më në shtëpi, atëherë kjo do të thoshte se ai ishte rritur dhe duhej t'i zinte vendin, pra jatagani

i përkiste atij. Përse po sillej me kaq padrejtësi e ëma? Megjithatë djali nuk tha asnjë fjalë. I vështroi të dy në heshtje, pastaj vetëm luftëtarin që e vendosi kokulur në brez jataganin dhe doli jashtë.

10.

Kastra këtë radhë iu duk e shkërmoqur dhe Hodoja u end gjithë mbrëmjen mes gërmadhave duke u munduar të piketonte me mend shtëpitë dhe rrugët e fshatit. Ato ishin rrënuar dhe askush nuk mund të besonte se ato kishin qenë të bukura dhe shumë të pastra. Ndjeu mall për fshatin, për njerëzit dhe, kur iu kujtuan prindërit, u mbush me një ndjenjë mallëngjimi. Ai lëvizi ngadalë nëpër gërmadha dhe iu afrua bregut të detit. Frynte një erë e ngrohtë dhe valët shushurin. Në zallin e bardhë ishin ndezur zjarre, rreth të cilave luftëtarët e lodhur hanin darkë. Pas kaq kohe më në fund erdhi prapë buzë detit, mbi gërmadhat e Kastrës. Ai iu ngjiti Shkëmbit të valëve, ndenji ca duke kujtuar lodrat dhe rininë dhe pastaj zbriti përsëri në zallin e bardhë. Luftëtarët himariotë kishin mbaruar së ngrëni dhe këndonin lehtë-lehtë. Larg, andej nga fillonin rrugët që të shpinin nëpër qytete, ushtritë armike bënë rezistencën e fundit. Luftëtarët e tij, pasi të çlodheshin gjer në mesnatë, do të sulmonin përsëri. Me sa dukej kishte ardhur koha për fitoren.

Ai u ul në zall duke vendosur jataganin e rëndë në prehër dhe vështroi detin që dremiste dy hapa larg.

Luftëtarët ishin ngritur dhe po shuanin zjarret. Ai i vështroi në heshtje dhe ata, pasi u bënë gati, pritën t'u thoshte ndonjë gjë.

«Ata janë gati të më binden, mendoi, dhe më besojnë.»

Ai u tha të niseshin nëpër zallin e bardhë. Era e ngrohtë e detit u fshikej në fytyrë dhe në rroba dhe ata e ndjenin veten shumë të lehtë. Ndërsa Hodoja në çdo

hap mundohej të gjente vetveten. Jatagani i lëkundej në ije dhe ai kujtoi Nebon. Papritur u ndal dhe ata që vinin pas tij u përplasën me të dhe e shtynë. Pastaj dhe ata u ndalën dhe pritën me durim. Në det ndritnin fenerët dhe dukej sikur kishin ardhur përsëri anijet e Barbarosës dhe po rrethonin ishujt. Ai ishte zhytur në një valë mendimesh.

«A nuk kam luftuar pa qëllim deri tani, a nuk jam futur mes turmave armike vetëm sepse edhe të tjerët luftonin? A besoja unë në këtë luftë? Unë as që e mendoja se ç'kërkonim ne kur Kastrë qe bërë shkrumb. Unë vetëm kam vranë armiq, se ata më vranë njerëzit e mi dhe më mbushën me dëshpërim. Neboja më dha jataganin, ma dha si një nuse që të kuptoja se lufta nuk është vetëm dëshpërimi im, por edhe i të tjerëve dhe unë nuk duhej të luftoja vetëm për veten, por edhe për të tjerët.

Hodoja lëvizi përpara, lëvizën edhe luftëtarët, edhe dritëzat e anijeve. Lëvizën edhe mendimet, edhe vështrimi i tij i ngulur përtej errësirës. «Damjani, tha me vete, ai nuk humbi asnjë njeri në këtë luftë dhe megjithatë unë e pashë të vërvitej me trimëri burrash mbi turmat e armiqve dhe t'i hidhte nëpër humnera. Oh, ai i dha të gjitha për njerëzit e tij, të gjitha për lirinë dhe shembulli i tij të mbush me forcë dhe jetë. Të falem, Damjan, të falem dhe dije se do të flak dëshpërimin tim dhe do të luftoj për vendin e lirë.»

Hodoja pa e kuptuar kishte mbërthyer me duar këmbishën e një luftëtari dhe lëvizte nëpër zall me vështrimin tejpertej errësirës.

*

Në brigjet e shkretuara të Kastrës përsëri kishin zbritur fëmijët dhe vajzat. Luftëtarët, të lodhur nga lufta e gjatë, i vështronin me mallëngjim. Lufta kishin mbaruar, megjithëse larg në det dhe në rrethet e Vlorës ende himariotët u jepnin goditjet e fundit taborreve armike.

Në bregun e detit ishte mbledhur këshilli, i cili bënte plane për të ndihmuar fshatrat e shkatërruara. Vetëm kur dielli i kuqërremtë nisi të fshihej pas ishujve, këshilli mundi të përfundonte punën e asaj dite dhe vendosi të shpërndahej. Papritur nga bregu u ngrit një zhurmë e madhe dhe zëra njerëzish.

— Se ç'po ndodh — tha plaku Pirro duke u munduar të shquante në mugëtirë.

— Asgjë s'po ndodh — tha një burrë i ri me fytyrë të hequr. — Po kthehen luftëtarë.

— Aha!

Bregu nisi përsëri të mbushej me njerëz. Nga larg thirrjet bëheshin më të forta dhe herë-herë ktheheshin në brohoritje.

— Por megjithatë diçka po ndodh — tha plaku Pirro. Ai u ngrit përsëri më këmbë, por mundi të shquante vetëm një re pluhuri dhe një grumbull njerëzish që ecnin me nxitim.

— Me sa duket po sjellin robër — tha ai me fytyrë të hequr.

— Robër?

Njerëzit u afruan dhe, kur e kuptuan se aty ndodhej i gjithë këshilli i komandantëve, ranë në heshtje. Ata u afruan ngadalë dhe zhurma e hapave nëpër zhur dukej si një pëshpëritje e zgjatur. Ata i kishin fare të freskëta gjurmët e luftës. Nga plagët ende u rridhte gjak, ndërsa në fytyrat e pluhurosura endej gëzimi i fitores. Grumbulli i njerëzve u nda në mes dhe atëherë i gjithë këshilli vuri re një burrë të thinjur, me një vështrim të rreptë që tërhiqte pas një litari një ushtar të veshur me rrobat e luftës.

— Qenka si një pasha! — tha ai me fytyrë të hequr.

— Edhe ne kështu e pandehëm — u dëgjua zëri i Dashos nga turma. — Shpjerua afër, Hodo. Ta shohin mirë. Hodoja e tërhiqte nga litari duke ecur ngadalë.

Ai qëndroi përpara plakut Pirro dhe e urdhëroi robin të ndalej.

— Ç'është ky, mor bir? — e pyeti plaku Pirro.

— E ndoqëm pas kur po tërhiqej nga lufta — tha Hodoja.

— Ç'je? — e pyeti ai me fytyrë të hequr.

Robi e vështroi vëngër dhe ndenji në heshtje.

— Fol, ç'je, ushtar?

Himariotët e kishin të vështirë t'i dallonin ofiqet e armikut nga veshja dhe robi mendoi se, po t'u thoshte se ishte ushtar, nuk do të merreshin me të dhe mund ta linin të lirë, prandaj pohoi me kokë.

— Nuk je ushtar — i tha Hodoja.

Robi e vështroi në sy dhe u drodh. Ai që e kishte kapur i kishte ngulur dy sy të egër si dy thika dhe mund të besonte se i kishte ardhur fundi.

— Nuk mund të jetë ushtar — tha Hodoja. — Unë e pashë kur një shpurë e madhe jeniçerësh mundohej ta mbronte me jetën e vet.

— Mos je komandanti i jeniçerëve? — e pyeti plaku Pirro.

Robi mohoi me kokë. Hodoja nxori me rrëmbim jaganin dhe i doli përballë.

— Fol, or qen turk, — i tha me egërsi — fol kush je, se për eshtrat e Damjanit do të ta bëj mishin copë.

Robi e vështroi me tmerr. Mendoi se asnjëherë në jetë nuk kishte parë një njeri më të egërsuar se ai që i qëndronte përballë. Ai qëndronte i ftohtë dhe i egër dhe leshrat e thinjura ia shpupuriste era e detit.

— Unë jam... jam... — Robit iu mor goja. — Jam Ajaz pashai.

Turma klithi nga habia. Pastaj menjëherë ra heshtje. Këshilli u ngrit më këmbë dhe e vuri robin në mes. Edhe fytyra e butë e plakut Pirro nisi të ngrysej dhe të bëhej shumë e ashpër.

— Më falni — tha Ajaz pashai. — Po të më falni, do t'ju jap pasuri, mua mund të më shkëmbeni me pasuri të madhe.

Plaku Pirro e vështroi në heshtje. Himara kishte nevojë për ushqime, për bagëti dhe për qereste. Himara e shkatërruar nga lufta kishte nevojë dhe plaku Pirro i solli ndër mend të gjitha. Edhe të tjerët menduan për

pasurinë që mund të siguronin po ta shkëmbenin vezirin turk. Ajaz pashai nisi të numëronte pasuritë që mund t'u jepte dhe pandehi se po e bindte këshillin, por papritur ndeshi me sytë e egër të Hodos dhe e kuptoi se askush nuk mendonte t'i falte jetën.

— Vdekje! — gjëmoi turma.

— Vareni! — tha plaku Pirro.

Vonë, kur njerëzit kishin rënë të flinin, Hodoja lëvizte nëpër gërmadhat e Kastrës. Era e detit ngrihej lehtë-lehtë dhe ai mendohej të përgjonte zhurmat e luftës që bëhej nëpër ishujt. Galerat e Barbarosës ishin tërhequr dhe lufta kishte marrë fund. Dy malet kishin nisur të vështronin në qetësi detin e errësuar që po ngrysej ngadalë. Agimi ishte ende larg, por ai do të lindte i purpurt dhe deti do të merrte ngjyrën blu. Ndërsa dy malet do të mbartnin gëzimin e njerëzve të lirë...

PAS MJEGULLËS

Natën qyteti dukej si një masë e madhe dhe e zezë, krejt e palëvizshme dhe e zbrazët. Kur kthehej nga spitali, doktor Danil Jaku pushtohej i gjithë nga një ndjenjë ftohtësie dhe boshllëku dhe lëvizte duke dëgjuar me drithërimë trokëllimën e hapave që kumbonin si në një sallë të madhe me akustikë. Edhe mendimet i dukej sikur kumbonin dhe kjo e bënte nervoz dhe e mbushte me një ndjenjë neverie për gjithçka. Në rrugët bosh dhe me akustikë nata i dukej shumë e gjatë, pa fillim dhe pa fund. I dukej sikur gjithnjë lindte natë dhe perëndonte natë dhe iluzionet (oh, mijëra iluzione!) ishin fare qesharake.

Ca kohë më parë doktor Hamdi Elbasani e kishte shoqëruar një copë rrugë dhe sikur të kishte pirë një zamzane me verë, i kishte thënë:

«Iluzionet tona, eh, mirë, iluzionet tona kanë rënë në vrimë të...» Danili e kishte vështruar me habi. Pastaj kishte vështruar rreth e rrotull nëpër pushtetin e errët të qytetit si të kishte frikë se mos ato fjalë kishin kumbuar në akustikën e rrugëve të zbrazëta. «Kanë rënë në halenë e ndyrë të paloprofesor Garcias.» Ai dukej shumë i vrrarë dhe si i dehur. Danili nuk mund të mos besonte se ai nuk merrte erë nga politika. Ndjente një respekt të çuditshëm për doktor Hamdi Elbasanin. Që kur ishte student, ai ishte një patolog i shkëlqyer, po nuk duhej të fliste ashtu.

— Mjafton të dëgjohej një pëshpërimë — tha dhe gjithçka merr fund. — Patologu e vështroi me një palë

sy të trishtuar. I tha se ca orë më parë ishte detyruar t'u pohonte të afërmve të një djali të ri se kishte pasur tumor kanceroz dhe nuk mund të shpëtonte. Ai ishte grin-dur me profesorin italian dhe kishte ngulur këmbë që pacienti të mos operohej. Garcia e kishte vështruar ftohtë përtej syzeve dhe kishte urdhëruar t'i jepnin narkozën.

Doktor Hamdi Elbasani nguli vështrimin drejt në errësirë.

— Vetëm një gjë nuk është iluzion — tha me gjysmë zëri — që nën thundrën e tyre edhe muret kanë veshë dhe gjithçka merr fund sa të hapësh e të mbyllësh sytë.

Danili e vështroi në heshtje duke ndjerë një frikë të çuditshme dhe të padurueshme. Atëherë sapo kishte nisur punën si asistent i profesor Garcias dhe ishte mah-nitur nga aftësitë profesionale të një kirurgu me përvojë dhe të sigurt. Salla e operacionit ishte e përsosur dhe pa-cientët, shumica italianë, kishin besim tek ai. E shoqja i kishte thënë se kishte rast të mësonte shumë nga ai mjek i madh dhe do të kuptohej me të për të vënë në jetë iluzionet e tij shkencore. Por Danili ndjeu frikë. Hamdiu gëzonte respekt në shumë mjekë të spitalit dhe ato që i tha me siguri i kishte menduar mirë.

Një mëngjes patologun e thirrën me urgjencë dhe që atëherë ai nuk e pa më. Me sa dukej nuk mundi t'i fshihte mendimet e tij të dyshimta dhe, si bashkëpunëtor të komunistëve, e internuan në Porto Romano. Megjithatë Danili mendonte se ai as që kishte haber nga komunizmi, siç nuk kishte haber nga politika në tërësi. Ai ishte shkencëtar dhe në universitetin e Parisit kishte pasur rast të dëgjonte leksione edhe nga nxënës të Lui Pastërit.

Ishte një kohë kur shtypi fashist bënte një propa-gandë të papërmbajtur mbi epërsinë e kulturës dhe shken-cës së tyre dhe tregonte shembuj nga sukseset e arritura nga inteligjenca e vendit. Veçanërisht inteligjencës shqip-tare i krijoheshin mundësi të shumta të mësonte nga shkencëtarë të shquar që kishin ardhur në këtë atdhe të dytë të Duçes. Mjekësia me profesor Garcian dhe ndonjë tjetër zinte një vend të posaçëm në shtypin liberal. Kjo propagandë helmonte mendimet e mjekëve të qytetit,

ndërsa ata të provincës nuk kishin kohë të merreshin me të. Mjekët përparimtarë ishin të shqetësuar për fatin e njerëzve që vdisnin edhe nga sëmundje të rëndomta nga pamundësia e mjekimit pa përfshirë epidemitë.

Danili ushqente iluzione fantastike për të thelluar punën e tij si mjek shkencëtar. Megjithatë doktor Hamdiu po i ngjallte pa u kuptuar ndjenjën e zhgënjimit. Njëherë, para se ta internonin, ai i tregoi për mjekun Polikron D. Ai ishte një mjek i vjetër që nisej në mes të dëborës me ditë të tëra larg për të kuruar fshatarët e thjeshtë. Patologu i tha se e gjithë veprimtaria e këtij mjeku ishte një protestë e fuqishme kundër regjimit të kohës.

*

*

*

Kirurgu i ri Danil Jaku lau duart dhe iu afrua dritares së hapur. Brenda atyre ditëve ai kishte kryer operationin e dhjetë me sukses. Jashtë bënte ftohtë, megjithatë ai e kishte lënë dritaren të hapur dhe thithte me gjithë mushkëritë ajrin e thatë. Pacienti ishte ende në sallë dhe prisnin t'i dilte narkoza. Ai kishte mbetur mbi shtrat gjysmë i vdekur, po mjeku tani ishte i sigurt se do të kthehej pas ca kohe në jetë. Ai ishte një major i trupave alpine i goditur për vdekje në gjoks. Profesor Garcia kishte shkuar në ishullin e Lezhës në shoqëri me kontin Çiano dhe gjuante rosa. Danili kishte dëgjuar se konti Çiano kishte ndërtuar një banesë të jashtëzakonshme dhe pothuaj përrallore për të dëfryer me miqtë e tij.

I thanë se kishin sjellë një major të plagosur dhe duhej ndërhyrje kirurgjikale. Ai i dëgjoi në heshtje. Ishin tre oficerë të SIM-it, prefekti dhe një grua e re. Ai ndjeu turbullirë. I thanë se, sikur të ishte profesor Garcia, nuk do ta mundonin, se jeta e majorit vlente më shumë se ç'mund të pandehej. Ai i dëgjonte në heshtje. I thanë se, po të humbte kohë, atëherë jeta e majorit vihej në rrezik dhe atë nuk mund ta shpëtonte as profesor Garcia që ishte nisur. Danili iu afrua majorit gjysmëkufomë dhe

nisi ta ekzaminonte. I ishin thyer dy brinjë dhe në pleurë i kishin mbetur cifla predhash. Majori alpin kishte humbur shumë gjak dhe nuk mund ta kishte shumë të gjatë. po Danilit fare papritur i lindi një dëshirë kryeneçe. Ai vendosi ta bënte operacionin (po të kishte qenë profesor Garcia, as që do të kishte menduar), po kjo dëshirë e papritur iu ngul në të gjitha qelizat. Majori alpin u shndërrua befaz në një kafaz kraharori me dy-tri brinjë të thyera dhe me një palë mushkëri të gjakosura, në të cilat ai dallonte njollat e gjelbra si në mavi të predhave. Ai donte ta ndreqte atë krahanor të shkallmuar, as që mundi të mendonte gjë tjetër, vetëm të provonte me kryeneçësi forcën e duarve dhe të njohurive të tij. Dhe, kur më në fund vendosi t'u thoshte me zë atyre që e kishin prurë se nuk duhej humbur më kohë, atëherë dëgjoi fare pranë zërin e mekur të gruas.

— Ka shpresë, doktor?

Ai e vështroi në heshtje. Gruaja kishte një bukuri joshëse, një vështrim pakëz të trishtuar dhe një palë buzë të holla.

— Nuk e di — i tha. — Në të tilla raste askush nuk mund të flasë me siguri.

— Oh, shpëtojani, doktor! — Gruaja foli me një zë tepër lutës, po ai ngriti supet dhe urdhëroi të pregatitej salla.

— Duhet operuar patjetër — tha. — Por... unë nuk mund të jem i sigurt...

— Majori duhet të shpëtojë, — tha me zë metalik njëri nga oficerët e SIMI-t — ndryshe përgjigjeni me kokën tuaj.

— Sidoqoftë ai do të vdesë — tha me zë të qetë. — Operacioni mund ta shpëtojë, po mos pandehni se unë do ta bëj, po qe se më kërcënoni.

— Oh, mos ia vini re, doktor! — u hodh gruaja me zë lutës. — Ne do t'u nënshtrohemi të gjitha rregullave të procedurës.

Nga ana e oficerëve të SIMI-t nuk pati asnjë kundër-

shtim dhe Danili mendoi se ata bëhen si pulat, kur është fjala për vdekjen e tyre.

— Atëherë mos humbni kohë — tha Danili.

Kur nisi punën, ai harroi gjithçka. Nisi ta operonte me pasion dhe me kujdes dhe e kuptoi se po kryente një operacion shumë të vështirë. Asistenti tjetër i Garcias, Mahiri, e vështronte me habi. Danili e dinte se asistenti tjetër e ndjente veten të fyer, ngaqë Garcia nuk e kishte lënë atë si zëvendës, po dhe italianin, dhe Danili e dinin se ai ishte një kirurg i dështuar. Ndërsa i hapte kraharorin, Danili ndjente vështrimin e gruas përmes gjakut, një vështrim shumë të trishtuar dhe ai donte që ta shpëtonte për hir të saj atë oficer. Gjithnjë kishte ndjerë neveri kur duhej të asistonte në operacionin e ndonjë oficeri fashist dhe me vete falënderonte fatin që me ta merrej Garcia. Mirëpo këtë radhë iu desh të ndeshej me vdekjen e një majori alpin dhe e ndjente se kishte dëshirë ta mundte. Ai e ndjente se vdekja po tërhiqej në duart e tij që lëviznin me siguri dhe durim pincat dhe bisturinë e mprehtë. Vuri re se Mahiri kontrollonte të gjitha lëvizjet e tij dhe mendoi befasi se, sikur të gabonte, atëherë do ta priste fati i doktor Elbasanit. E vështrroi pacientin në fytyrë, ai kishte një ngjyrë të verdhë dhe qimet e mjekrës së rruar, me siguri në mëngjes, i nxinin. Mendoi kalimthi se ai oficer alpin në mëngjes ishte nisur për të vrrarë njerëz, po asnjë fije nervi nuk qëndroi në këtë mendim dhe ai vazhdoi të punonte me durim dhe me dëshirë e çuditshme për ta shpëtuar. Ndjeu vështrimin e Mahirit dhe i erdhni të pështirë. Jo, nuk do të kishte frikë, edhe sikur pacienti të vdiste, nuk do të kishte frikë se mos i bënin gjë. Në kraharorin e çarë përsëri vuri re dy sy lutës dhe pothuaj të përlotur. Nuk e kuptoi nëse ishte vështrimi i mahnitshëm i syve të gruas së majorit alpin që e bënte të luf-tonte me vdekjen, apo diçka tjetër, ajo ndjenja në fillim e vogël, po ngacmuese, që e hidhte në operacionet e vështira. Por mendimi se kjo dëshirë kishte të bënte me ndjenjën për të treguar se dhe thika e një kirurgu shqiptar mund të bënte mrekulli, nisi ta pickonte lehtë-lehtë. Gjithnjë kishte mjekuar njerëz të rëndomtë dhe në ndonjë

rast kishte bërë operacione të mira, po gjithçka kishte kaluar pa rënë në sy. (Ai kishte nisur të dyshonte se mjekut jo fashist i bënin një trajtim prej shërbëtori.) Tani kishte në duar jetën e një fashisti dhe arsyeja e bënte të mendonte se nuk duhej ta linte më të vriste njerëz. (Vështrimi i Mahirit e përgjonte me kujdes.) Tani entuziazmi i parë për të kryer një operacion të vështirë nisi t'i tulatej, por e kuptoi se ishte vonë. Dhe për herë të parë i erdhi keq që nuk kishte fituar aftësi që ta linte sakat dhe ta bënte krejt të paaftë. Vuri buzën në gaz nga një mendim i tillë.

— Kini menjën, doktor! — dëgjoi pëshpëritjen e bu-të të infermieres së sallës dhe menjëherë u mundua të përqëndrohej në punë. Për pak do të kishte harruar pa nxjerrë një cifël predhe. (Vështrimi i Mahirit u bë më i vëmendshëm.) Kraharori i majorit alpin ngrihej e ulej ngadalë, ndërsa zemra i rrihte dobët. Por Danili e dinte se jeta e majorit alpin nuk ishte më në rrezik. Pasi bëri mjekimin e nevojshëm, nisi ta qepte, Atëherë dëgjoi zërin e prefektit. E kishte harruar fare prefektin që kishte ngulur këmbë të futej në sallën e operacionit.

— E, doktor, shpëtoi mio amico? — Ai foli me një zë të hollë si të ngërdheshur që nuk i shkonte fare trupit të tij të madh me bark të kërcyer dhe Danilit i erdhi për të qeshur. Danili pohoi me kokë dhe, si mbaroi, iu afrua derës me çap të gjatë dhe të qetë. Gruaja iu afrua menjëherë dhe e pyeti me ankth:

— Ka shpresë, doktor?

Oficerët e SIMI-t e vështruan në heshtje.

— Besoj se shpëtoi — tha Danili pak i hutuar. — Besoj se shpëtoi plotësisht.

— Oh, grazie, dottore! — tha gruaja duke shprehur me të gjitha shqisat një ndjenjë gëzimi gjer në lumturi. «Gëzimi i njerëzve kur i afërmi i tyre kthehet në jetë,» mendoi Danili. Gjithnjë kjo ndjenjë e kishte kënaqur në mënyrë të çuditshme, po këtë radhë ai ndjeu vetëm zbrazëti.

— Në fakt kishit të bënit me një operacion të vështirë — tha njëri nga oficerët duke iu afruar. — Jam mjek

ushtarak, por që në fillim mendova se askush nuk mund t'i garantonte jetën.

— Puna është se ciflat e predhave nuk kishin prekur mushkërinë — tha Danili pa pasur dëshirë të jepte sqarime. — Mirëpo edhe kështu mendoj se ai kishte një organizëm të shëndoshë.

— Kjo është e vërtetë, — tha mjeku ushtarak — por operacioni ishte i vështirë, prandaj ne kërkuam të vinte urgjent Garcia dhe ai na rekomandoi te ju. Për tri orë ai do të ndodhet këtu.

«Ai mund të vinte më parë, mendoi Danili. Pse u dha një afat kaq të gjatë?»

Danili u nda nga ata dhe u fut në dhomën e mjekut. Nga dritarja e hapur ai vështroi rrugën.

Dëgjoi Mahirin që po i thoshte me një zë triumfues gruas së majorit alpin:

— Bëmë sa mundëm, zonjë, megjithatë jo gjithçka varet nga ne.

Ai u kujtua se nuk arriti t'i thoshte se pacienti nuk ishte më në rrezik dhe tani kolegu i tij mendjemadh duhej të ishte vënë në një pozitë qesharake.

«Punë dreqi! tha me vete. Kur njeriu bëhet qesharak...»

Ai doli në rrugë dhe e ndjeu veten përsëri sikur kishte hyrë në një ëndërr të frikshme. Trokëllima e hapave kumbonte fort në zbrazëtirë, po ai u mundua të mos e mbante mendjen aty. Ai kujtoi operacionin e vështirë, mushkëritë që dukeshin pothuaj pa jetë dhe mendoi se profesor Krejzeri do ta përgëzonte. Ndërsa Garcia me siguri do ta vështronte sikur ai kishte kryer një punë fare të thjeshtë dhe do të mundohej që gjithçka të kalonte pa u ndier, sikur të mos kishte ndodhur fare.

Ai dëgjoi përsëri kumbimin e fortë të hapave në rrugën e zbrazur dhe iu duk se lëvizte në një sallë mermeri të zi të mbushur me akustikë.

Derën ia hapi e shoqja.
— Ç'u bëre, Denis! — i tha. — Mua po më zinte gjumi.

Ajo ishte një grua e re me një shtat të fortë dhe të hollë dhe dukej si një vajzë tetëmbëdhjetëvjeçare. (Ai nuk e kishte njohur kurrë tetëmbëdhjetëvjeçare.) Lëkurën e kishte të bardhë dhe të freskët dhe të vështronte me dy sy të thellë dhe pakëz fodullë.

Ajo e thërriste «Denis».

— Më doli një operacion i papritur — i tha Danili me mërzi. (Ai mendoi se përse një njeri me kulturë si ajo imitonte në mënyrë të neveritshme romanet e perëndimit.) — Tani që nuk është Garcia, mua më dalin shumë operacione të tilla.

— E po kjo u bë e zakonshme — i tha ajo. — Sa herë kthehesh vonë, thua se të doli një operacion i papritur. E di se kam filluar të bëhem xheloze?

Ai e dinte se e shoqja nuk bëhej kurrë xheloze.

— Unë nuk kthehem gjithnjë vonë — i tha.

— Megjithatë unë mërzitem, — E shoqja i hodhi një vështrim shkarazi. — A nuk e kupton se mërzitem?

— E kuptoj — tha ai.

Ajo i tha shërbëtores të shtronte darkën dhe Danili lau edhe një herë duart në musllukun e banjës. «Muslluku i qytetërimit», mendoi. Ai ndjente bezdi nga prania e shërbëtores në shtëpi dhe këtë ia kishte thënë edhe së shoqes. Ai ishte njeri i thjeshtë dhe nuk ishte mësuar t'i shërbenin si një zotërie, kishte një natyrë që nuk mund të urdhëronte njeri për t'i shërbyer. Por e shoqja, megjithëse nuk kishte ndër mend ta fyente, i përmendi origjinën shoqërore. Në qoftë se ai nuk ishte në gjendje të paguante, atëherë ajo do t'i lutej të atit. Përse zonjat e tjera të mbanin shërbëtores dhe ajo jo? Vjehri i shkelte rrallë në shtëpi, por i plotësonte të gjitha tekat e së bijës.

Ata u ulën të dy dhe nisën të hanin në heshtje.

— Operova një major alpin — ia nisi Danili duke

kthyer gotën me verë «Kianti» — Ishte plagosur për vdekje dhe unë pata një rast shumë serioz.

E shoqja e vështroi në sy. Ajo as që e merrte me mend se Lufta nacionalçlirimtare që kishte nisur të merrte proporcione të mëdha po i shkaktonte maqinës fashiste humbje të ndjeshme. Ajo kishte fiksuar mendimin e të atit se fashizmi ishte i pathyeshëm dhe as që e hante merakun se gjëkund bëhej ndonjë luftë. Për fashizmin ushqente një dashuri të veçantë dhe zemërohej kur ndokush nuk fliste mirë për të. Ajo e pyeti nëse mundi ta shpëtonte majorin alpin?

— Po — tha Danili. Ai ktheu përsëri gotën me verë. — E lashë në narkozë dhe me shumë njerëz mbi kokë. Të gjithë fashistë.

Ajo e vështroi me një farë dyshimi, po Danili shtoi si për inat:

— Njëri nga fashistët më kërcënoi se, po të vdiste, do ta paguaja me kokën time. — Gruaja e majorit, nuk jam i sigurt nëse me të vërtetë ishte gruaja e tij, m'u lut me mirësjellje të bëja ç'të mundja. Ajo ishte një grua e bukur. Në sytë e saj kuptova se, sikur majori alpin të vdiste, ajo do ta kishte të vështirë. Unë e shpëtova majorin e saj, megjithëse, kur e kuptova se nuk kishte më rrezik, më erdhi keq.

Ajo e vështroi një copë herë në sy sikur të mendohej të hetonte mendimet e tij dhe pastaj i tha:

— Kjo është e pakuptueshme, Denis. Ti asnjëherë nuk flet mirë për italianët. Mos ke filluar t'i urresh, ë? Danili mbushi me verë gotën e zbratur dhe e piu në heshtje.

— Nuk e di — i tha me moskokëçarje.

— I urren, — tha ajo dhe në fytyrën e saj ai vuri re një zemërim të përmbajtur. — Përderisa ti nuk do që të përfitosh nga të mirat e tyre...

— Nuk kam pasur asnjë të mirë — e ndërpreu Danili me nervozizëm. Ai ndezi një cigare të markës «Flora».

— Unë vetëm kam frikë nga ata.

— Oh, Denis, — tha ajo me zë të thatë dhe ironik, — ata nuk janë gogolë.

«Janë lugetër», tha Danili me vete, duke ndjerë zemërimin që i vërsheu me forcë nëpër nerva dhe, sikur ajo të vazhdonte më gjatë me tonin e thatë dhe ironik, atëherë nuk dinte se ç'mund të bënte. Kohët e fundit në tryezën e bukës servirej edhe fashizmi me përfitimet prej tij. Ajo ia servirte si kulmin e qytetërimit botëror dhe një njeri intelektual nuk duhej të jetonte jashtë tij. Danili e dinte se i vjehri hynte e dilte me ta në të gjitha lokalet dhe prania e tij në shtëpi i ngjallte bezdi. Megjithatë ai asnjëherë nuk i kishte folur së shoqes. Ende nuk i mbushej mendja se ajo, një vajzë që kishte studjuar me profesorë antifashistë në universitetin e Vjenës, të mendonte si shumë njerëz të shtresave të larta që e shihnin fashizmin si shpëtimtarin e kulturës dhe shkencës botërore dhe si mikun e Shqipërisë. Në gazeta flitej shumë për një fashizëm të butë dhe njerëzor që po i krijonte mundësi të mëdha inteligjencës së Shqipërisë për zhvillimin e shkencës dhe qytetërimit. Danili mendonte se e shoqja ndjente për të respekt dhe përpiqej t'i siguronte një vend me rëndësi në katedrën e njerëzve të shkencës. Atij i dukej naive (as që ekzistonte një katedër e tillë) dhe nuk i prishte ndonjë punë kur e shihte t'u fliste miqve të saj për aftësitë e tij. Ata çuditeshin me admirimin që ndjente kjo grua për të shoqin. Një gjë e tillë në fillim e kishte zbavitur, po, kur nisi të kuptonte dalngadalë pushtetin e Garcias, ndjeu zbrazëti. Danili gjithnjë kishte menduar se një njeri i shkencës duhej të mos merrte kurrë me politikë.

«Politika dhe shkenca» i kishte thënë profesori i tij, Krejzëri, nuk mund të ngatërrohen bashkë siç nuk mund të ngatërrohen leukocidet dhe eritrocidet. Ç'do të ndodhte me gjakun sikur të bëhej një ngatërrim i tillë? Politika, nxënësit e mi, e pengon shkencëtarin të arrijë qëllimin.»

Megjithatë profesor Krejzëri ishte antifashist.

E shoqja ishte abonuar në shumë botime shkencore dhe Danili i lexonte të gjitha. Në to kishte gjetur edhe ndonjë material që paraqiste interes, po ai si njeri i zgjuar

nuk mund të mos kuptonte se një pjesë e mirë e botimeve ishin vetëm propagandë fashiste.

Danili nuk donte të grindej me të shoqen dhe u mundua të mos kundërshtonte që ajo të mos e zgjaste më. Por ajo i tha:

— Denis, ti je i vetmi mjek, për të cilin ata kanë konsideratë. Unë kam mësuar nga babai se profesor Garcia ka shprehur habinë e tij që një djalosh shqiptar të jetë kaq i aftë. Ai të quan «djalosh», Denis.

Me sa dukej edhe e shoqja nuk kishte ndër mend të grindej me të.

— Këtë ma ke thënë edhe më parë — i tha ai i mërzitur.

— Ti je shkencëtar, Denis, dhe Garcia mendon për të ardhshmen tënde — i tha ajo me zë entuziast. — A e di se Garcia mendon për të ardhshmen tënde?

— Nuk e di — tha Danili. — Besoj se ai nuk merret me politikë.

— Sigurisht nuk mund të merret me politikë — tha e shoqja. — Ai është një shkencëtar i madh dhe duhet të pranosh se ke ç'të mësosh prej tij. Ajo e zbuti zërin dhe i tha duke u përkëdhelur: — A nuk e kam mirë?

— Mua gjithnjë më duhet të mësoj — i tha Danili duke e vështruar në sy. Sytë e saj fodullë i ngjallnin dëshirën për ta puthur. Ai i tha me të butë: — Unë mungoj në shtëpi vetëm kur kam shumë punë, por ti s'duhet të mërzitesh.

— Po ja që unë mërzitem — i tha ajo duke i hedhur një vështrim eksitues. Prandaj nuk dua të më lësh asnjëherë vetëm. Po të më lësh vetëm, atëherë unë...

— Cfarë?

— Unë... do të mërzitem? — tha ajo. Danilit iu duk se ajo ishte ndezur nga vera «Kianti» ose shtihej ashtu për ta joshur. Ai e ndjeu plotësisht pushtetin e syve të saj, dhe i tha të ngriheshin..

— Pse nuk bëjmë një fëmijë, Denis? — i tha ajo. — A nuk të duket se ka kaluar një kohë e gjatë pa fëmijë? Ajo i hodhi sytë e saj ëndërrues dhe Danili ndjeu përsëri pushtetin e tyre...

Një mëngjes, kur ende ishte vetëm një student i vitit të tretë të universitetit të Vjenës (në gjithë liceistët, ai ishte i vetmi që mundi të përfitonte bursë për studimet e larta) e ndjeu veten të dashuruar krejt pas «princeshës» shqiptare, siç e quanin miqtë e tij vjenezë. Ajo studjonte letërsi. Aq shumë u dha pas saj, sa i harroi studimet dhe viti i tretë, ku lënda është mjaft e vështirë, po kalonte pa u përfillur. Kjo i ra në sy profesor Krejzerit që e kuptoi gjendjen e tij dhe e ndihmoi të vinte në vete. Natyrisht edhe ajo i kujtoi origjinën shoqërore. Që të mar-toheshin, ai duhej të bëhej njeri i dëgjuar. Ai kishte mbetur i mahnitur nga kultura e saj. Që atëherë ajo i thërriste «Denis» dhe atij i pëlqente. Vitin e fundit ajo u dha e gjitha pas tij. Danili arriti të fitonte dy çmime dhe ishte i vetmi student shqiptar në Vjenë, të cilin e vështronin me ngrohtësi profesorë të dëgjuar. U fejuan vetëm kur ai mori një diplomë të shkëlqyer. Ajo iu lut të atit që t'i financonte për të kaluar pushimet e vitit të fundit në Austri, megjithëse ekzistonte rreziku i pushtimit gjerman. Vjena, kryeqyteti më i bukur i vendeve gjermanike, për Danilin gjer atëherë kishte pasur një rrugë të vetme. Për të ai nisi të ëndërronte vetëm kur e shpunë për studime. Rrugës përfytyronte një qytet me shtëpiza prej druri në ngjyrë të verdhë, të kuqe, të gjelbër dhe të kaltër. Por, kur mbaroi studimet, në sytë e tij u ngrit Vjena e shkencëtarëve që kërcënohej nga pushtimi fashist. Një gjendje të tillë e kuptuan vjenezët përparimtarë që e dinin rrezikun e këtij pushtimi, por Danili jo. Ai e kishte të vështirë të mendonte se një vend aq i qytetëruar të mund të pushtohej nga një shtet fqinj po aq i qytetëruar. Atëherë ai vetëm nisi të ndjente ver-shimin e jetës në një lëvizje të vrullshme dhe në të gjitha mendimet e tij zunë vend iluzione fantastike që e shqetësonin dhe e nisin në rrugë të largët. Rrugët shpinin në një atdhe të vogël, «aq të vogël sa një kuti shkrepëseje» dhe aspak të zhvilluar.

Njëherë udhëtonte me të fejuarën rrzë Alpeve Ectal dhe vendosën të kalonin ca ditë me fshatarët e atyre anëve. Danili, që kishte mësuar mirë edhe dialektet e

gjuhëve gjermanike, mori vesh se në një shtëpi diku pranë lëngonte një i sëmurë rëndë. Megjithëse ndjente pasiguri, vendosi ta ekzaminonte dhe mundi ta shëronte pa vështirësi. Ai mësoi se në të gjitha fshatrat rreth e rrotull nuk kishte asnjë mjek dhe i habitur mendoi se si një vend aq i qytetëruar që përgatiste mjekë për shtete të tjerë nuk kishte për fshtra të tëra. Atëherë iu kujtua atdheu dhe mendoi se edhe atje nuk kishte mjekë, madje edhe në qytete. Ai ëndërronte që në atdhe të kishte mjekë dhe në qoshet më të largëta. Kur iu shfaq një mendim i tillë, ai vuri buzën në gaz hidhur dhe mendoi se kjo nuk mund të arrihej kurrë, përderisa edhe në vende të tjera, madje shumë të mëdha dhe të zhvilluara, nuk ishte arritur.

Fshatarët i vështronin ngrohtë dhe me habi. Sytë e tyre ishin të kthjellët dhe të padjallëzuar. Ata shprehën keqardhjen e tyre që nuk e dinin ku binte Shqipëria. «Mos është në Kanada?» pyesnin ata. Danilin e rrëmbeu një mall i pa përmbajtur për atdhenë, ndërsa ajo ndjeu një kënaqësi të çuditshme dhe e përfytyroi veten në shoqërinë e lartë, duke ua treguar miqve këto episode. «Atje, mendoi ajo, do ta nderojnë më ndryshe tim shoq, më ndryshe se këta fshatarë të Alpeve Ectal.»

Por, kur po i afroreshin kryeqytetit më të bukur të botës nordike, ndjeu tronditje. Iu kujtua menjëherë një lajm i parëndësishëm në një gazete vjeneze: «Në Shqipëri kanë hyrë ushtritë e Duçes, populli shqiptar më në fund u çlirua. Vendi i bukur buzë Adriatikut priti me lule çliruesit e tij të vërtetë...» «Natyrisht ka ndodhur ndonjë keqkuptim», mendoi. Në historinë e popullit të tij asnjëherë nuk kishte ndodhur që një ushtri e huaj të ishte pritur pa luftë.

Gjatë gjithë kohës ai e kishte ndjerë veten të hutuar dhe të çoroditur, por e dashura e qetësoi dalngadalë dhe ai harroi ç'kishte ndodhur atje larg. Kjo iu kujtua vetëm kur do të kthehej në atdhe. Si do të ishte gjendja atje dhe a do të mund të punonte ai?

Por, pasi erdhi në atdhe dhe nisi punën me vrull dhe me dëshirë, ndjeu se brenda gjithë qenies së tij po futej

një zhgënjim shkatërrues dhe netët nisën t'i dukeshin shumë të gjata dhe të ftohta...

E shoqja qëndronte e shtrirë në shtrat me leshrat e shpupurisura dhe e vështronte me sytë e saj magjike dhe turbullues.

Vërtet, përse nuk kishte bërë fëmijë me të? Danili e vështroi. Ajo ishte një grua, në trupin e së cilës ishte mishëruar gjithçka femërore që e joshte dhe e mbante lidhur me një forcë të habitshme...

Ajo flinte e kënaqur, ndërsa Danilin nuk e zuri gjumi. Ai ndjeu befasi se ishte fare i huaj për të, se ata i ndante vërtet një hendek i thellë dhe ai as që kishte dëshirë të kapërcente në bregun e saj. Kujtoi sallën e operacionit, kraharorin e copëtuar të majorit alpin, pamjen e gruas së tij dhe vështrimin tinzar keqdashës të Mahirit. Papritur si në mjegull iu ngul një vështrim i ngrohtë dhe ai e njohu. Vetëm Kel Martini, ai kuzhinieri shtatmadh dhe babaxhan i spitalit, e vështronte ashtu. Vërtet ai nuk kishte menduar fare këto ditë për Kel Martinin. Danilit i ishte bërë zakon të zbriste në kuzhinë dhe të pinte pas punës së lodhshme një kafe me të. Gjithnjë në kuzhinë e ndjente veten mirë. Bënte ngrohtë dhe kuzhinieri gazmor i sajonte ndonjë nga ato gjellët e tij të shijshme. Ai e ndjente se te Kel Martini kishte një mik të dashur dhe e merrte malli për të. Të nesërmen do të zbriste patjetër në kuzhinë që në mëngjes dhe do të qëndronte një copë herë me të.

3.

Ndodhi diçka e pabesueshme dhe Danili e harroi fare Kel Martinin. Ai kontrolloi ata që kishte operuar gjatë atyre ditëve i ndjekur nga motër Luiza. Ajo ishte një murgeshë e re dhe shumë e kujdesshme për pacientët. Ishte e heshtur, vetëm në sytë ngjyrë kafe shfaqej nganjëherë një ndriçim i lig. Nga pavioni ngjitur u dëgjua një britmë që dalngadalë u kthye në një rënkim të mbytur dhe të dhimbshëm.

— Është një i burgosur — sqaroi murgesha dhe në sy iu ndez shkëlqimi i lig. — E sollën mbrëmë dhe profesor Garcia i bëri një operacion të shkëlqyer.

— Nga se e operoi? — pyeti Danili.

— Nuk e di — tha murgesha.

— Kush asistoi në operacion?

Murgesha hezitoi një çast, pastaj i hodhi një vështrim të ftohtë.

— Doktor Mahiri dhe infermierët e sallës — i tha.

U hap dera dhe ai vuri re Mahirin që doli me çap të nxituar. Ai ishte zverdhur në fytyrë.

— Ou, Danil, — tha ai duke u mundur t'i shmangej vështrimit të murgeshës — Garcia ka bërë një operacion të jashtëzakonshëm.

U hap dera prapë dhe në të u zgjatën dy kokë të qethura. Dera u mbyll me forcë dhe Danilit iu fiksuan në retinë fytyrat e tyre të zbeta. Nga brenda u dëgjua:

— Doktor, mos e lini të vdesë këtu.

— Ka frikë se mos vdesë — sqaroi Mahiri. — U paraqite te profesori sot?

— Të burgosur janë ata? — pyeti Danili pa ia vënë veshin.

— Të burgosur — tha Mahiri. — Flitet se profesori ka shprehur një dëshirë humanitare për t'u marrë me të burgosurit. Ai mendon të ndërtojë një pavion më vete, natyrisht, pak të veçuar. A nuk të duket një gjest fisnik? Si thua?

— Nga se e operoi? — pyeti Danili.

Mahiri e kuptoi se ai ngulte këmbë në të tijën dhe e vështrroi me nervozizëm. Murgesha bëri një gjest të përcaktuar.

— Profesor Garcia nuk ka dëshirë të tregojë diagnozën e të burgosurve politikë — tha Mahiri, duke e vështruar me një palë sy të hakërryer. — Ajo shënohet vetëm në kartelat e SIMI-t.

Danili e dinte se, kur ishte fjala për ndonjë të burgosur politik, askush nuk guxonte të fliste, madje edhe Mahiri.

— Por, — nguli këmbë Danili — ti je mjek...

— Me sa duket ende nuk je takuar me profesor Garcian, — i tha ftohtë Mahiri, i kënaqur që kishte rast të fliste me një ton autoritar. — Duhej ta prisje mbrëmë.

— Ai do të vinte pas tri orësh — tha Danili.

— Megjithatë ti duhej ta prisje. — Mahiri e vështroi përsëri i hakërryer. Një i sëmure aty pranë nxori një rënkim të thellë. — Edhe sot ti vizitove më parë të sëmuret e pavionit dhe jo majorin.

Murgesha gjatë gjithë kohës i dëgjoi pa thënë asgjë dhe, megjithëse ata folën shqip, ajo e kuptoi se midis tyre kishte një notë grindjeje. Danili e vështroi në heshtje kolegun që u largua me një çap autoritar i ndjekur nga sytë e të sëmureve. Kur doli ai, e pushtoi befas shqetësimi që kishte nisur ta brente kohët e fundit që kur kishin internuar doktor Elbasanin. «Gjithçka ka filluar të më duket misterioze dhe e frikshme, mendoj, me siguri ndonjë ditë do t'u lindin dyshime edhe për mua dhe do të më internojnë. Kjo mund të ndodhë vetëm sepse unë nuk sillem dot si një lake ndaj tyre.»

Danili vështroi me neveri andej nga doli Mahiri dhe u mundua të përfytyronte interpretimin që do t'i bënte ai bisedës së tyre në prani të Garcias. Ai e kuptoi se po i ngjitej një ndjenjë përbuzjeje për atë kirurg fare të paaftë dhe u mundua të sillte në mend mjekët e tjerë shqiptarë të spitalit. Ata nuk ishin si Mahiri, por shumë kishin frikë t'i kundërviheshin hapur autoritetit të fashistëve në spital. Nga ato mendime të zymta, ku u ngatërrua pashur, e përmendi murgesha.

— Doktor, ju duhet të takoheni me profesor Garcian. — Ajo i foli me zë të qetë dhe të akullt.

Danili u largua me çap të matur, duke ndjerë pas rrëqethjen që i shkaktonte zëri i ftohtë i murgeshës dhe, kur u fut në dhomën e majorit alpin, u rrethua menjëherë nga gjithë ata njerëz dhe tym duhani.

— Ja dhe nxënësi im më i denjë — tha për habi të tij Garcia, duke e treguar me dorë siç mund të tregohet në magazinë një mall që as vetë shitësi nuk e beson të vlejë aq sa e kishte çmuar. Danili nuk e kuptoi nëse tallej apo e kishte me gjithë mend. Gruaja e bukur e majorit

alpin e përshëndeti me mirënjohje. Edhe majori vuri buzën në gaz, megjithëse ndjente dhembje në plagë dhe ende nuk e kishte marrë veten mirë. Ndërsa prefekti i tha:

— E. mre!?

— Keni fituar admirimin e gruas më të bukur — tha Garcia.

Gruaja i buzëqeshi me ngrohtësi dhe Danili mendoi përsëri se ajo kishte një forcë tërheqëse të çuditshme. Mahiri, që kishte zënë vend në pezulin e dritares, e vështronte me zili.

— Do të bëni karrierë, biri im, — i tha Garcia — një karrierë që as e merrni dot me mend.

Ai nisi të shpjegonte planet e tij për të krijuar një pavion të posaçëm, në të cilin të kishte mundësi të vinte në jetë çudirat e tij shkencore. Ai tha se do të propozonte që, në vend të tij, të vihej Danili. Vërtet ishte shumë i ri për të qenë shef pavioni, por ai kishte besim në aftësinë e nxënësit të vet. Danili ndjeu se po turbullohej dhe nuk e kuptonte nëse i vinte nga karriera që i hapej përpara në të ardhshmen apo nga përfytyrimi i plakut të mirë Krejzer që iu shfaq papritur në provimin e anatomisë duke i bërë një pyetje të vështirë. Ai ishte pregatitur të dëgjonte ndonjë qortim, madje dhe fyerje pas raportimit të Mahirit, por kjo nuk kishte ndodhur. Kishte ndodhur e kundërta dhe ai këtë nuk e priste. «Duan të më futin në politikë, mendoi, nuk më përfillin si kirurg dhe duan të më bëjnë fashist. Ata janë të interesuar të kenë një fashist më shumë sesa një shkencëtar më pak.» Ai u kujtua se edhe profesor Krejzeri ishte antifashist, por mendohej të dukej si njeri apolitik.

«Pra, mendoi, nuk mund t'i shmangesh politikës. Por çfarë politike duhet të ndjekësh?»

Danili ndjeu se po mbushej me djersë të ftohta dhe mendoi befasi se ata mund të dyshonin për pamjen e tij të hutuar. Ai dëgjonte turbull bisedat e tyre.

— Në Pezë po luftojnë me një komit që ka pas vetes nja dyqind veta... Komiti u ka futur frikën gjithë bejlerëve... atë e thërrasin «babë.»

— Padre?!

— Po, po, «babë». Kjo ka dy kuptime; njëri ka kuptimin fetar dhe tjetri kuptimin e prindit. Me sa duket këtu nuk ka kuptim fetar.

— La morte del capitano Moreli era molto flagrante e tragica.¹⁾

— Il capitano Moreli era un inbecile.

— Oh, Paolo!

— Sì, sì era un figlio di putana.

— Siete molto duro maggiore Piacettini.

Danili vuri re vështrimin e gruas së majorit alpin dhe ndjeu të skuqej.

— Komunistët kanë filluar të bëhen të padurueshëm, kanë nxjerrë dhe një palogazetë me letër ambalazhi dhe pretendojnë se kanë krijuar shtypin revolucionar të kombit

— Megjithatë artikujt e tyre të bëjnë nervoz.

— A do të komunikojë gazeta mbi operacionin e fundit, zoti kryeredaktor?

— Thonë se komiti i Pezës do të bëhet komunist.

— I comunisti sono vagabondi civilizati.²⁾

Dhoma ishte mbushur me tym duhani dhe njerëzit dukeshin të zbetë. Gruaja e majorit alpin ua mbushi përsëri gotat me konjak të markës «Martini» dhe i vajti pranë të shoqit që digjej nga ethet. Danili i dëgjonte bisedit e tyre dhe i dukej sikur fjalët vinin nga thellësia e mjegullës.

I comunisti godano con le nostre prostitute e noi non li possiamo caturare...³⁾

— ... Më duket se i është ngritur temperatura.

— Non vi disturbare, signora Piacettini!..⁴⁾

1) — Vdekja e kapiten Morelit ishte shumë flagrante dhe tragjike.

— Oh, Paolo!

— Kapiten Moreli ishte një hajvan.

— Po, po, ishte një bir kurve.

— Jeni shumë i vrazhdë, major Piacetini.

2) Komunistët janë vagabondë të qytetëruar.

3) Komunistët bëjnë qejf me prostitutat tona dhe ne nuk i kapim dot.

4) — Mos u shqetësoni, zonja Piacetini!

— Godano anche con le donne dei ufficiali del SIMI...¹⁾

— Oh!..

Në dhomë hyri infermierja e sallës së operacionit dhe Danili vuri re se ajo u turbullua menjëherë. Të tjerët i hodhën një vështrim të shpërlarë, ndërsa tullaci me syze, që ishte kryeredaktori i një gazete, e vështrioi me epsh. Infermierja e sallës iu afrua me drojtje profesor Garcias dhe i pëshpëriti me zë të dridhur se i operuari një natë më parë kishte vdekur papritur.

— Vërtet çudi! — tha Garcia sikur të mos kishte ndodhur asgjë. — Unë pandeha se kishte vdekur me kohë. Ai u ngrit më këmbë dhe, duke iu drejtuar kryeredaktorit të gazetës, tha: — Nuk e di se ç'më ka hipur të merrem me këta fatkeqë. Ndonjë ditë (kjo është vërtet e frikshme) do të më thonë se kam filluar të merrem me politikë. — Ai vuri buzën në gaz në një mënyrë shumë të neveritshme. — Natyrisht kjo nuk është për shtypin — tha.

Danili ndjeu të rrëqetëj dhe e përshkoi një valë nervozizmi. Kishte diçka të pëshiturë në humanizmin e atij njeriu, kishte diçka që i kalonte kufijtë e njerëzores dhe ai ndjeu përbrenda një lëvizje të vrullshme dhe të çoroditur nervash.

Dhoma u zbraz ngadalë dhe ai mbeti më këmbë, duke vështruar në heshtje majorin alpin. Ai flinte, duke nxjerrë frymën nga buzët. Danilit i dukej sikur e kishin qëlluar fort në kokë me një copë dru të lagur.

Majori alpin flinte, duke nxjerrë gjithnjë frymën nga buzët. Papritur Danilit i erdhi keq që i kishte hyrë një operacioni të tillë pa u menduar shumë, sepse eksperiencia e tij nuk do t'i nevojitej askujt. Ai mendoi me vete që me operacione të tilla të mos merrej më. Ndjeu dhembje koke, një dhembje të padurueshme dhe iu duk sikur nëpër flokë po ndodhte një çngjyrosje. Vërtet aq shumë gjëra kishin ndodhur në ato ditë sa të mendonte se po thinjej?

1) Bëjnë qejf edhe me gratë e oficerëve të SIMI-t.

Lokali i Kel Martinit ishte i pastër dhe rreth e rreth sobave të mëdha kuzhinieri vërtitej sikur të vallëzonte. Kur vuri re mjekun, ai la punën dhe iu afrua duke fshirë duart e lagura në një pecetë të bardhë. Ai i tregoi një fron dhe, kur u ul, Danilit i duk sikur të kishte udhëtuar më këmbë gjithë ditën.

— Erdha të pi një kafe, Kel — i tha.

— E pimë bashkë, — tha Kel Martini — edhe unë s'e kam pirë ende.

Ai mori një xhezve të vogël që mezi dukej në duart e tij topolake. Danili ndiqte pa vëmendje lëvizjet e tij energjike dhe iu dukën se ato ishin të tepërta dhe fare të pakontrolluara. Ai njësoj lëvizte, si atëherë kur i duhej të zhvendoste një kazan me 100 litra ujë, ashtu edhe kur vinte në zjarr një xhezve dyshe.

Njëherë Danili i kishte mjekuar një infeksion në sup dhe kishte vënë re me habi se në shpatulla ai kishte kallo shumë të forta.

— Sa vjeç je ti, Kel? — e kishte pyetur.

— Tridhjetë.

— Por këto kallo...

Kel Martini e kishte vështruar me dhemshuri. Në sytë e tij ngjyrë gri kishte diçka të shndritshme dhe të ngrohtë.

— Si mund t'i bëhen njeriut kallo të tilla në shpatulla? — e kishte pyetur Danili me habi.

— Janë bërë nga kovat me ujë. Rëndonin rreth tetëdhjetë kile.

Dhe ai i kishte treguar për jetën e tij. Ai ishte rritur jetim dhe kishte nisur të punonte që i vogël lokaleve. Kur kishte mbushur 12 vjeç, me një mik kishte shkuar në Greqi dhe atje kishte punuar dhjetë vjet duke mbajtur kova me ujë, gjersa kishte arritur të mësonte vjedhurazi zanatin. Përgjonte orë të tëra mjeshtrit e kuzhinës në vrimën e çelësit, nganjëherë, kur provonte fshehurazi të gatuate, dëmtonte materiale dhe atëherë e nxirrnin

me shqelma në rrugë. Por, kur mbushi të njëzetat, mundi të bëhej mjeshtër dhe të futej në hotel-restorant «Pantheon», një nga më të mëdhenjtë e Athinës. Atij shpesh i ishte dashur të rrihej me policinë nëpër greva dhe demonstrata.

Danili ishte munduar ta përfytyronte duke qëlluar me grushtat e tij të mëdhenj dhe i vinte çudi se si mund të kishte një shpirt aq të butë dhe të dhemshur. Në kuzhinën e Kel Martinit ai e ndjente veten mirë, si në shtëpi të tij, madje më mirë. Atij i dukej sikur çlodhej dhe çliruhej nga punët dhe mendimet kapitëse që e mundonin gjatë ditës.

Kel Martini hodhi kafënë në dy filxhanë të vegjël dhe ata nisën të rrufisnin në heshtje. Atë ditë Danilit iu duk i zyrtë dhe mendoi se do të ishte grindur me njeri. A e kishte mësuar Kel Martini se ai kishte mundur të realizonte një operacion të vështirë?

— Kel, — i tha — a e di se unë i bëra një operacion shumë të vështirë një majori alpin?

— E mora vesh — tha Kel Martini.

— Nuk e di se ç'më hipi në kokë, — tha ai — vendosa ta operoja, megjithëse isha i sigurt se do të vdiste.

Kel Martini e vështroi në heshtje sikur mundej të hynte thellë në mendimet e tij. Matanë derës u dëgjuan ca hapa dhe për një çast ata heshtën.

Njëri nga kapakët e mëdhenj të kazanëve nisi të ngrihej dhe në sobën e madhe u derdh ujë. Kuzhina u mbush me një mjegull të dendur avulli. Pastaj përsëri u bë heshtje dhe dëgjohej vetëm tik-taku i orës në formë pjate që ishte vendosur në mur.

— E kishin nxjerrë në gazetë, — tha Kel Martini duke u ngritur — por nuk shënonin asnjë hollësi.

— Mbase e bëra se atë kohë më lindi një ndjenjë inati për profesorin — tha Danili. — Isha i sigurt se ai nuk do ta shpëtonte dot dhe desha t'i tregoja se edhe ne, shqiptarët, jemi në gjendje të bëjmë diçka. Por ai nuk ishte aty dhe, kur e kuptova se nuk kishte asnjë rëndësi puna ime, ishte vonë. Dhe u binda se ai gjithçka do ta

linte në heshtje sikur të mos kishte ndodhur asgjë me rëndësi.

— Ai me siguri nuk e kaloi në heshtje — tha Kel Martini. — Të tha se je një nxënës i denjë i tij?

— Pikërisht — tha Danili i habitur. — Po nga e di ti? Keli nuk iu përgjigj pyetjes.

— Vetëm se ai shqetësohet shumë nga frika mos e akuzojnë se merret me politikë — tha pastaj.

Danili ndjeu se po habitej me të vërtetë. Kishte diçka të pakuptueshme në fjalët e Kel Martinit, diçka që edhe të zbrëthente, edhe të bënte t'i murosje mendimet brenda vetes.

— Por unë, — ia nisi Danili — unë ndjeva neveri dhe u pendova që ia hyra asaj pune. A e kupton, Kel, se e nisëm jetën me qindra iluzione dhe ja, befas, ndjejmë një zhgënjim të padurueshëm, një zhgënjim që na ndjek pas ditë e natë kudo që të ndodhemi?

Kel Martini e vështroi në heshtje. Ai i zgjati një cigare dhe ia nderzi, pastaj u ngrit t'u hidhte një sy gjellëve. Kur u kthye, vuri re se Danili ishte mbushur gjithë djersë.

— Kam nisur të mendoj se fjala «iluzion» ka një kuptim qesharak — tha Danili pa u kuptuar përse. Tjetri e vështroi në sy, ndërsa matanë derës u dëgjuan përsëri hapa.

— Çdo njeri hyn në jetë me një qerre ëndrrash — tha Keli. Unë dikur ëndërroja të kisha një lokal dhe të bëhesha i pasur që t'u jepja fund vuajtjeve të vëllezërve dhe motrave të mia jetime. Ndërsa ti me siguri ke menduar t'u vish në ndihmë njerëzve, cilëtdo qofshin, t'i shpëtosh nga vdekja. Por ke ëndërruar të punosh në spitale me laboratorë të pajisur mirë, të luftosh epidemitë, sëmundjet, pra vdekjen. Por a ke menduar ndonjëherë mënyrën se si mund të arrihen këto? — Kel Martini heshti papritur dhe mjeku priti të vazhdonte pa arritur të kuptonte se ku donte të dilte ai. Ai thithi fort cigaren dhe vazhdoi:

— Mirëpo vjen një ditë dhe njeriu e kupton se jeta nuk mund të jetë vetëm një iluzion, kupton se gjithçka

nuk është e ndërtuar në mënyrë të atillë që iluzionet të gjejnë një bazë reale. Gjithçka ekziston në një luftë të ashpër midis së mirës dhe së keqes.

Kel Martini përsëri heshti dhe Danili, megjithëse kishte nisur të kuptonte një shpjegim naiv të luftës për ekzistencë, e dëgjonte me habi. Kel Martini mori një pamje serioze dhe tha:

— Ajo që ka rëndësi është fati i kësaj lufte. Dhe kjo varet nga fronti, në të cilin hidhet njëri apo tjetri.

U vendos një heshtje e gjatë dhe Danili vuri re se ai u bë përsëri i zymtë sikur të ishte grindur me njëri.

— Kel, — i tha — profesor Garcia më propozoi vendin e shefit të pavionit.

— Aha! — ia bëri Kel Martini i shkujdesur, por nuk shtoi më asgjë.

— A nuk ke ndonjë gjë për të thënë?

— Jo, vetëm se një ditë unë kuptova se ëndrra për t'u bërë i pasur më hidhte në frontin e së keqes.

Danilit i erdhi për të qeshur.

— Po unë, more Kel, as që ëndërroj të bëhem i pasur — i tha duke vënë buzën në gaz dhe u ngrit më këmbë.

Por, kur doli në rrugë, biseda me Kel Martinin iu kujtua përsëri dhe ai nisi të ndjente përbrenda një shqetësim të pakuptueshëm. Atij i vinte çudi me logjikën e thjeshtë të Kel Martinit, por e kuptonte se ai nuk ishte vetëm një arsyetim naiv. Me ato fjalë Keli e bënte tjetrin të mendohej nëse ndodhej edhe ai në ndonjë front të kësaj lufte të së mirës kundër së keqes dhe në cilin pikërisht.

«Unë nuk ndodhem në asnjë front, mendoj Danili, në cilindo front që të ndodhem, kjo do të thotë të ngatërrrosh me politikë dhe, po qe se ndodh kështu, atëherë nuk mund të jesh më shkencëtar.»

Qyteti flinte i kredhur i gjithi në errësirë dhe ai ecte nëpër rrugët e ftohta, duke dëgjuar trokëllimën e hapave që kumbonin në zbrazëtirë dhe i ngjethnin tërë trupin. Vështrimi i qetë i Kel Martinit nuk i ndahej dhe ai mendohej të sillte në mend të gjithë bisedën. Kishte dhe diçka të ndërlikuar në fjalët e tij, diçka të vendosur prej kohe

dhe Danilit i vinte çudi se si një punëtor i rëndomtë mund të fliste me një logjikë aq të thjeshtë për diçka që e mundonte shumë, por që ai ia paraqiti si një gjë që nuk kërkon vështirësi për t'u kuptuar. «Po përse dukej aq i zyrtë, mendoi, atë kurrë nuk mund ta shihje aq të zyrtë.» Gjithnjë Kel Martini i dukej një njeri i gjallë, sikur rreth tij të mos ndodhte asgjë e mërzitshme dhe, me të, fliste sikur të ishte një çun i përkëdhelur.

Danili ndjeu lodhje. Në errësirë dëgjohej kumbimi i hapave të tij ritmikë dhe ai mendoi se në vështrimin e kthjellët të kuzhinierit fshihej një botë e thellë, e mbushur me ngjarje jo shumë të këndshme.

5.

Pranë shtëpisë e ndali një patrullë. Njëri nga karabinierët e njohu, sapo u bë gati të nxirrte leje qarkullimin, dhe e nderoi:

— Ah, siete voi, dottore! Scusatemi.

Danili ndjeu një tronditje të lehtë. E kuptoi se fashistët ishin shumë të shqetësuar. Kur hynin partizanët në qytet ose kuptohej ndonjë lëvizje e guerrileve, qyteti mbushej me patrulla. Ai nuk ushqente asnjë mendim të përcaktuar për partizanët, por thellë në vetvete ndjente nderim për ta. Ai vetëm mendonte se ata i kishin hyrë një punë të vështirë dhe nuk e pranonte mendimin e përbashkët të gjithë rrethit të së shoqes se ata bënë vetëm aventura kalamajsh. Guximi i tyre e mbushte me admirim dhe me një ndjenjë përbuzjeje, për veten që nuk dinte t'i lidhte mendimet me ta, por qëndronte në katër muret e sallës së operacionit gjithnjë i ndjekur nga një drithërimë frike të pakuptueshme që e bezdiste dhe i ngrinte nervat.

Derën ia hapi e shoqja.

— Denis, — i tha ajo — ka ardhur babai me dajallarët.

— Aha! — tha ai i turbulluar.

Ai ndenji një copë herë me fytyrën pranë fytyrës së së shoqes pa dëshirën ta puthte.

— Sonte jam e lumtur, Denis — pëshpëriti ajo. Ai nuk e dëgjoi më tutje, sepse ishte drejtuar në dhomën e miqve. Njerëzit, të cilëve ishte i detyruar t'u jepte dorën, e bënë të ndjente bezdi dhe i kujtonin se hendeku që i ndante ishte shumë i thellë. Ata s'kishin asgjë të përbashkët me njerëzit e tij, që jetonin në një qytet të vogël, mbase në varfëri, por me punë të ndershme. Që të marotohej, ai ishte detyruar t'i braktiste njerëzit e tij. Një ditë e shoqja e lejoi t'i ndihmonte fshehurazi me të holla dhe ata ia pranuan. Ajo e kishte lejuar, sepse e kuptonte që ai nuk mund të jetonte i ndarë shpirtërisht nga ata.

— Urime, dhëndër, urime! — Ai ishte ulur krejt i turbulluar në një kolltuk të butë dhe vjehri e përmendi sikur t'i kishte hedhur një kovë me ujë të ftohtë.

— Shkenca e mëmëdheut do ta kujtojë gjithnjë suksesin tënd tha vjehri. Danili e vështroi me kujdes. — Besoj se e more vesh që këtë javë zëvendëson profesorin.

Ai kishte ëndërruar kur qe student të zinte një post me rëndësi në fushën e shkencës. Megjithatë u ngërdhesh i pakënaqur.

— E mora vesh — i tha ftohtë. Ai mendoi se i vjehri do të ishte interesuar për operacionin.

— A nuk është lumturi kjo, Denis? — E shoqja i hodhi një vështrim përkëdhelës.

Ai e vështroi në heshtje, vështroi edhe njerëzit e saj që ishin rehatuar në kolltukë të butë venecianë (ato ua kishte dhuruar vjehri bashkë me shtëpinë). Iu duk se pas fjalëve të së shoqes fshihej diçka jo e sinqertë dhe vendosi të ishte i kujdesshëm.

— Përse është lumturi? — pyeti pa dashur të merrte përgjigje.

— Po ti ke ëndërruar të zësh një post me rëndësi në shkencë! — E shoqja dukej e habitur. — Ti tani mund të drejtosh eksperimente serioze.

— Eksperimente?

— Sigurisht — tha ajo me një ndjenjë padurimi. — Ti do të jesh shef dhe gjithçka do të jetë nën urdhrin tënd.

Ai vuri në gojë një cigare të markës «Flora» dhe mendoi të mos fliste fare. Por ndjeu se të gjithë ata me sa dukej kishin ardhur të dëgjonin mendimin e tij dhe prisnin me një durim që i ngjallte neveri.

— Zakonisht mjekësia — i pranon eksperimentet vetëm në disa lloje kafshësh dhe në autopsinë e të vdekurit — tha ai. — Por te ne ende nuk është arritur një gjë e tillë, pasi nuk ekziston asnjë laborator eksperimental.

Ana tjetër e hendekut u vështrua sy në sy dhe ra në heshtje. Danili thithi cigaren dhe ndenji një copë herë duke vështruar rrathët e tymit.

— Por — tha pastaj — mungesa e tyre të bën të krijosh përvojë në kurriz të jetës së njerëzve.

— Mua më duket se miqtë tanë po të bëjnë një nder të parakohshëm — tha vjenrri. — Ata shprehin konsideratën e tyre për një shkencëtar shqiptar që është për t'u lavdëruar për punën e tij.

Danili vazhdoi të qëndronte në heshtje dhe vjedhurazi mundi të kapte vështrimin e së shoqes. Ajo dukej e zemëruar. Ana tjetër e hendekut vendosi t'i fliste shtruar për qëllimet e mëdha dhe njerëzore të fashizmit në dobi të botës injorante. A e dinte ai se emri do t'i vendosej në listën e shkencëtarëve të perandorisë?

— Oj, ju falemnderit! — tha me padurim Danili. — Por a do të mendonit kështu sikur të mos ekzistonte fashizmi?

Ai mendoi se me këto fjalë e kishte tepruar.

— Sigurisht, i dashur.

— E pra, për këtë më vjen çudi — tha Danili. Ai e kuptoi se ishte shumë i hutuar dhe nuk mund t'i kontrollonte mendimet. E shoqja i hodhi një vështrim shpotitës si të vështronte një njeri që e kishte pandehur të mençur, por ishte zhgënjyer dhe tani po e kuptonte se sa i vllente lëkura. Por ai nuk e kishte mendjen aty. Vështrimi i thellë dhe ngulmues i Kel Martinit zuri vend papritur në atë dhomë të mobiluar me shije dhe nisi ta ngacmonte.

«Një ditë unë kuptova se ëndrra ime për t'u bërë i pasur më hidhte në frontin e së keqes», mendoi Danili.

Kjo donte të thoshte se Keli e kishte kuptuar se kush ishte fronti i së keqes dhe nuk ishte hedhur në të. Po ai në cilin front ndodhej vallë? Natyrisht, mendoi, as që dua të hidhem në frontin e së keqes, por si ta kuptoj këtë?»

Ai vështroi anën tjetër të hendekut. E shoqja qëndronte aty e patundur sikur priste çastin ta gllabëronte, po të lëshonte ndonjë fjalë të pamenduar mirë.

6.

Kur kishte kohë të lirë, Danili dilte nga dhoma e mjekut dhe përfshinte me një vështrim kërkues gjithë pavionin. Ai mudohej të bënte me mend ndarje të domosdoshme, të hapte një klinikë ku të mund të vizitoheshin lirisht edhe njerëzit e varfër dhe t'u krijonte mundësinë për t'u kuruar pa para. Ai përpiquej ta ndante pavionin sipas diagnostikimit të sëmundjes, sipas gjendjes së të operuarit dhe të angazhonte edhe kirurgë të tjerë specialistë duke e ngritur mjekimin në kushte të vërteta shkencore dhe natyrisht të evitonte ndarjen sipas gjendjes shoqërore. Ai përcaktonte me mend asistentët, infermierët, sanitarët, donte t'i hiqte nga shërbimi mjekësor murgeshat. Ato pak besonin në forcën e shkencës dhe për më tepër ai dyshonte se ato merreshin me spiunazh. Një ditë iu kujtuan njerëzit e varfër. Kishte diçka të pakuptueshme në mjekimin e varfanjakëve. Ata i vendosnin në një sallë të veçuar dhe me ta merrej me një ndjenjë «humanizmi të rrallë» profesor Garcia. Por për çudi në operacione të vështira me ta ai preferonte më shumë si asistent Mahirin. Disa njerëz të varfër mjekoheshin lirë, pa shpenzime të mëdha. Bashkia e qytetit u siguronte mjekimin disa njerëzve që e kishin të vështirë të ushqeheshin dy herë në ditë. «Do të mudohem të zë miq në bashki dhe, kur të emërohem shef pavioni, me mjekimin e të varfërve do të merrem vetë,» mendonte.

Por një ditë mësoi se të varfrit që i shtronte bashkia me shpenzime të pakta do të mjekoheshin si gjithnjë nga Garcia, vetëm se do t'u krijoheshin kushte më të mira.

— Dottore! — Danili ktheu kokën dhe atëherë mendoi se, kur të bëhej shef, do të luftonte që në pavionin e tij të mos mjekohej asnjë ushtarak. Gruaja e majorit alpin e vështronte me ata sytë e saj magjepsës dhe mjekut iu kujtua e shoqja. Nata e bisedës me njerëzit e saj pothuaj i kishte ndarë dhe ajo kishte deklaruar se nuk e përfillte më. (Për të ai kishte qenë gjithnjë një plebej kokëfortë që nuk mund të kuptonte kurrë nga qytetërimi). Këtë ai nuk dinte si ta shpjegonte, sepse kishte besuar gjithnjë në ndjenjat e saj. Vendosi të mos e mbante mendjen asnjëherë tek ajo. Ai i tha që ajo kishte ndjekur studimet e larta vetëm për të pasur një diplomë që të dëshmonte për kulturën e saj, por s'kishte asnjë kuptim që nuk e përdorte diturinë e saj në shërbim të njerëzve. Natyrisht ai do ta pranonte postin e shefit të pavionit, por, në qoftë se ai do të ishte një pavion me pacientë dhe personel shqiptar. Kjo ishte e pamundur dhe e shoqja ishte vërsulur me histeri. Ai mendoi se kjo ishte faza e dytë e dashurisë së tij, faza më e neveritshme, kur delikatesa e gruas u shndërrua dalngadalë në një histeri politike pa asnjë kuptim. Ai tha se nuk do të merrej kurrë me politikë, aq më tepër nuk do të bëhej kurrë fashist.

— Sa i trishtuar që dukeni, zotëri! — i tha gruaja e majorit alpin. — Përse? Im shoq tani duket fare mirë dhe ju fton të pini.

Ai mendoi se majori alpin me të vërtetë ishte përmirësuar shumë, por kjo për të nuk kishte asnjë rëndësi. «Sikur ime shoqe, mendoi, të kërkojë divorc, atëherë mua mund të më flakin në mes të rrugëve.» Majori alpin pinte shumë konjak të markës «Martini» dhe nganjëherë fliste vrazhdë. Zonja Piacetini vinte gjithnjë në dhomën e tij dhe kohët e fundit ai e mbante shumë, por askush nuk kishte të drejtë ta qortonte. Ajo e priste mjekun me kënaqësi të hapur dhe i linte të kuptonte se mund të mbështetej tek ajo dhe tek i shoqi për të bërë karrierë.

Nganjëherë sytë e saj lëshonin një shkëlqim të çuditshëm që ai e kishte vënë re edhe tek e shoqja, kur pinte verë «Kianti.»

— Oh, dottore! — Ajo vuri buzën në gaz dhe e mbështolli me vështrimin e saj joshës. Danili mendoi se ajo grua e bukur kërkonte nga ai diçka më tepër sesa mirësjellje. Çfarë mund të mendonin fashistët për gjëra të tilla? Ndjenja e njohur e frikës iu fërkua nëpër trup si një gjarpër i neveritshëm dhe mendoi se kishin ndodhur aq shumë gjëra, sa me të vërtetë mund ta ndjente veten të shqetësuar.

Ai u fut në dhomën e majorit alpin me një tronditje të lehtë. Majori e priti mirë dhe i tha së shoqes që t'u mbushte gotat me konjak. Danili vuri re se konjaku nuk ishte «Martini», por i një marke të njohur shqiptare.

— Keni konjak të mrekullueshëm — tha majori alpin duke e kthyer gotën e parë me një frymë. — Nuk jam ende i sigurt nëse kanë filluar ta shesin në tregjet e Evropës nën emrin e markës «Martini.»

Danili vuri re se ai kishte pirë edhe më parë dhe kishte ardhur në qejf.

— Nuk duhet të pini kaq shumë — i tha.

— Ah, gjithnjë mjek, — tha majori alpin duke vënë buzën në gaz. — E pra unë jam shumë mirë. — Ai mbushi përsëri gotën. — Unë pata fat që në operacion qëlluat ju.

— Po të mos isha unë, atëherë do t'ju operonte profesor Garcia — tha Danili. — Ai është një kirurg i shkëlqyer.

— I shkëlqyer, ha, ha, ha! — Majori alpin qeshi me të madhe. — Ai është hajvan.

Danili u drodh.

— Pikërisht kështu — tha me zë të qetë majori alpin. — E kam njohur edhe para se të vinim këtu. Ai është një aventurier dhe këtu ka ardhur të bëjë para dhe emër.

— Paolo! — tha me zë të butë e shoqja.

— Por në Romë ai kishte dështuar me kohë. — Majori i hodhi së shoqes një vështrim mospërfillës, pastaj iu kthye Danilit: — Gjynah që jeni vetëm shqiptar.

Danili u hutua dhe nuk po vendoste dot se ç'qëndrim të mbante. Ai rrëkëlleu me një frymë konjakun dhe ndjeu t'i merrnin zjarr gjoksi dhe fyti. Atëherë u bë i sigurt në vetvete dhe kuptoi se majori ishte dehur dhe fliste më tym. Edhe sikur të ishte ashtu, askujt nuk do t'ia mbante të demaskonte një profesor fashist edhe sikur më parë të kishte qenë shitës kinkalerie dhe jo mjek. Gruaja i vështronte në heshtje me një buzëqeshje të ngri-rë mospërfillëse. Danili u ngrit dhe nisi të këshillonte majorin alpin se nuk duhej të pinte aq shumë.

— Gjynah që nuk jeni italian — tha majori alpin.

Ai doli në korridor duke ndjerë nga pas vështrimin e gruas së tij të bukur. Aty për pak u përplas me një murgeshë dhe i lindi përsëri një dyshim i papërcaktuar. Murgesha i hodhi sytë e saj të ftohtë dhe deshi të largohej, por ai e ndali:

— Sorela, — i tha — në qoftë se më kërkon njeri, unë do të ndodhem në kuzhinë.

Kel Martini ishte si gjithnjë i shëndetshëm dhe i gëzuar. Ai e hetoi me kujdes se mos vinte re ndonjë gjurmë hipokrizie, por Keli ishte me të vërtetë me humor dhe nuk dukej aspak i zymtë. Ai gjithë kohën kishte menduar për fjalët e majorit alpin dhe mendohej të gjente në to diçka të vërtetë. Kishte asistuar në shumë operatione të Garcias dhe kishte vënë re se ai e përdorte bistrurinë me siguri dhe me një mjeshtëri të përsosur profesionale. «Por, mendoj, unë asnjëherë nuk kam pasur rasta shoh në sukseset e tij shkencore, për të cilat flasin shtypi dhe ai vetë.»

Kel Martini i vuri përpara një filxhan me kafe dhe i zgjati një paqetë me cigare të markës «Diamant.»

— Dukesh shumë i hutuar — i tha.

Danili rufiti kafënë në heshtje. Vërtet fjalët e majorit alpin e futnin në mendime të çuditshme dhe e bënë që të mendohej të përfytyronte me hollësi operationet e profesor Garcias. Kur mbaroi kafënë, ai u ngrit më këmbë dhe e la filxhanin në një tryezë me mbulesë alumini. Dalngadalë nisi të kthjellohej dhe vendosi t'i tre-

gonte Kel Martinit për mendimet e tij kur të bëhej shef pavioni. Ai e dëgjoji gjer në fund dhe vuri buzën në gaz. Pastaj e vështroi me keqardhje. Danili u habit me ndryshimin e tij të menjëhershëm dhe mendoi se ai s'e kishte kuptuar.

— Këto nuk mund të bëhen — tha Kel Martini. Danili i hodhi një vështrim pyetës. Tjetri vuri përsëri buzën në gaz.

— Natyrisht, po të kesh fjalën për vështirësi — tha Danili.

— Jo, jo! — Kel Martini ndezi një cigare. — Them se janë të porealizueshme. — Ai e vështroi me vëmendje. Unë flas kot xhanëm... Vetëm, mos pandeh se vetëm ti ke menduar kështu. Kanë menduar dhe të tjerë, madje edhe mjekë. Por disa me një farë mënyre i kanë bërë t'i harrojnë këto gjëra, ndërsa disa të tjerë i kanë quajtur komunistë.

— Komunistë?! Pandeh se kanë ndonjë gjë të përbashkët me komunistët mendimet e mia, Kel? Danilit as që i shkante në mend se komunistët mendonin edhe për mjekësinë. Në shtypin e tyre bëhej fjalë vetëm për luftë kundër fashizmit dhe tradhëtarëve gjer në marrjen e pushtetit në duart e popullit. Ata demaskonin qeverinë, e quanin të shitur te fashizmi, flisnin për punëtorë dhe fshatarë duke u bërë thirrje të gjithëve për t'u bashkuar në Frontin nacional çlirimtar, por ama, asgjëkundi nuk bëhej fjalë për shkencë. Kishte ca gjëra ku flitej për arrestime dhe për ca gjëra të tjera, po për mjekësinë...

— Mendimet e tua janë përparimtare, por jo komuniste — tha Kel Martini. — Komunistët shkojnë shumë larg. Ata mbi të gjitha vënë njerin si forcë të madhe lëvizëse pa asnjë dallim shoqëror apo racial. Dhe natyrisht mjekësisë i japin një rëndësi të veçantë, e përkrahin atë edhe me humbje ekonomike, vetëm e vetëm që ajo t'i shërbejë njeriut. — Kel Martini thithi përsëri cigaren dhe mjeku vuri re se mishi rreth syve i ishte rrudhur si ai i një plaku. — Pra më pak fjalë — deshi ta mbyllte Kel Martini me një ton sikur të bënte shaka

— ata janë për ngritjen e qindra spitaleve ku njeriu të mjekohet krejt falas.

— Por, — tha Danili si i dalldisur nga habia — po të jetë kështu, atëherë komunistët qenkan ultrautopistë!

— Aspak — tha Kel Martini. Ai e vështrroi sikur të ngurronte nëse duhej të vazhdonte apo ta linte me aq. Por mjeku dukej vërtetë shumë i habitur. Kel Martini vendosi të hidhte edhe një hap. — Nuk mund të jenë aspak ultrautopistë, — tha ai — sepse ata nuk mund të besojnë se këto do t'i bëjnë Merlika dhe fashizmi.

— Por në rrethana të tilla aq më pak mund t'i bëjnë ata — tha Danili.

— Prandaj ata duan të marrin pushtetin — tha Kel Martini.

Pas këtyre fjalëve Danili u mbyll në vetvete. Ai mendoi se padashur kishte shkuar shumë larg. Një ditë më parë nuk do të guxonte as të sillte ndër mend fjalë të tilla. Kel Martini dukej i qetë dhe fliste pa e vështruar në sy, por duke u marrë me ndonjë gjë nëpër kuzhinë. Kur fliste, kuzhinieri nuk bënte lëvizje të tepërta, por të matura dhe ca si të plogëta. «Një gjë duhet të jetë e vërtetë, mendoi, ose Keli ka një fantazi të zhvilluar, ose përvoja e ashpër e jetës e ka shpënë në mendime të tilla. Por a i beson vërtet komunistët ai?» Danili asnjëherë nuk kishte menduar se komunistët, forca e të cilëve po trondiste themelet e qeverisë fashiste, kishin mundur veç luftës të hartonin edhe plane të atilla që atij i duke-shin shumë njerëzore. «Por, mendoi, Keli mund të jetë njohur edhe me ndonjë udhëheqës të tyre, me ndonjë njeri ëndërrues, i cili i ka shkoqitur përfytyrime të tilla që i kapërcejnë të gjitha iluzionet e mia...»

Kel Martini i hodhi një vështrim të qetë dhe depërtues. Danili vuri re se e gjithë qenia e tij tregonte një siguri të çuditshme.

— Nga i di gjithë këto, Kel? — i tha. — Nuk besoj që në mërgim të kishe kohë të merreshe me gjëra të tilla. Aq më pak në kohën e Zogut apo tani.

Kel Martini mori një pamje të shkujdesur.

— I di — i tha. — Unë kam punuar edhe në Universitetin e Athinës edhe në Institutin tregtar të Vlorës dhe atje kishte studentë komunistë.

— Mos ke gjë lidhje me komunistët?

Kel Martini vetëm vuri buzën në gaz lehtë dhe e vështroi në heshtje.

7.

Matanë dritares së hapur frynte një erë e vakët dhe gjer në dhomë hynte pa u ndjerë era e mirë e mimozave. Në ditë të tjera Danili do ta nuhaste me kënaqësi atë erë të mirë, lajmëtare të pranverës dhe brenda botës së tij të heshtur do të nisnin të lëviznin ndjenja të vrullshme. Po atë ditë, tek rrinte në dritare, e brente dyshimi se gjithçka dinte në profesion ishte e kotë dhe një ditë me siguri ai do të kthehej në një mekanizëm që vdiste njerëz. Një ndjenjë e tillë i lindi që kur kuptoi se vdekjet në pavionin e të varfërve po shpeshoheshin shumë.

Ç'po ndodhte vallë në atë pavion shqiptarësh të thjeshtë? «Vërtet duket e çuditshme, mendonte Danili, sepse atje punon Garcia dhe as që mund të dyshohet për aftësitë e tij.» Danili nuk e dinte se sa kohë jetonin të operuarit e Garcias, por kishte lexuar në shtyp mbi disa operacione «të mahnitshme dhe të suksesshme» të profesorit italian. Nga të gjitha dëshirat ajo që e mundonte ishte të merrte në dorëzim pavionin e të varfërve. As që i duhej pavioni luksoz me sallë moderne operacioni, me mjete të nikeluara dhe të sterilizuara me kujdes. në të cilën duhej të operonte njerëz që mbanin erë parfum dhe e vështronin me hipokrizi. Të gjithë ata kishin frikë nga vdekja edhe kur u duhej të operonin plagë fare të parëndësishme.

Danili vështroi rrugën që atë ditë kishte gjallëri dhe lëvizje. Një «Fiat», si një brumbull i zi, shkau me rrapëllimë midis njerëzve. Ai vuri re një çunak lustraxhi, që i binte me forcë kutisë së veglave të punës, pastaj u duk

një vajzë me paterica dy murgesha, një burrë plak me borsalinë dhe me hundë të madhe që binte në sy që larg, pastaj tre djem me pallto të gjata dhe më tej një patrullë karabinierësh.

Ai vendosi të zbriste në kuzhinën e Kel Martinit. Mbylli dritaren duke këputur në mes pamjen e një prostitute italiane dhe zhurma e era e mimozave mbetën menjëherë jashtë.

Ishte kohë dreke dhe kuzhina e Kel Martinit ishte mbushur me avuj gjellësh.

— Bëre mirë që erdhe — i tha ai. — A do të hash ndonjë gjë të ngrohtë?

Danili mohoi me kokë.

— Sidoqoftë mund të pregatis ndonjë biftek në skarë.

— Nuk më hahet, Kel — tha mjeku. — Erdha fare kot.

Kel Martini u mor një kohë të gjatë me punët e drekës. Në kuzhinë hynin dhe dilnin ndihmësit, sanitaret, murgeshat. Ata rrëmbenin tenxheret me gjellë dhe humbisnin nëpër korridore. Kur u kthye te mjeku, Keli ishte i mbushur i gjithi me djersë dhe nisi të fshihej me një peshqir të lyrosur. Merrte frymë thellë si një kalë i lodhur dhe mjeku mendoi se puna e kuzhinierit është shumë e vështirë dhe shkatërruese për shëndetin. Pastaj ai nisi të ngrinte kazanët e mbushur me ujë mbi sobën e madhe dhe mjeku vuri buzën në gaz, kur mendoi ato lëvizjet e tij të vrullshme që gjithnjë i dukeshin të tepërta. Përse e ndjente veten aq mirë në prani të atij njeriu të thjeshtë? Ata nuk mund t'i lidhte asgjë profesionale. Kel Martini dinte disa gjuhë dhe nuk ishte profan në çështje të kulturës profesionale. Mjeku e kuptonte se ajo ndjenjë që i lindte kur rrinte me të nuk kishte të bënte fare me këto.

Kel Martini më në fund i mbaroi të gjitha punët, u fshi edhe një herë me atë peshqirin e lyrosur dhe iu afrua si i drojtur.

— Ç'është, Kel, mos të duhet gjë? — e pyeti Danili.

Kel Martini u përdrodh, nisi të lëvizte shpatullat dhe duart dhe, duke i nxjerrë fjalët si me çengel, i tha:

— Si të thuash, doktor, (ai vetëm në raste të jashtë-

zakonshme i thërriste «doktor») — kam një mik të sëmurë.

Danili e vështroi duke rrudhur ballin dhe mezi e mbajti të qeshurën.

— Me sa duket duhet operuar — vazhdoi ai sikur të ishte një mjek i stërvitur. — Natyrisht nuk mund të jetë ndonjë gjë e madhe, por...

— Por? — e pyeti Danili.

— Dua që të merreni ju me të — tha ai. — A mund ta bëni këtë për hatrin tim?

— O, sigurisht, Kel — tha Danili duke mos mundur ta mbante të qeshurën. — As që duhej të ngurroje kaq shumë. Do ta shtroj në pavionin tim dhe, po të jetë aq lehtë sa thua, për një javë do ta kesh më këmbë.

— Puna është se unë nuk dua ta shtroj në pavionin tuaj — tha Kel Martini. — Puna është se nuk mund të shtrohet në asnjë pavion.

— Mos është i varfër, Kel? — e pyeti Danili me habi. — Po kjo është një gjë që rregullohet.

— Nuk është i varfër, doktor.. dua të them. — Kel Martini mori frymë thellë dhe mjeku mendoi se drojtja e tij nuk ishte për një arsye të thjeshtë. A nuk mund të mjekohet në shtëpi?

— Edhe në shtëpi mund të mjekohet, — tha mjeku — po përse nuk doni ta shtroni në spital?

— Po a mund të operohet në shtëpi?

— Kjo varet nga gjendja e të sëmurit, por, sidoqoftë, nuk është aspak e lehtë — tha mjeku. — Po përse nuk do që ta shtrojmë në spital, mos është femër?

— Oh, jo! — Keli vuri buzën në gaz me drojtje. — Janë ca arsye. Natyrisht ju mund t'i rregulloni të gjitha dhe të arrini ta shtroni fshehurazi në spital. Por aty eksizton rreziku i profesorit italian. Ai do të shprehte interesin e tij dhe me siguri do t'i lindte ideja për ndonjë eksperiment.

— Si eksperiment? — u habit mjeku. Kel Martini kë-të radhë foli fare hapur. U duk sikur ai kishte gjetur mënyrë për t'i thënë diçka që e kishte menduar për një kohë të gjatë.

— Vërtet nuk keni dëgjuar për eksperimentet e profesorit fashist?

— Fashist?! — Danili ndjeu habi, por vuri re se tjetri bëri me dorë një gjest nervozizmi. — Kam dëgjuar diçka. Gazetat i paraqitin si disa operacione që janë vërtet të vështira, por të kryera me sukses dhe aspak si eksperimente.

— Natyrisht — tha Kel Martini. — Si mund t'i quanin ndryshe? Vetëm se ata e fshehin se pas disa ditësh i eksperimentuari vdes.

— Në mjekësi, Kel, — Danilit i hipi gjaku në fytyrë — nuk mund të bëhen eksperimente në njerëz. Mund të bëhen gabime, mjekime të panjohura, por kurrë eksperimente si qëllim në vetvete.

— Kështu mendoj edhe unë, — tha me zë të qetë Kel Martini — por kjo është fare e vërtetë dhe më e keqja është se mjekët e kanë të vështirë t'ia presin vru-llin, kanë frikë se pas tij qëndron SIMI.

— Pas kujt? — Danili ishte zbehur në fytyrë dhe dukej i tronditur. Dyshimet e tij po merrnin një formë të papritur nga një njeri që jo vetëm nuk ishte mjek, por as që i shihte ndonjëherë pavionet. Kel Martini u përpoq të jepte një përgjigje të matur. Qëllimi i tij nuk ishte aspak të trondiste mjekun, por vetëm t'i zbulonte një të vërtetë.

— E kam fjalën më shumë të mjekësia fashiste në përgjithësi. Duket sikur kjo është ngritur pikërisht për punë të tilla në kurriz të gjithë njerëzve që nuk janë fashistë. — Ai e vështroi në sy. — Por — tha me zë të ulët — kjo nuk mund të lejohet nga njerëzit e ndershëm. Të të bëj një kafe?

Danili pranoi me kokë. Ai nisi padashur të përfitonte mjekë të njohur që kishin vënë gjithçka, madje edhe jetën e tyre në dobi të njerëzve. Kujtoi emra njerëzish të thinjur, mjekë të rinj, që, kur arrinin në mendimin se rezultati i eksperimentit në kafshët mund të ndryshonte të njerëzit, e provonin në veten e tyre duke e paguar herë-herë edhe me kokë. Kel Martini e gjeti të

hutuar dhe të harruar në mendime dhe i tha duke qeshur:

— Nuk do t'i ecë mbarë fashizmit. — Ai nuk e ndërpreu të qeshurën. — Natyrisht jo nga ti. Ka njerëz që i kanë hapur varrin dhe po përpiqen ta rrezojnë. — Danili u drodh papritur. Guximi i Kel Martinit i kishte kapërcyer parashikimet e tij. — Por, me sa di unë, — vazhdoi ai — në fushën tuaj, në mjekësi, ata sillen në mënyrë çnjerëzore veçanërisht me varfanjakët. — Kel Martini rruftiti kafënë dhe tha me një zë të ashpër: — Në operacionet me ta Garcia i çan aty ku nuk u dhemb dhe u heq ato pjesë që i nevojiten. — Ai i tha këto sikur të ishte fjala për diçka të thjeshtë, por në sytë e tij të gjallë ngjyrëgri Danili vuri re një shkëlqim të ndezur dhe të hakërryer. Ai nisi të përshkohej i gjithi nga një ndjenjë zemërimi, por gjithçka e kishte me veten që ishte lëshuar nën pushtetin e frikës. Edhe sikur të ishin të vërteta fjalët e Kel Martinit, ai e dinte se askush nuk do të guxonte të fliste hapur, madje të mendonte diçka të këtij lloji, sepse do ta priste fati i doktor Hamdi Elbasanit, i cili me siguri dergjej nëpër burgje. Ose mund ta priste vdekja.

Kur u bë gati të dilte, Kel Martini e ndali:

— Ka dhe një arsye tjetër, doktor, që nuk dua ta shtroj mikun tim në spital — i tha. — Më parë ai ka qenë në burg...

Në rrugë ai ndjeu erën e mirë të mimosave. Ajo gjezdiste fare e lirë dhe atij i dukej sikur ajo po e tallte, sikur tallte një njeri që, ndonëse e thithte me kënaqësi, nuk mund të kishte asgjë të përbashkët me lëvizjen e saj të lirë.

8.

Në ditët që erdhën më pas Danili nisi të shihte një të vërtetë të pabesueshme dhe aspak të këndshme. Këtë e vuri re në sytë e infermieres së sallës që qante vjedhurazi, e vuri re te mjekë të tjerë shqiptarë që ndrydhnin në vetvete dyshime torturuese, e vuri re në morg kur ekzaminoi fshehurazi disa kufoma të operuara. Në pa-

vionin e tij nuk ndodhte asgjë shqetësuese, shumica e pacientëve ishin fashistë ose të lidhur me fashizmin dhe ai ishte i detyruar t'i kuronte, por në një pavion tjetër, aty ku shtroheshin njerëz të thjeshtë nga populli, mjeku fashist kishte nisur të bënte si i donte qejfi. Edhe kur eksperimenton një kafshë mjeku shkencëtar mudohet gjithnjë t'i sigurojë jetën. Ndërsa ai atje nuk pyeste për jetën e njerëzve. Por Danilit ende nuk i besohej se nuk mund të ishte gjithçka e vërtetë. Aftësia e profesorit të huaj mund të vihej deri diku në dyshim, por përsëri nuk mund ta besonte që një shkencëtar të merrej me një veprimtari të përbindshme.

Disa nga asistentët që e ndiqnin profesor Garcian në operacionet e tij me karakter eksperimental ishin sëmure ose nuk donin të asistonin më në operacione të tilla dhe Garcia mendoi se me favorët që i kishte bërë kirurgut shqiptar mund t'i besohej. Mbase ai druhej ta merrte me vete, sepse e dinte që Danili do të ishte në gjendje të pikaste se ai ishte një mjek steril dhe mudohej të fitonte përvojë në kurriz të pacientëve. Por Garcia i besoi dhe vendosi ta merrte me vete në operacionet në zemër. (Ai kishte nisur sulmin në zemër.) Danili e shoqëronte në operacione të thjeshta, e vëzhgonte me kujdes dhe frikë dhe u bind se duart e shkathëta të kirurgut të huaj e përdornin bisturinë me siguri e guxim. Atëherë mendoi se të gjitha fjalët që qarkullonin mund ta kishin burimin në ndonjë ndjenjë egoizmi dhe mori frymë i lehtësuar.

Por një ditë e kuptoi se siguria e tij qëndronte mbi një bazë çnjerëzore. Ai vuri re se Garcia nuk e përfillte fare jetën e pacientit, nuk shqetësohej aspak për të dhe, sikur ai të vdiste, atëherë ai do të sajonte një diagnozë të jashtëzakonshme. Dhe askujt nuk ia mbante të thoshte qoftë edhe një gjysmë fjale përballë vështrimit të tij të ftohtë. Ai mendonte se nuk do të ishte kurrë në gjendje t'i dilte ballë për ballë profesorit të huaj dhe të matej me të.

Ndodhi që Garcia vendosi të bënte një operacion në zemër. Ai i tha Danilit se do ta merrte si asistent me

qëllim që të kishte mundësi të specializohej në një operacion të tillë. Natyrisht në operacionin që kishte ndërmend të bënte, pacienti do të ishte në rrezik, por, edhe në rast të kundërt, jeta e tij ishte në rrezik të madh. Ai nuk i tha se edhe vetë nuk kishte haber nga operacionet në zemër, nuk i tha se po mundohej të arrinte ndonjë rezultat, nuk i tha gjithashtu edhe se dy asistentët e tij ishin të sëmurë dhe nuk mund ta shoqëronin në operacion. Danili pranoi në heshtje duke menduar për njerinë që do t'i nënshtrohej një operacioni të tillë. A e dinte ai se kirurgjia ishte ende e pasigurt në operacione të tilla? Njëherë, nën vëzhgimin e profesor Krejzerit, ai kishte operuar zemrën e një viçi dhe, pasi ishte mpirë i gjithi, mundi ta qepte. Profesor Krejzeri e kishte vështruar ngrohtë. Pas asaj zemre të përgjakur do të qëndronin qindra zemra njerëzish.

Pacienti ishte një punëtor i papunë rreth të tridhjetave dhe Danilit i kujtoi Kelin. Ai nuk dukej fare i sëmurë dhe në fillim mendoi t'i thoshte që të mos e pranonte operacionin, por kjo, jo vetëm ishte e vështirë, sepse nuk e njihte fare atë njeri, por ishte edhe e rrezikshme. Pacienti ankohej nga disa shtrëngime të herëpashershme në zemër dhe i dukej sikur ajo i blokohej.

— Rast i shkëlqyer — kishte thirrur Garcia dhe megjëherë kishte propozuar operacionin. Pacienti, megjithëse me një organizëm të fortë, pak nga fama e profesorit, pak ngaqë e ndjente se fuqitë kishin nisur t'i humbin, vendosi të pranonte operacionin.

Salla e operacionit ishte pajisur mirë, megjithatë ajo nuk kishte asgjë të veçantë nga salla e pavionit të tij. Madje, po të liheshin mënjanë mjetet personale të Garcias, të tjerat nuk i nënshtroheshin gjithnjë një sterilizimi korrekt. Me përgatitjen e saj merrej vetëm infermierja e sallës, e cila kryente më shumë detyrën e anesteziologut. Me të gjitha punët e tjera merreshin disa murgesha.

Operacioni nisi mirë dhe profesori italian u tregua shumë i kujdesshëm. Danili e ndiqte në heshtje me sy bisturinë e tij dhe, duke vënë re sigurinë e kirurgut, nisi të qetësohej dhe të mendonte se profesori ishte plotësisht

i aftë të kryente edhe një operacion të tillë në zemër megjithëse mjekësia ende ishte në hapat e parë dhe pak njerëz kishin arritur sukses. Por papritur e përfshi u një ndjenjë zhgënjimi, duart e sigurta të italianit, që po nxirrte të brendshmet e pacientit, iu dukën befaz të neveritshme dhe atij nisi t'i dukeshin sikur po lëviznin nën lëkurën e një keci të therur që e kishin marrë për kavie. Ajo siguri e jashtme iu duk pikërisht mburoja e pasigurisë dhe Danili nisi të përfshihej nga një shqetësim i cuditshëm dhe i papërcaktuar. Profesori punonte i qetë, po Danili e kuptoi se e gjithë ajo qetësi dhe siguri në vetvete nuk vinte ngaqë ishte një kirurg i aftë dhe i përgatitur mirë, por sepse jeta e pacientit për të nuk kishte asnjë rëndësi. Ai ishte një shqiptar, punëtor i flakur nga puna dhe askush nuk do t'i kërkonte llogari edhe sikur ta merrte vesh se italianin e kishte operuar pa qenë fare i përgatitur. Dyshimi i Danilit për aftësinë e tjetrit nisi të forcohej kur vuri re qartë aderencat që pengonin kontraktimin e zemrës. Zemra në vetvete ishte e re, e fuqishme, por aderencat ishin zhvilluar shumë dhe e pengonin të punonte në rregull. Atëherë befaz u kujtua se duhej të ndërhynte dhe ta kujtonte profesorin për një fenomen të tillë, por kjo ishte e rrezikshme dhe gjer atëherë e pamundur. Askush nuk kishte të drejtë të ndërhynte në veprimtarinë shkencore të profesorit italian. Ato aderenca e kishin bërë atë zemër të re fuqipakë dhe po ia merrnin jetën punëtorit. Ai vështroi me ngurrim infermierin e sallës, ajo vëzhgonte gjithçka si në ethe dhe me një palë sy të pikëlluar që atij iu dukën sikur mezi po i përmbanin lotët. «Sa shpirtdhemshur është kjo vajzë!» mendoi. Garcia vazhdonte punën sikur aderencat të mos ekzistonin dhe ai vendosi të ndërhynte.

— Ato aderenca, profesor...

Ai foli me shumë takt. Por profesor Garcia i hodhi një vështrim të ftohtë dhe në atë vështrim u shënua gjithçka e dyshimtë që ishte vendosur kohët e fundit. Danili ndjeu padashur të mbështillej nga gjarpri i ftohtë i frikës. Por ai për herë të parë vendosi ta mposhte. Iu duk se i shkundi të gjitha qelizat dhe ndjeu të përfshi-

hej nga një nxehtësi e çuditshme dhe e papritur. Infermierja e sallës e vështrroi me dy sy që kishin nisur të bulëzonin. «Kjo vajzë, mendoi, kjo vajzë»... ai nuk mundi të përcaktonte mendimin për të. Ndjeu përsëri vështrimin mospërfillës dhe të ftohtë të italianit.

— Ende nuk jam bërë të marr mësim nga ju — i tha. Ai nisi të vëzhgonte zemrën që kontraktonte ngadalë si një kureshtar që vështron një lodër të kurdisur dhe Danili mendoi se do ta kishte të vështirë të përmbahej. Mendoi se profesor Garcia ose nuk kishte përgatitjen e mjaftueshme si mjek kirurg, ose donte të ndërmernte ndonjë nga ato veprimet e tij shkencore ku si kavie shërbente njeriu. Kjo donte të thoshte që jeta e pacientit të ishte në rrezik. Zemra kontraktonte ngadalë dhe dobët dhe Danili priste me ankth se mos pushonte. Infermierja e sallës e kishte të vështirë të informonte gjendjen e pacientit. Tensioni kishte nisur të lëvizte, po kështu dhe temperatura dhe Danili ndjente se po bëhej nervoz. «Përse nuk po ndërhysh në aderencat, përse e zgjat kaq shumë, ta hajë dreqi?!» tha me vete. Ndjeu se ishte inatosur dhe nuk po e zotëronte dot veten. I bëhej sikur aderencat herë zvogëloheshin dhe bëheshin të padukshme dhe herë fryheshin, e kalonin madhësinë e kraharorit dhe e futnin zemrën në një rrjetë të dendur damarësh dhe gjaku. Ai nuk ishte më në gjendje të mendonte asgjë, vetëm llogariste me mend gjatësinë, lidhjet dhe rezistencën e aderencave, caktonte vendin e prerjes, përfytyronte zemrën që do të çlirohej dhe do të punonte me forcë. Dhe ai kuptoi se italianin nuk dinte ç'të bënte me zemrën e zhvokshur, se ishte një mjek fare i paaftë, maskara dhe guximi i tij ishte i përbindshëm. Ai ndjeu në duar bistrurinë e tij, ajo dukej e lagur, gjithçka dukej e lagur sikur djersa të kishte depërtuar përtej dorezave. Ajo ishte një lagështirë e ftohtë. Ai vuri re se kishte bërë dy çape drejt vendit nga operonte Garcia. Sytë kërcënues, të ftohtë dhe të hakërryer të fashistit u munduan ta ndalonin, por ai e kuptoi se kishte ecur aq përpara, sa nuk mund të përmbahej më. Bisturia e mprehtë dhe e lagur papritur nisi t'i digjte në duar.

— Vai via! — pëshpëriti me hakërrim Garcia. — Fuori... Marsh!

Danili u drodh. Por kjo zgjati vetëm disa sekonda. Infermierja e sallës, e verdhë dyllë dhe e tronditur gjer në thembrat, vuri re fytyrën e shtrembëruar të kirurgut shqiptar, vuri re dy sy që lëshonin xixa urrejtjeje dhe përbuzjeje njëkohësisht, dy sy shpues dhe të egërsuar. Ai lëvizi i vendosur drejt mjekut fashist duke shtrënguar fort thikën.

— Jashtë! — ulëriti Garcia.

— Dilni ju! — thirri Danili befas pa e kuptuar se si e kishte lëshuar gjithë atë zë në një sallë operacioni. Pacienti nuk përmendej fare, ndërsa infermierja e sallës dukej si një kufomë që e kanë vendosur më këmbë. — Ju qenkeni një përbindësh, vrasës! — Danili shtrëngonte fort bisturinë. — Unë besova në aftësitë tuaja, por ju qenkeni një sharlatan. Shporruni, «profesor»! Palo-profesor!

— Po ju qenkeni i çmendur! — thirri me habi Garcia.

— Shporruni! — shfryu Danili. — Pandehni se shqiptarët janë bagëti që mund t'i thorni si të doni? Nuk ju lejoj!.. Kurrë nuk do t'ju lejoj!..

— More! — tha Garcia gjithnjë i habitur. — Paskeni harruar se për një sjellje të tillë ju fluturon koka?

— Në qoftë se nuk shporreni që këtë çast!.. — Danili, pa ditur se ç'bënte, drejtoi në gjoksin e fashistit bisturinë dhe Garcia u zmbrops i tmerruar. — Që këtë çast!..

Me t'u mbyllur dera pas krahëve të mjekut fashist, Danilin e përfshiu një valë emocionesh të forta dhe u vërsul mbi kraharorin e çarë. Atëherë u kujtua se nuk ishte fare i qetë dhe u mundua të mblidhte veten. Por zemra e pacientit nuk kontraktonte më, ajo kishte pushuar. Ai ndjeu një tronditje tjetër, shumë më të fortë se e para, qerpikët nisën t'i digjnin dhe t'i njomeshin, ndërsa zemra e pajetë-kuqte si një kokë e therur. Dhe, siç ndodh nganjëherë, përplasja e dy tronditjeve të fuqishme, si ato dy rrymat e forta që, pasi ndeshen, qetësohen me të zgjeruar shtratin, ashtu dhe ai ndjeu papritur se truri i ishte kthjelluar krejt dhe ishte plotësisht në

gjendje të mendonte gjithçka. Vuri re infermieren e sallës së operacionit, ajo ishte e ngashëryer dhe lotët i shkisinin nëpër faqe.

«Çudi si nuk e kam parë me vëmendje këtë infermiere», tha me vete. Vështroi përsëri zemrën dhe iu duk sikur vuri re një fibrilim të ngadalshëm, pothuaj të padukshëm, gjithçka ndodhte brenda gjatësisë së sekondave dhe atij përsëri iu duk si një zemër e vdekur. Atëherë iu kujtua një rast kur ishte student dhe asistonte në një operacion të profesor Krejzerit.

Krejzeri nuk e humbi aspak mendjen kur pushoi zemra e pacientit dhe, me të vënë re se ajo fibrilonte ngadalë, nisi t'i bënte një masazh plot durim, krejt të pashpresë për sytë e Danilit, por këmbëngulës dhe të kujdesshëm. Danilit iu kujtua mirë mënyra e masazhit (në rrethana të tjera, ndoshta nuk do t'i kujtohej). Ai ia nisi punës me durim. Kjo punë iu duk sikur vazhdoi gjatë, por më në fund vuri re se zemra nisi të lëvizte dobët, pothuaj në mënyrë të padukshme. E kuptoi vetëm në ndjeshmërinë e duarve. Iu duk e pabesueshme, por ajo nisi të rrihte më fort, gjersa më pas nisi të kontrakonte. Danili vendosi gjithçka në vendin e vet, zemra përsëri gjente pengesë në aderencat. Atëherë ai, pa e zgjatur më, nisi t'i priste me shpejtësi dhe me një saktësi të pabesueshme. Duart i lëvizte si t'i kishte mekanizma, në të njëjtën mënyrë vepronte edhe infermierja. Ajo e ndihmonte e vendosur sikur pak më parë të mos kishte ndodhur asgjë dhe ai mendoi: «Ç'kurajë paska kjo vajzë!» Dhe, kur më në fund arriti të realizonte operacionin, ai nuk ndjente më asgjë, të dyja duart lëviznin mekanikisht sipas një përfytyrimi të largët, ndërsa truri nuk i punonte më.

— Do të shpëtojë, doktor? — Atij vetëm iu duk sikur infermierja e sallës e pyeti, por nuk ishte i sigurt nëse kjo ishte pyetja e njohur, shumë e largët, që e dëgjonte shpesh këto kohët e fundit, apo i kishin bërë veshët.

— Si?

— A mund të shpëtojë? (Vërtetë e pyeste infermierja e sallës.)

— Ah.. besoj.. ku mund ta dish?.. — Ai ishte fare i

hutuar. Infermierja nxori një psherëtimë dhe pikat e lotit ranë në duart e tij. Ai e vështroi një çast.

— Është im vëlla — belbëzoi ajo padashur.

Duart e tij u ndalën, por përsëri lëvizën menjëherë dhe ai nisi të bënte qepjen me stërmundim. Matanë derës u dëgjuan hapa të rëndë ushtarësh dhe ai e kuptoi se pas pak do të ndodhte ajo që e kishte tronditur gjithnjë atyre netve të gjata dhe të ftohta. Në sallë hynë dy karabinierë. Ai i vështroi ftohtë dhe u bëri shenjë të dilnin jashtë.

— Vieni con noi — tha një rreshter i gjatë me leshrat të lëpira që i dilnin në të dyja anët e bustinës.

— Prisni pak — tha Danili nën maskën e gojës duke u munduar të përmbante tronditjen.

— Ejani menjëherë — tha rreshteri dhe nxori revolverin.

Plaga kishte mbetur ende e hapur dhe, sikur ajo të mos qepej me shpejtësi, atëherë i gjithë mundimi i tij do të ishte i kotë. Ai nuk arriti dot ta mbyllte. E përfshinë nga krahët dhe e tërhoqën me forcë drejt derës. Danili vështroi infermieren e sallës.

— Mundohu ta qepësh vetë — tha me zë të lodhur. — Po arrite ta qepësh vetë, atëherë yt vëlla mund të shpëtojë. Dhe mos e mbaj më asnjë ditë në spital.

Në korridor kishte karabinierë të tjerë. Pacientët ishin mbledhur të gjithë në të dyja anët dhe e vështroinin me shqetësim. Vërtet ishte një ngjarje jo e zakonit për një spital. Karabinierët e futën në mes dhe e shoqëruan nëpër korridorin e gjatë. Danili lëvizte pas shpatullave të dy karabinierëve. Ai përfytyroi zemrën e pushuar të tridhjetëvjeçarit, të cilën e kishte bërë përsëri të rrihte dhe sytë e përlotur të heshtur të infermieres.

«Sa e fortë ishte ajo vajzë,» mendoi. Ai nuk ndjente më frikë. Ndjenja e frikës kishte mbetur diku larg në rrugët e ftohta plot akustikë si mermer i zi të qytetit. Ai mendoi se, sikur tridhjetëvjeçari të mos vdiste, atëherë një mjek shqiptar kishte arritur një sukses të jashtëzakonshëm në mjekësi në rrethana jo të zakonita.

Kur u takua të nesërmen me Kel Martinin, ai i tha:

— E po, mendova, doktor, se pas kësaj që ndodhi...

— Më shoqëro te miku yt i sëmurë, Kel — i tha prerë Danili. — Pas kësaj që ndodhi kuptova se kush është fronti i së keqes. Ai foli me zë të sigurt dhe e vështroi qetësisht sikur të kërkonte që t'i besonte plotësisht. — Kuptova dhe se në ç'front duhet të ndodhem.

Kel Martini e vështroi pa folur.

— Nuk kam frikë, Kel — tha Danili. — E marr me mend se dhe miku yt është komunist, por tani kjo s'më tremb më.

Mbi qytet po zbriste mbrëmja, një mbrëmje e ftohtë. e mbushur me erën e mirë të mimosave.

Gjithë rrugën ata e bënë në heshtje dhe Danili kujtoi natën e mëparshme. E futën në një zyrë me dimensione të mëdha, në të cilën qëndronin dy oficerët e SIMI-t. Ai u kujtua se njëri nga oficerët kishte shoqëruar në operacion majorin alpin. Një copë herë ata ndenjen duke vështruar njëri-tjetrin. Papritur u hap dera dhe në dyshe me u përplas një njeri i gjakosur. Kur dy karabinierë e zvarisën gjer në mes të dhomës dhe u munduan ta ngriinin më këmbë, atëherë vuri re një djalë të ri, të pakët dhe të torturuar çnjerëzisht.

— Nuk tregon — tha njëri nga karabinierët. Ai kishte një zë të hollë si zë gruaje që tingëllonte shumë qesharak.

Dalngadalë djali hapi sytë dhe mjeku vuri re ndriçimin e tyre të bardhë. Ishte një vështrim ironik, i mbushur me neveri dhe në të nuk vihej re asnjë shenjë frike.

— Komunist! — hungriu oficeri i njohur i SIMI-t.

— Derr komunist!

Ra telefoni. Një zë gruaje, që atij iu duk i njohur, cicëroi në anën tjetër të receptorit. Danili priti me ankth sa të mbaronte biseda dhe të mësonte se ç'kishin ndër mend të bënin me të.

Ai nuk besonte se incidenti me Garcian e rëndonte

me faj kundër qeverisë fashiste aq sa t'u nënshtrohej torturave të tilla.

«Ç'të ketë bërë ky djalë me sy të shndritshëm?» mendoi.

Oficeri i SIMI-t lëshoi receptorin në vend dhe u kthye nga ai me një pamje fodulle.

— Interesohet posaçërisht për ju — i tha.

— Për mua? — pyeti Danili.

— Pikërisht për ju — tha ai.

— Kush interesohet posaçërisht për mua? — Danilit i erdhi pështirë nga pamja e atij oficeri fashist që përpiqej të sillej me njerëzi.

— Sinjora Piaçetini — tha ai. Jeni me fat, keni arritur të bëni miq të fortë fashistë ndryshe do ta pësonit si ky. — Oficeri tregoi me mospërfillje djaloshin që mezi mbahej më këmbë, i ndihmuar nga të dy karabinierët. (A duhej ta merrte këtë si një kërcënim për të ardhshmen?)

— Jeni i lirë, falë atij egoizmit tuaj profesional. — Ai bëri një lëvizje mospërfilljeje me dorë dhe Danilit i erdhi përsëri të pështirë. Dhe mundohuni të mos jeni kaq egoist, doktor!

Gjithçka dukej e pakuptueshme si të qe një ëndërr e sforcuar, por pa dyshim e pakëndshme. Ai as që kishte mundur të mendonte gjatë. E nxorën jashtë dhe atij iu duk sikur dera e rëndë që po mbyllej ngadalë pas tij do t'i përplasej në kokë. Jashtë kishte rënë muzgu dhe gjithçka dukej e zbrazët dhe pa jetë...

— A është shumë larg, Kel? — pyeti Danili për t'u shkëputur nga këto mendime.

— Jo, — tha Keli — arritëm.

— Si është i sëmuri, plak apo i ri?

— Pak më i madh se unë — u përgjigj Keli. Ai lëvizte me plogështi sikur përgjonte me kujdes errësirën. Pasi u futën në një rrugicë të errët dhe kapërcyen një derë të vjetër, u ndodhën në oborrin e një shtëpie dykatëshe me mure qerpiçi. Oborri ishte shtruar me kall-drëm dhe anës mureve ishin mbjellë trëndafilë, të cilët, me sa dukej, nisnin të lulëzonin me të ardhur pranvera. Trëndafilët e parë kishin çelë dhe oborri ishte mbushur

me erën e tyre. Danili nuhati me forcë dhe hyri pas Kel Martinit në shtëpi. Të sëmurin e kishin vendosur në një qilar të errët. Sollën një llambë me vajguri dhe befas Danili, që i ishte afruar shtratit, bëri një hap prapa.

— Doktor! — thirri me habi. — Vërtet qenkeni ju? — Atë e përfshinë një valë ndjenjash dhe nisi të tronditej.

— I gjithi, i dashur koleg — tha me zë të ngrohtë Hamdi Elbasani. — Vetëm se pak i cfilitur, por aspak i mundur.

— Ta hajë dreqi! — tha Danili. — Kujtoja se nuk do t'ju shihja kurrë,

Hamdi Elbasani nxori një psherëtimë të thellë dhe e vështroi një copë herë të mirë, sikur të kërkonte të çmallej me sy.

— Je zbehur shumë, — i tha pastaj — megjithëse nuk dukesh aspak një çunak ëndërrues.

Danili e vështroi në një mënyrë pyetëse, ngaqë nuk diti si t'i merrte fjalët e patologut. Pasi i ekzaminoi plagën dhe i tha se nuk kishte asgjë të rrezikshme, ata nisën të tregonin për ato që u kishin ndodhur gjatë asaj kohe. Danili i tha se ai kishte pasur të drejtë, Garcia me të vërtetë ishte një sharlatan që mudohej të arrinte ndonjë rezultat dhe të siguronte në Romë klientelë. Në Romë, me sa dukej, nuk ia varte njeri. Biseda zgjati një copë herë të mirë dhe, kur Danili i tregoi për ngjarjen e fundit, patologu i tha:

— E di, ma tregoi Keli.

— Si mundi ta merrte vesh Keli se ç'ndodhi në sallën e operacionit? — e pyeti Danili i habitur.

— Keli i merr vesh të gjitha — tha Hamdiu. — Çdo gjë që ndodh në pavione, në kurriz të njerëzve të thjeshtë, çdo gjë që i kompromenton fashizmin dhe veglat e tij, Keli e merr vesh. Ai është komunist. Ti pandeh se komunistët nuk i dinë veprimet çnjerëzore të mjekut fashist? Është vendosur asgjësimi fizik i atij mjeku.

Danili e dëgjonte gojëhapur. Asnjëherë nuk e kishte marrë me mend se doktor Hamdiu mund të dinte aq gjëra për komunistët.

— Vërtet ti nuk ke haber nga gjëra të tilla. — vazhdoi ai — ti gjithmonë ke menduar se një shkencëtar duhet të qëndrojë jashtë politikës, por duhet të dish se, edhe të qëndrosh jashtë politikës, do të thotë të ndjekësh një politikë të caktuar, të ndërmjetme.

Danili ishte vërtet shumë i habitur. Në qilarin e mugët nuk vinte asnjë zhurmë dhe patologu dukej shumë i lodhur.

— Natyrisht ti ke dëgjuar për komunistët — tha patologu — dhe mbase në vetvete edhe ke ndjerë simpati, por e ke konsideruar një veprimtari të pashpresë. Po, po, kështu është. Por komunistët nuk veprojnë aspak në mënyrë spontane, por të organizuar më së miri. Ata kanë partinë e tyre, një organizatë revolucionare, e cila kërkon jo vetëm të çlirojë vendin nga pushtimi fashist, por edhe të vendosë pushtetin në duart e popullit punonjës. Pra nuk është një luftë atentatorësh të krisur. Po të ishte vetëm kështu, Garcia, do të ishte qëruar me kohë, por është një luftë e ashpër për jetë e vdekje, lufta e popullit për pushtet. Dhe ata kanë të drejtë, shumë të drejtë. Edhe ne që jemi me ndjenja humanitare kemi thurur me qindra ëndrra për t'u ardhur në ndihmë njerëzve të thjeshtë dhe vetëm në një pushtet të këtyre njerëzve do të mund t'i realizojmë.

— Por, — mundi të kapte një fill mendimi Danili — ata nuk kanë mjete, nuk kanë para, si do të zhvillohet shkenca pa këto kushte kryesore?

— Natyrisht tani për tani nuk kanë mjete dhe para — tha patologu. — Në internim pata rast të shihja se si vdisnin shokët më të mirë. I gërryente sëmundja për-brenda. M'u desh të ekzaminoja njerëz me tifo, me zgjebë, 'uberkuloz dhe për herë të parë e ndjeva veten krahë-prerë, të pazotin për t'u ardhur në ndihmë. Dhe kuptova se mjetet ishin një kusht i domosdoshëm, por nuk mund ta luanin ato rolin vendimtar në arritjen e qëllimit. Unë u ndodha përballë një pamjeje që nuk e kisha përftyruar kurrë. Të gjithë ata njerëz, edhe në kondita të jashtëzakonshme dhe të pashpresa, mendonin vetëm për qëllimin e luftës së tyre, për fitoren. Atëherë kuptova se

Partia Komuniste kishte përgatitur njerëz të tillë, që do të luftonin me vendosmëri gjer në pikën e fundit dhe do ta merrnin me siguri pushtetin. Natyrisht unë nuk isha aq i përgatitur, por dalngadalë nisa të kuptoja veten dhe ata. Dhe mendova se sa i nevojshëm është një mjek midis tyre.

— Po si munde të dalësh? — pyeti Danili.

— U arratisa me një grup shokësh — tha patologu. Ishte e domosdoshme që ata shokë të dilnin nga burgu, prandaj u përgatit me kujdes dhe durim arratisja e tyre. Më caktuan edhe mua në këtë grup si mjek për batalionet partizane. Por rrugës më plagosën dhe plumbi ka mbetur brenda. Në këtë gjendje e kam të vështirë të luftoj.

— Të luftoni ju?

— Sigurisht — tha patologu. — Ndryshe duhet të pranohet Garcian dhe fashizmin. Mirëpo unë nuk mund të punoj me sharlatanë. Dhe mos pandeh se vetëm Garcia është një sharlatan. Oh, jo!

Danili e dëgjonte i tronditur.

— Një ditë do të dëgjosh edhe më shumë, — tha patologu. — Por ajo që ka rëndësi është se njerëzimi përpamimtar ka ngritur një barrikadë të fuqishme kundër kësaj makine të përbindshme. Dhe pararoja e saj është komunizmi. Në këtë pararojë zë vendin e saj edhe Partia Komuniste Shqiptare dhe ajo nuk mund të jetë aspak një lodër kalamajsh, siç mundohen ta paraqitin tradhtarët dhe veglat e fashizmit.

Ne do të fitojmë, Danil. — Patologu u mundua të përkulej mbi një arkë poshtë krevatit, por nuk mundi dhe Danili e ndihmoi. Në dhomë hyri Keli me një tabaka në dorë.

— Ç'e deshe, Kel? — tha Danili.

— Është vonë dhe një kafe të bën mirë. — Ai u zgjati filxhanët e vegjël me kafe dhe u përkul mbi arkë.

— Desha «Zërin e popullit» — tha patologu. Danili ngriti kokën nga filxhani dhe mori me një ndjenjë turbullimi gazetën. Ajo ishte një gazetë e zhbravitur dhe kuptohej se ishte lexuar nga shumë njerëz. Patologu i tregoi me dorë ku duhej të lexonte por ai nuk u për-

qëndrua dot menjëherë. Ai nuk kishte pasur rast asnjëherë të lexonte organin e Partisë Komuniste. Nga forma dhe letra ajo dukej shumë e varfër dhe as që mund të krahasohej me botimet e tjera që kishte kaluar nëpër duar. Ai e përqëndroi vëmendjen në artikull dhe padashur nisi të lexonte me zë të dredhur dhe të emocionuar. Gjithçka atë natë kishte qenë e papritur dhe e kishte bërë të ndjente emocion. Që në fillim vuri re se autori i artikullit ishte një njeri i përgatitur dhe kishte shkruar me guxim dhe me një ndjenjë urrejtjeje të thellë kundër fashizmit dhe qeverisë. Ai kishte folur fare hapur.

«...Fashizmi zaptues dhe tradhtarët, që kanë grabitur lirinë, që na kanë zhveshur, që na kanë gjakosur dhe vvarë, kërkojnë të na vdesin bijtë tanë që ndodhen në burgjet e fashizmit, kërkojnë të na i vdesin urie jashtë çdo ligji njerëzor e ndërkombëtar...»

Danili nuk mundi të lexonte më tej. Një valë mendimesh e përfshiu të gjithin dhe ai ndjeu se autori i artikullit shkruante të vërtetën me guxim dhe fare hapur. Në të gjitha fjalët vihej re dashuria për jetën e njerëzve të thjeshtë që lëngonin nëpër burgje.

Ai duhej të ishte nga ata që kishte marrë përsipër t'u dilte krah këtyre njerëzve të thjeshtë dhe me mprehtësinë e guximin e tij të mbronte të drejtën për të jetuar të lirë, për të shkallmuar gjithçka çnjerëzore, mbytëse dhe robëruese.

Kush mund të ishte autori i shkrimit? Danili ndjeu sytë e butë dhe nxitës të Kel Martinit. Mos ishte ai autori? Jo, nuk mund të jetë Keli, mendoi, po me siguri një njeri i thjeshtë si Keli, zemërgjerë dhe mbase edhe me shpatulla të gjera si Keli.

Danili nisi të përpinte me sy pjesën tjetër të artikullit. Kur e mbaroi ngriti kokën dhe ndenji një copë herë pa folur. Ai nisi të lexonte përsëri dhe zëri nuk iu drodh për habi, por i doli i ngjirur dhe i vrazhdë sikur ai vetë po i drejtohej dikujt me zemërim.

«... Fashizmi dhe tradhtari (1) kërkojnë hakmarrje për grushtet e rënda që po u jep populli shqiptar, për grushtet vdekjeprurëse që u japin luftëtarët trima partizanë e vullnetarë...»

Danili u mundua të mbushej me frymë, po në grykë iu mbloodh një lëmsh emocioni dhe sytë iu njomën padashur nga një ndjenjë mallëngjimi që e përfshiu të gjithin. Kishte diçka të fuqishme në ata rreshta, kishte një të vërtetë, të cilën ai ishte munduar më kot ta kërkonte në mendimet e tij të topitura dhe të papërcaktuara. Danili u mundua të lexonte përsëri:

«... Ta dinë qentë burracakë fashistë se torturat që po u bëjnë të burgosurve shqiptarë do të paguhen rëndë në kurriz të tyre dhe se hakmarrja e popullit tonë do të jetë shembëllore...»

Trokiti dera, Kel Martini u ngrit dhe e hapi. Danili dëgjoi përshëndetjen e një vajze dhe u habit kur pa infermieren e sallës së operacionit.

— Ah, erdhe, Sakine! — tha doktor Hamdi Elbasani duke u munduar të lëvizte, por ndjeu dhembje dhe mbeti si i ngrirë në shtrat.

— Ndjen dhembje? — e pyeti Danili.

— Vetëm kur lëviz, — tha ai — por s'është ndonjë gjë e madhe.

Infermierja e sallës hoqi pallton, e cila ishte shumë e përdorur, dhe u afrua si gjithnjë pa u ndier.

— Kur mendon të më operosh? — pyeti Hamdiu.

— Pas tri ose katër ditësh — tha Danili.

— Jo, jo pas tri-katër ditësh. — Patologu vuri buzën në gaz. — Unë mendova pas disa orësh.

— Po s'është e mundur — tha Danili. — Duhet bërë përgatitje. Pastaj... më dukeni i pafuqishëm, doktor.

— Jo, jam i fortë — tha patologu duke vështruar infermieren e sallës së operacionit. Ai shtoi me një zë sikur të kërkonte t'i mbushte mendjen: — Edhe në qoftë

1) Është fjala për kryeministrin renegat Mustafa Merlika.

se nuk jam, unë duhet të bëhem i fortë. Ja, Sakinia ka ardhur për mua.

Danili u kthye nga infermierja e sallës.

— A është më mirë vëllai? — e pyeti.

Ajo e vështrroi ngrohtë dhe Danili mendoi se, sikur të mos ishte veshur aq varfër, mund të thoshte se dukej një vajzë shumë e bukur.

— E çuam në shtëpi, doktor — tha ajo me zë të mekur. — Erdhën shokët dhe e nxorën, duke marrë përsipër vdekjen e tij. Ata e lejuan.

— Atyre aq u bën — tha Danili.

— Profesor Garcias? — pyeti patologu pa dashur të merrte përgjigje. — Garcia e ka hequr nga defteri.

— Sigurisht, ai do të mbajë dhe një konferencë shtypi për suksesin e tij — tha Kel Martini.

— Megjithatë ai as që beson se yt vëlla do të shpëtojë, — tha Danili duke u kthyer nga infermierja e sallës

— prandaj ju lejoi ta merrnit në shtëpi. Danili heshti ca.

— Në qoftë se vdes, atëherë ai shpëton nga përgjegjësia e mossuksesit. Atij aq i bën jeta e njeriut, për të ka rëndësi vetëm të krijohet opinioni se ka arritur suksese.

— Danili vuri re se infermierën e sallës e përfshiu një tronditje e lehtë. — Mos u shqetësoni, — i tha — ai nuk do të vdesë. Unë nuk do ta lë të vdesë.

— Po plaga është infektuar, doktor — tha ajo me zë të ngashëryer.

Danilin e përshkoi një rrymë nervozizmi dhe nuk mundi ta vështronte në sy. U mundua të ndizte një cigare. Ai nuk ishte aspak i sigurt nëse do të shpëtonte pacienti pas gjithë atyre veprimeve antishkencore që u bënë në krahatorin e tij. Por ai mendoi me vete se do të luftonte me të gjitha mundësitë për ta shpëtuar.

Danili ndezi cigaren dhe vështrroi infermierën e sallës në sy, pastaj i tha:

— Do të vij nesër në drekë në shtëpi.

Ai vuri re se infermierja e sallës donte t'i thoshte diçka, por druhej. Ai i tha të fliste pa drojtje.

— Unë, — ia nisi ajo — unë duhet t'ju njoftoj se sot më pushuan nga puna.

— Përse?!

— Nuk e di. Ndoshta se ju ndihmova të vazhdonit operacionin.

— Ta hajë dreqi! — shfryu ai. Ndjeu se po e përfshinte një valë zemërimi. Ata janë vandalë. Të gjithë ata janë vandalë. Por, edhe sikur t'u futnin në korent elektrik, ju nuk do të ngurronit për jetën e vëllait.

Ai u mundua ta përmbante nervozizmin që po i futej me shpejtësi në të gjithë qenien.

— Do të vij nesër në drekë — përsëriti. — Tani përgatitni për operacion Hamdinë. Unë duhet të marr çantën personale në shtëpi. Përgatiteni për anestezi të pjesshme.

Kel Martini e përcolli gjer në rrugën kryesore dhe, kur mbeti vetëm me hapat e tij që kumbonin, Danili nisi të mendonte për gjithë ato ditë të ngarkuara me ngjarje që kohë më parë do t'i dukeshin të jashtëzakonshme. Tani i dukej sikur ishte hedhur në një rrjedhë të rrëmbyer dhe po lëvizte me shpejtësi drejt diçkaje të panjohur. Era e mirë e mimozave përhapej nëpër rrugë, ato tani lëshonin kundërmimin e fundit dhe ai e thithte me forcë sikur të ishte një narkozë e lehtë që do t'i qetësonte ndjenjat. Në rrugën e gjerë me pllaka në formë kubi frynte një erë e ngrohtë juge.

10

Kur arriti në shtëpi, nisi të përgatiste veglat për të kryer operacionin.

Ai ndjeu se dikush i ishte afruar pa bërë zhurmë dhe po e vështronte me vëmendje. Ishte e shoqja.

— E çuditshme, — tha ajo — ti asnjëherë nuk e ke përdorur këtë çantë.

— Nuk më është dashur, — tha ai ftohtë — por sonte më duhet.

— Kjo përdoret për operacione jashtë spitalit — tha ajo.

— Ç'do të thësh me këtë?

— Dua të them se ti ke ndër mend të operosh jashtë spitalit — tha ajo.

— Pikërisht — tha Danili me ironi, duke e vështruar nga poshtë-lart drejt në sy. E ke gjetur.

Në fillim ai vuri re një palë këmbë të plota dhe joshëse, pastaj një trup të bukur me gjoksin të fryrë, një fytyrë të bardhë dhe shumë tërheqëse, dhe asgjë njerëzore. Dhe kjo ishte e shoqja. Vërtet ishte ftohur aq shumë me të sa të ndjente neveri dhe të mos gjente asgjë njerëzore tek ajo grua që e kishte dashur aq shumë?

— Nuk paskam të drejtë të operoj dikë jashtë spitalit? — i tha papritur.

Ajo nuk foli, por vetëm e vështroi me një ftohtësi që binte në sy, duke u munduar të zbulonte ndonjë të fshehtë në fytyrën e tij.

— Mos duhet lajmëruar SIMI kur unë duhet të operoj jashtë spitalit? — Ai për habi ndjeu se nuk ishte fare nervoz. — Në qoftë se duhet, atëherë shko ti, sepse unë nuk kam ndër mend të marr leje për punët e mia.

Ai ndjeu se nervat i kishte të mpira.

— Shko — i tha — dhe u thuaj të bëjnë hetime.

— Nuk kam ndër mend të lajmëroj SIMI-n — tha ajo, duke u munduar t'i jepte fytyrës një shprehje të fyer.

— Megjithatë unë nuk të pengoj — tha Danili duke mbyllur çantën. — Unë tani nuk dua të dëgjoj më për të.

Ajo i dha fytyrës një shprehje të habitur dhe e vështroi të shoqin ftohtë.

— Kur Garcia kreu operacionin, nisa të dyshoja në aftësitë e tij, — tha Danili — por, kur vendosa të ndërhyja në emër të jetës së atij fatkeqi, atëherë kuptova se ata të gjithë, Garcia, SIMI, i gjithë fashizmi, janë një kompleks i ndërlikuar makinerish vrasëse.

— Mos je gjë sëmurë, Denis? — i tha ajo e habitur. — Kaq i fortë qenka egoizmi yt profesional, sa të arrish gjer këtu?

— Na çave veshët me këtë egoizmin tim profesional — ulëriu Danili i inatosur papritur. — Ja pra, po të them se ndjenjën e egoizmit profesional e kam më pak të zhvilluar se ndjenjat e tjera.

Ajo mori një pamje të qetë dhe vendosi ta dëgjonte gjer në fund.

— Duhet të pranosh se ndërhyrja jote për profesor Garcian ishte një fyerje e pakëndshme — i tha.

— Aspak! — tha Danili. — Unë duhej t'i kujtoja se ai po vepronte si një axhami në profesion. Por nuk është puna aty. Ai nuk është një axhami, por një mjek i paaftë, i cili kërkon të bëjë karrierë në kurriz të shqiptarëve të thjeshtë dhe të varfër.

— Megjithatë ti e kërcënove me thikë — tha ajo me një ton therës. — Për këtë SIMI duhej të të burgoste, por u tregua zemërgjerë.

Ai e vështrroi me egërsi. Ajo dinte shumë mirë t'i shfrytëzonte rrethanat. Ai mendoi se ajo nuk përpiqej aspak ta kuptonte dhe nuk do ta kuptotne, sado hapur t'ia thoshte të vërtetën.

— Nuk u treguan fashistët zemërgjerë, — tha ai me mlllef.

— Po kush? — Ajo dukej shumë e qetë dhe kjo Danilit i ngacmonte në mënyrë të vazhdueshme nervat. — Mos ajo zonja e bukur?

— Oh, jo! — tha ai. — Ti nuk je kaq naive sa ta besosh këtë. Por edhe unë nuk jam aq naiv siç nuk janë budallenj fashistët që të ndërmarrin veprime të ngutura.

— Denis, më duket se po e tepron — tha ajo.

— Aspak — tha Danili. Ai tani i qëndronte ballë për ballë dhe e vështronte nga lart. — Kjo ndodhi në sy të të gjithëve, këtë e panë shumë njerëz. «Një mjek shqiptar arrestohet se kërkoi t'i shpëtonte jetën një bashkatdhetari të shtruar në spital.» Natyrisht para një fakti të tillë fashistët u tërhoqën. Mbase dhe u trembën, sepse komunistët nuk do ta lini në heshtje një fakt të tillë dhe do të tregonin fytyrën e vërtetë të shkencës së përbindshme fashiste. Prandaj ata më lanë të lirë, duke më ngjeshur pas atë egoizmin tim profesional, por qëllimi i vërtetë ishte që ta mbyllnin me aq.

Ai u bë i zymtë dhe vuri re se ajo nuk kishte ndër mend ta zgjaste më. Tani ai mundahej të qetësonte veten, sepse e kuptoi që kishte folur shumë hapur. Ai nuk mund

të kishte më besim tek e shoqja. Ajo qëndroi për një kohë të gjatë pa folur.

Pastaj i tha se në dhomën e miqve kishte ardhur i ati me disa të njohur të tij. A do të vinte t'i takonte? Jo, ai nuk do të shkonte t'i takonte. Nuk i pëlqente ta qortonin edhe ata për egoizmin profesional.

— Ti je zemëruar me mua sikur fajin e kam unë — tha ajo. — Unë gjithnjë i kam kuptuar ndjenjat e tua humanitare dhe jam munduar të të ndihmoj.

— Natyrisht, — tha Danili me ironi, — alla fashista.

Ajo bëri një lëvizje nervoze.

— Në fund të fundit, — i tha — pa ndihmën time ti nuk do të ishe asgjë.

Ai u pre në fytyrë sikur ta kishin qëlluar me dackë. Pastaj e vështroi ftohtë dhe me kujdes. Gjithë atë punë të vështirë, gjithë ato net të tronditura dhe pa gjumë, luftën e tij me shpirt në dhëmbë i vetëm larg njerëzve më të afërt, për të përvetësuar të fshehtat e shkencës, ajo po ia rrëmbente pa përfillje. Tani po e tregonte veten. Ai ishte bërë mjek, vetëm sepse e kishte ndihmuar ajo! Ai e përfytyroi në mes të njerëzve të saj në anën tjetër të hendekut, përfytyroi njerëz të shëndetshëm, pa sëmundje, që hanin sa një regjiment i tërë, ndonëse mijëra të tjerëve u qëllonte të hanin edhe një herë në dy ditë. Atëherë i lindi dëshira të hynte në dhomën e miqve dhe t'ua përplaste në fytyrë mendimet e tij, neverinë e tij për ta dhe pushtetin e tyre.

Ai rrëmbeu çantën dhe vendosi të dilte pa i thënë së shpejtë asnjë fjalë.

— Nuk ke ndër mend të takosh njerëzit e mi? — i tha ajo me nervozizëm, pa e fshehur dot një notë kërcënimi.

— Jo.

— Si ta kuptoj këtë?

— Si të duash.

Ajo i doli përpara dhe zuri me trup derën e dhomës. Danili e vështroi ftohtë pa fshehur ndjenjën e neverisë që i lindi atë çast dhe i tha me zë të qetë që ta lejonte të dilte.

— Në qoftë se nuk do t'i takosh njerëzit e mi, — ajo ishte me të vërtetë shumë e zemëruar — atëherë kjo derë për ty do të jetë e mbyllur përgjithmonë.

Ai vuri buzën në gaz me përcmim dhe zuri dorezën e derës.

— Denis! — thirri ajo. Ai nuk e kuptoi nëse donte ta paralajmëronte edhe një herë apo t'i kujtonte dashurinë e dikurshme. Ata ndenjën një copë herë duke u vështuar sy në sy dhe ai u mundua të gjente në zërin e saj ato ndjenja që kishin nisur të ftoheshin prej kohe dhe tani i kujtonin netët e gjata që qëndronin pezull në qytetin e zbrazët.

Ai vendosi t'i fliste përsëri hapur si dikur.

— Unë ushqeva ndjenjat më të mira për ty — i tha. Ai ndjeu se në grykë po i shtrëngohej një komb i vogël. — Gjithçka jotja apo që kishte të bënte me ty për mua ka qenë e bukur. — Kombi i vogël që iu shtrëngua në fyt nisi t'i zmadhohej dhe ai vazhdoi me mundim: — Por ti dhe njerëzit e tu paskeni vendosur shumë gjëra. Të gjithë ju donit t'i shfrytëzonit ndjenjat e mia dhe të më kthenit në një lake fashist, siç jeni kthyer edhe ju vetë.

Ai hapi derën qetë-qetë dhe doli në oborrin e shtruar me kalldrëm. Kishte nisur të binte shi, një shi i imtë dhe i ngrohtë dhe nën dritën e fenerit të vetëm të asaj rruge dukej sikur mbi gurët e kalldrëmit pikonin yje.

11

Nëpër rrugë shpështillej një mjegull e hirtë dhe zbrazëtira e qytetit dukej sikur mbushej me një pëshpërimë të pakuptueshme që rrokullisej nëpër degët e pemëve dhe lëshohej butë-butë mbi trotuarë. Lagështira të futej pa u ndjerë në trup dhe kalimtari mërdhinte. Danili dukej sikur e ndjente veten mirë nën atë shpupurisje mjegulle të lagët dhe ecte me një çap të gjatë dhe të qetë.

«Çfarë mund të bëja më tepër për të?» tha me vete.

Degët e zhveshura të pemëve herë-herë kërcisnin nga pesha e lagështirës dhe nga bymimi. Ai nuk e dinte nga se

kërcisnin degët e pemëve, sepse as që e kishte vrrarë ndo-
njëherë mendjen për to.

«Majorin alpin munda ta shpëtoja nga vdekja, tha
me vete. Unë e bëra për egoizëm, pikërisht për egoizëm
profesional, megjithëse ai ishte fashist.» Iu kujtua Kel
Martini që ishte munduar ta qetësonte me ca fjalë
me vend.

Ai tha se, po të ishte në fushën e luftës, do ta kishte
vrrarë. Dhe e kuptoi se ndjente urrejtje për ata që i jepnin
rrogën, kuptoi se ai qëndronte në anën tjetër të hendekut
dhe nuk do të bëhej kurrë një lake i fashizmit.

Atëherë ai ende nuk e kishte parë barrikadën e kuqe,
në anën e së cilës qëndronin miliona njerëz dhe pjesa
dërmuese e popullit të tij.

«Megjithatë unë ende nuk di se ç'mund të bëj, tha
me vete. Çfarë mund të bëj unë në rrethana të tilla?»

Mjegulla shpëstillej në trotuarë si një shtëllungë
reje, ngjishej dhe dendësohej rrëzë mureve të vjetra.

«Mbase duhet rrëmbyer arma, tha me vete. Ai e për-
fytyroi veten me një pushkë të gjatë. Unë kurrë nuk kam
qëlluar me armë», tha duke psherëtirë lehtë.

Iu kujtuan arrestimi i tij në sallën e operacionit dhe
lirimi i menjëhershëm dhe i çuditshëm.

«A thua më falën për sytë e bukur të një gruaje?»

Ai e ngatërroi dy herë rrugicën e shtëpisë së Kel
Martinit dhe nuk e kuptoi nëse e kishin fajin megjulla
që i transformon çuditërisht gjërat apo mendimet që
mplekseshin nëpër të padashur.

Kur hyri brenda, doktor Hamdiu ishte ngritur në
shtrat dhe po hante me oreks. Përmirësimi i tij binte
menjëherë në sy dhe Danilit se si i vajti mendja te pa-
cienti tjetër i operuar barbarisht nga Garcia. Sikur ta
kishte kuptuar, patologu e pyeti se si e kishte lënë të
operuarin. A mundi ta shpëtonte?

— Nuk e di — tha Danili duke ndjerë një turbullim
nervor. — Më duket e vështirë.

— Kaq thellë ka depërtuar infeksioni?

Danili vështroi i menduar muret e zhveshura dhe të
pasuatura të qilarit, në të cilat mezi shquheshin ca

pezishka merimange. Atij iu duk sikur në ato fije të ngatërruara përpëlitej zemra e një njeriu, jeta e të cilit varej në fije floku. Ndaj atij njeriu dalngadalë nisi të ndjente një dhemshuri të thellë. Mbase sepse në operimin e tij ai mundi të zbulonte të vërtetën dhe të kuptonte vetveten. Ai e hoqi vështrimin nga pezhishkat e merimangës vetëm kur dalloj nëpër të membranën e tharë të një insekti dhe ndjeu neveri. Ai e dinte se merimangat e përfshijnë gjahun pa u kuptuar në rrjetën e tyre të ngatërruar dhe të fortë dhe e lënë të përpëlitet gjer në agoninë e vdekjes. Dhe pastaj ato i pijnë gjakun.

Hamdi Elbasani priste që ai t'i jepte sqarime.

— Temperatura i është mbërthyer në 42 pa disa shkallë, — tha Danili — ai duket sikur po shuhet ngadalë.

— Është infeksioni — tha Hamdiu. — Vetëm infeksioni mund të shkaktojë një temperaturë aq të lartë dhe fakti, që po i reziston vdekjes, do të thotë se duhet shpresuar.

Danilit i lindi një shkëndijë shprese. Megjithatë ai i hodhi një vështrim të zymtë dhe të pasigurt.

— Dyshoj se nuk është vetëm infeksioni — tha me një zë pothuaj të lodhur. — Kam frikë se mos në ngutje e sipër kam bërë ndonjë gabim dhe, me sa duket, është i pandreqshëm.

— Nuk duhet të mendosh kështu — tha Hamdi Elbasani. — Një mjek i vërtetë nuk duhet të humbasë kurrë shpresën. Kur mendon ta vizitosh prapë?

— Në mesnatë, — tha Danili. — Në qoftë se gjer në mëngjes do t'i zbrisë temperatura, atëherë do të shpëtojë.

Në oborr u dëgjuan hapat e rëndë të Kel Martinit. Ai hyri në dhomën e vogël gjysmë të errësuar shend e verë si gjithnjë dhe, kur vuri re se ata rrinin në heshtje duke pirë cigare, u tha:

— Po ju sjell një lajm të mirë. Kryeministri dha dorëheqjen.

— Ama lajm! — ia ktheu Danili.

Keli e vështroi si të kishte përpara një djalë të vogël

që, megjithëse nuk e kupton lodrën, hiqet sikur e di prej kohe.

— Ne as që presim ndonjë ndryshim nga ndërrimi i kryeministrave, — tha ai duke rrëmuar në brendësi të xhepave të tij të shumtë — por megjithatë ky është një lajm i mirë. — Ai mori një gazetë të zhubrosur. Edhe këtë radhë Danilit i erdhi çudi me atë gazetë të zhubrosur që lexohej dorë më dorë nga mijëra njerëz. Ai e njihte menjëherë sapo vinte re njollat dhe germat vende-vende të shuara.

Ai ndenji një copë herë në heshtje dhe mendoi se duhej të vendoste hapur diçka që e kishte menduar prej kohe. Papritur zëri i doktor Hamdiut gjëmoi në qilarin e ngushtë dhe ai u përmend sikur të kishte qenë duke dremitur.

— Më duket se e kam tepruar duke qëndruar shtrirë — tha. — Kel, thuaju se jam bërë mirë dhe të dërgojnë korrierin.

— Unë nuk mund të gënjej — tha Keli.

— Ta hajë dreqi! — shfryu Hamdiu. — Unë jam mjek dhe e di shumë mirë si e kam shëndetin.

— Megjithatë nuk do të jesh në gjendje të ecësh gjatë. — Keli me sa dukej kishte vendosur të mos i shkonte sipas qejfit.

— Për disa ditë bëhet mirë, — tha Danili — por nuk e di se sa mund të durojë.

Ai u ngrit befaz në këmbë dhe veshi pardesynë. As vetë nuk e kishte kuptuar se shqetësimi për punëtorin e operuar nga Garcia e kishte mbajtur në tension gjatë gjithë kohës.

— Do të shkoj ta shoh përsëri të operuarin — tha.

— Ti do të prisje deri në mesnatë! — u çudit Hamdiu.

— Dyshoj për diçka, — tha befaz ai — dyshoj... ta hajë dreqi! As që jam i sigurt se pikërisht për çfarë dyshoj, por dua të bëj një provë.

Ai iu afrua pezhishkës së merimangës dhe e shkatëroi me dorë.

«Në fakt, mendoj, unë munda të shpëtoja nga ajo.»

— Çdo provë është një e qëlluar kundër vdekjes — deklaroi Hamdi Elbasani. — Prandaj mos ngurro fare.

Danili e kuptoi se patologu mendohej t'i jepte kurajë për të ndërmarrë edhe ndonjë veprim të vështirë.

— Të kisha një sallë, — tha — sikur të kisha një sallë, të paktën të shtrohej diku, unë do ta operoja përsëri. — Ai nderi sytë me një pamje të dëshpëruar. — Por në çantën time kam vetëm disa mjete të thjeshta.

Ai rrëmbeu çantën dhe u vërsul, me vrull jashtë pa i lënë kohë Kel Martinit ta përcillte. Ai ishte i pajisur me leje qarkullimi, edhe pas vendosjes së koprifuokos, por kishte frikë se mos ndonjë patrullë e qëllonte pa paralajmëruar. Por asgjë nuk ndodhi. Kur arriti në shtëpinë e infermieres, ishte i zbetë. Në dhomën e të sëmurit ishin mbledhur njerëz.

Infermierja e sallës i doli përpara dhe e vështroi me sy të lotuar.

— Prgatite për operacion! — tha duke zbrërthyer çantën. — Sa më shpejt të lutem! Anestezia të pjesthem.

— Ai i zgjati disa ampula. — Bëji këto injeksione menjëherë! — Nxori nga çanta të gjitha mjetet dhe i vendosi në sterilizator. — Dhe nxirri të gjithë jashtë!

Ai iu afrua pacientit dhe i mati temperaturën. Ajo kishte zbritur tetë shkallë.

«Shenjë e mirë, mendoj, kjo do të thotë se mund ta ulim sa t'i bëjë ballë hapjes së plagës.» Ai kishte shumë besim në rezistencën e organizmit të pacientit, por e mundonte frika e dobësimit të tij të mëvonshëm. Të bëhej ç'të bëhej. Ai e dinte se nganjëherë kirurgu i hyn një pune të vështirë me guxim duke e marrë në sy dhe vdekjen. Por këtu shkenca është vetëm short dhe asgjë tjetër. Ai mendoj t'i ulte temperaturën në mënyrë artificiale, por nuk kishte asnjë mjet. Ulja e temperaturës do të ndihmonte në piksjen e gjakut.

— Më sill një pecetë dhe një pjatë me uthull — tha me zë të qetë. Ia sollën pjatën me uthull, një pjatë porcelani e çukitur, me sa dukej më e mira që kishin, dhe

ai nisi t'i bënte kompresë të pandërprera. Kur ndjeu ftohësinë e kompresave, pacienti hapi sytë. Mjeku vuri re një shkëlqim të çuditshëm në ata sy të pafuqishëm dhe pothuaj të verbër. Temperatura zbriti edhe tetë shkallë të tjera. Ai kërkoi pece të pastër dhe nisi të pastronte qelbin rreth plagës. Papritur pacienti rënkoj dhe Danili ndjeu një rrëqethje të lehtë. Kjo donte të thoshte se ai nuk e kishte humbur ndjeshmërinë dhe e ndjente dhembjen. Infermierja e sallës vazhdonte uljen e temperaturës ndërsa ai pastronte me kujdes plagën, gjersa e pa të arsyeshme ta ndërpriste dhe, pasi dizinfektoi duart, u përgatit për operacion. Ai kontrolloi ndjeshmërinë e të sëmurit, gjersa ajo humbi fare dhe nisi të priste penjët. Infermierja kishte përgatitur gjithçka me shkathhtësi. Atij iu bë puna shumë e vështirë, sepse rridhnin gjak dhe qelb (kategoria 4, mendoi), por vajza e pastronte me një kujdes shembëllor dhe me shumë kurajë.

— Me siguri nga shpejtësia duhet të keni qepur edhe ndonjë arter dhe kjo në gjendjen e pacientit pengon funksionimin e organeve kryesore.

Infermierja e sallës e vështroi me drojtje.

Një orë më pas ai e kishte pastruar krejt plagën dhe e kishte qepur përsëri dhe priste i mbytur në djersë që pacienti të jepte shenjë jete. Ai dukej i zbetë. Fytyra i kishte marrë pamjen e një kufome, dukej si një plak i vjetër dhe i munduar, por mjeku e dinte se zemra kontraktonte, megjithëse dobët.

Termometri shënonte ngritje temperature. Kjo do të thoshte se pacienti ishte ende në rrezik. Të gjithë prisnin me ankth. Këto janë çastet më të vështira në jetë. Edhe një orë tjetër kaloi e mundishme. Por befaz Danilit iu duk sikur dëgjoi një rënkim dhe u ngrit më këmbë. Në fillim nuk u besoi veshëve dhe mendoi se ndoshta kishte rënkuar padashur infermierja. Por rënkimi u përsërit, këtë radhë pak më i zgjatur, shumë i thellë, sikur vinte nga një botë ujërash të thella dhe të heshtura. Rënkimi më pas u përsërit disa herë dhe Danili e kuptoi se ai

shkaktot nga dhembjet e plagës. Pacientit po i kthehej përsëri ndjeshmëria. Danili bëri një lëvizje të papërcaktuar, si të donte të përmbante ndjenjat dhe emocionet që po e përfshinin të gjithin.

— Sikur, — tha me një zë që iu duk i huaj — sikur temperatura të mos i ngrihet më dhe të nisë t'i zbresë gjer në mëngjes...

Ai nuk e mbaroi dot frazën. Infermierja nuk mundi të përmbahej më dhe ai e ndjeu, i prekur thellë, nga shërimin e saj.

— Oh, doktor, — belbëzoi ajo me mundim — ju po bëni, të pamundurën. — Ajo përpigjej me vështirësi të përmbante dënesat dhe ai nuk e vështronte dot në sy.

12.

Malet ishin larg, por megjithatë shpatullat e tyre të stërmëdha, sikur natyra t'u kishte ngarkuar një detyrë për të mbajtur qiellin, u ngjallnin një ndjenjë të çuditshme, dhe të papërcaktuar dhe dukej sikur u impononin gjithnjë praninë e tyre të heshtur. Ata ngjiteshin njëri pas tjetrit nëpër një shteg shkëmbor, ngadalë dhe duke ndjerë gjithnjë pushtetin e majave të maleve që nxinin në mugëtirë. Mugëtira qëndronte pezull mbi gjithçka rreth e rrotull dhe yjet hidhnin dritën e fundit. Megjithatë mëngjesi nuk ishte afër dhe Danilit, që kishte qëlluar të ecte pas infermieres së sallës, ky udhëtim i gjatë dhe i heshtur i vinte në lëvizje një mori mendimesh. Qyteti ishte poshtë i mbështjellë me një mjegull të bardhë dhe vetëm një palë sy zhbirues mund ta dallonin. «Megjithatë, mendoi Danili, nën atë mjegull të bardhë ka mbetur gjithçka.» Ai nuk ishte i sigurt nëse mund të kishte lënë atje ndonjë gjë të dashur, për të cilën të ndjente mallëngjim.

Ata nisën t'u ngjiteshin brigjeve shkëmbore të një lumi malor që rrokullisej me zhurmë. Oshëtima përplasesh shkëmbinjve dhe nga ata ngrihej një jehonë e pandërprerë.

Atij iu kujtua e shoqja. Ajo tani flinte e qetë duke ndjenë mungesën e tij në shtrat.

«Thonë se dashuria është e përjetshme,» mendoj.

Ai u mbajt me të dyja duart pas një guri të madh dhe kapërceu një të gërryer toke.

«Sigurisht ndjenja e dashurisë është e përjetshme, mendoj por a mund të jetë i sigurt njeriu për dashurinë e tij?»

Ai nguli sytë në shpatullat e infermieres së sallës dhe ato iu dukën shumë të gjera. Tek lëvizte mbi gurë, ato dridheshin dhe përmbanin në vetvete diçka femërore që binte në sy vetëm në rrethana të tilla.

«Askush nuk mund të thotë se cila është ndjenja e vërtetë e dashurisë.»

«Gjithkujt mund t'i ndodhë një gjë e tillë. Në një çast të caktuar e ka të lehtë të ndahet nga njeriu që ka dashur, pos pastaj nis t'i krijohet një zbrazëtirë, e cila mbushet shumë ngadalë, ose nuk mbushet kurrë.»

Ai e përfytyroi të shoqen në mes të rrethit të saj dhe mendoj se nuk mundi ta bënte për vete. Sikur ajo ta kishte dashur me të vërtetë, atëherë nuk do ta përfillte rrethin e saj dhe do të shkonte me të.

«Por, mendoj, unë asnjëherë nuk kam qenë i sigurt a më takonte plotësisht mua apo rrethit të saj dhe as që mund ta dija se cili ishte qëllimi i saj i vërtetë në marrëdhëniet me mua.»

Ata u ulën në mes të shtegut me gurë për t'u çlodhur ca dhe ai vendosi t'i shpërndante me forcë këto mendime të çuditshme. Ai nuk donte të mendonte më për ato që kishte lënë në qytet.

Pas ca ata u ngritën dhe nisën të ngjiteshin përsëri me vështirësi në shtegun e gurtë dhe me shkëmbinj të gërryer nga erozioni. Qyteti ishte harruar aty poshtë dhe prania e maleve shpatullavigane i tërhiqte si një forcë e fuqishme gravitacioni.

Grupi qëndroi pak dhe Kel Martini tha:

— Nuk kemi edhe shumë rrugë për të bërë, pothuaj arritëm.

Doktor Hamdi Elbasanin me siguri e kishin munduar shumë dhembjet e plagës dhe këto fjalë duhej t'i tingëlloinin si thirrja e lundërtarit të Kolombit: «Terra!», por megjithatë ai nuk ishte ankuar asnjëherë. Ndërsa Danili ndjente një lodhje të padurueshme. Infermierja e sallës ecte qetë-qetë e kredhur në mendime dhe pa dhënë asnjë shenjë lodhjeje.

«Ne jemi pothuaj personeli i një spitali të vogël,» tha Danili, duke menduar për vendimin e krijimit të spitalit të parë partizan.

Çantën portative me veglat kirurgjikale që ai e quante «çanta e iluzioneve» e kishte hedhur në kurriz. Kur ai e pyeti se si mjekoheshin partizanët, patologu i tha se çanta e tij ishte një luks i vërtetë.

Ata arritën në një zonë mjegulle që shpëstillej dhe ngjitej drejt majave. Qyteti nuk dukej më, edhe malet nuk dukeshin, por me siguri ata ndodheshin diku pas mjegullës. Rruga dredha-dredha zbardhte, megjithatë Kel Martini kishte porositur që të mos ndaheshin shumë nga njëri-tjetri, sepse ndryshe mund të humbisnin. Kur dolën nga zona e mjegullës, Danili vuri re se ishin të gjithë të lagur dhe leshrat i ishin ngjitur në kokë dhe në fytyrë.

Ata arritën dhe Danili mendoi se mjegulla ishte stacioni i fundit dhe porta e parë e një bote, për të cilën nuk dinte shumë. Gjatë ditëve të përgatitjes për t'u nisur ai kishte menduar për të dhe në përfytyrimin e tij ajo ngrihej si një barrikadë e zjarrtë, pas së cilës luftonin njerëz të jashtëzakonshëm. Ai përfytyroi me mend takimin me partizanët, ky takim do të bëhej mes krismave dhe gjëmimeve të luftës (ai nuk dinte shumë për luftën), prandaj, edhe kur Kel Martini dha sinjalin se kishin arritur, nuk iu besua.

Atij iu bë sikur lëvizën silueta njerëzish, pastaj vuri re dy njerëz shtatshkurtër që po vinin drejt tyre në hesh-tje dhe si të nxituar.

— Janë partizanët — i pëshpëriti Kel Martini.

Ata lëvizën drejt partizanëve, dhe, si u thanë se kush ishin, u përqaftuan. Danilit iu desh një kohë e gjatë t'i mbushej mendja se ata ishin dy nga njerëzit e asaj ba-

rrikadës së zjarrtë që kishte përfytyruar. Aq sa lejonte mugëtira vuri re se ata ishin veshur poshtë si fshatarë dhe sipër si ushtarë italianë. Vetëm se në kokë ata mbainin një kapelë të bukur të qëndisur me yll të kuq.

«Po bëhem si kalama», tha me vete. Ndjente diçka të pakuptueshme që e bënte të hetonte me kujdes gjithçka dhe që e mbushte me padurim për t'u futur në botën e tyre të panjohur. Nga bisedat e tyre me Kel Martinin kuptoi se po i shpinin në shtab. Ecnin njëri pas tjetrit. Ata të dy diç po i shpjegonin Kelit. Në atë kohë doli nga mugëtira një njeri me shtat vigani dhe u tha të qëndronin.

— Më duket se ju keni mjek me vete — tha vigani.

— Kemi, — tha Kei Martini — kemi një spital të tërë.

— Na janë plagosur dy shokë rëndë — tha vigani.

Ku mund të ishin të plagosurit? Rreth e rreth kishte vetëm mugëtirë dhe heshtje që prishej vetëm nga shkelja e hapave në gjethet e kalbura dhe kërcitja e pemëve për shkak të bymimit. Danili mendoi se ky vigan, që mbase mund të barabitej me njerëzit e përfytyrimit të tij në barrikadë, po e fuste menjëherë në të panjohurën që ndodhej diku aty pranë. Ai i tha infermieres së sallës që ta shoqëronte dhe të dy ecën pas viganit. Mugëtira qëndronte pezull mbi mal dhe mëngjesi ishte ende larg. Por nata e ftohtë dhe e lagur po harrohej poshtë nga duhej të ishte qyteti.

Kur vuri re vajzën, vigani qëndroi dhe e vështroi mjekun me habi.

— Po kjo ç'kërkon? — i tha.

— Është infermierja e sallës së operacionit — sqaroi Danili.

— Këtu s'ka sallë operacioni — tha vigani dhe vazhdoi rrugën.

Këto fjalë e futën Danilin në një vorbull mendimesh. Doktor Hamdiu dhe Kel Martini i kishin folur ca për spitalet partizane që kishin nisur të ngriheshin në male. Vërtet ai nuk i kishte pyetur se si ishin ndërtuar, por nuk ia merrte mendja që ata nuk kishin sallë operacioni. «Më shumë, mendonte ai, ata duhet të kenë të bëjnë me

të plagosur, prandaj pa sallë operacioni është e pamundur të kuptohet spitali partizan.» Kishte bërë gabim që nuk i kishte pyetur me hollësi, por u kujtua që edhe ata nuk dinin shumë për to dhe as që e besonin se aty ku do të shkonin të ishte ngritur ndonjë spital. Papritur ata u ndodhën në bregun e një grope ku kishin ndezur zjarre dhe rreth tyre rrinin njerëz. Danili eci pas viganit mes për dhe rrethve duke ndjerë vështrimet e partizanëve. Ata mes zjarreve duke ndjerë vështrimet e partizanëve. Ata thanin rrobat, i lidhnin plagën shokut, bënin shakara, apo këndonin rreth ndonjë kitare. Kjo ishte pamja e parë rreth e rreth zjarreve. Ai eci pas viganit duke u munduar të kapte copëra bisedash.

— ...Shpëtoi duke ikur karrocë më karrocë dhe pastaj nga karroca e fundit kapërceu murin.

— **Është trim i marrë**, duhet t'i tërheqim veshin.

— Mos e shtrëngo aq fort, mor kungull...

(Tinguj kitare dhe murmurima e një melodie.)

— Pi ti një herë, pastaj më lër edhe mua.

— Ej, me të zbardhur, dy orë mësim.

...Brenda në Tiranë u vra Qemal Stafa...

Ata po kalonin pikërisht pranë kitarës partizane.

— Sakine! — Nga zjarri pranë u ngrit një vajzë dhe e rroku infermieren në qafë. Ajo ishte një partizane me shtat mbimesatar, e armatosur, me kollane fishekësh të vendosura kryq në gjoks. Leshrat e lagura i vareshin nëpër supe si ata gjarpërinjtë e zes të Meduzës dhe rreth syve i ishte formuar një rreth mavi. Mund të thoshe se ishte e bukur. Danili vështroi në heshtje shoqet që ecën para tij me krahët shtrënguar në bel. Pastaj vështroi një zjarr aty pranë. Disa flinin me kurriz të kthyer nga zjarri dhe atij iu duk sikur ëndërronin.

Ai nuk ishte në gjendje të mendonte asgjë. Tingujt e kitarës dhe kënga e ndiqnin pas dhe ai e ndjente se ishte shumë i hutuar dhe i mallëngjyer.

«...Luftoi me patllake, gjersa i doli xhani...»

«Këta luftojnë. Në të gjitha malet njerëz të tillë luftojnë. Por këta njerëz qenkan fare të zakonshëm», tha me vete. Ai përfytyroi njerëzit me të cilët kishte pasur të bënte më parë, njerëzit e së shoqes, barkmëdhenj, apo

të dobët si levrekë, të pështirë, njerëz që çirreshin për mëmëdhenë e rilindur nga fashizmi. Oh, jo! Ai padashur e bënte krahasimin e njerëzve që kishte njohur me ata që rrinin e thanin rrobat rreth zjarreve të maskuara, ata rrinin të heshtur, ose këndonin, lidhnin plagët, nga armët dhe nga plagët ngrihej një kundërmim i lehtë baruti. Dhe gjithçka e tyrja ishte jo e zakonit, dhe arma, dhe veshja, dhe sytë e kthjellët, në shkëlqimin e të cilëve pasqyrohej gjithçka e singertë dhe e mirë.

Ai pandehte se do ta shpinin të paktën në ndonjë kasolle me dritë, qoftë edhe të zbetë, por vigani u ndal në një zjarr dhe partizanët i hapën vend. Mbi dy batanije ishin shtrirë dy njerëz, njëri me gjoks të hapur, ndërsa tjetri me pantallona të çara dhe mbi fashat nxinin njolla gjaku. Ai me gjoks të hapur, që, me sa dukej ishte plagosur rëndë, e kishte mbështetur kokën në gjunjët e një vajze, e cila e vështronte me dhembje. Danili qëndroi një kohë të gjatë duke e vështruar këtë pamje, e denjë për frymëzimin e piktorëve më të mëdhenj të kohërave, pa ditur ç'të bënte. Vetja iu duk aq e vogël, dhe e parëndësishme në një tablo të tillë, sa ai nuk dinte ç'të bënte. Dalngadalë nën dritën e zjarrit, që i luante nëpër fytyrë, Danili vuri re se i plagosuri hapi sytë, ndërsa vajza u kërrus me mundim ta dëgjonte.

— Si është Fati? — pyeti i plagosuri me zë të mekur.

— Mirë, mirë — tha vajza, dhe vështroi Danilin. — Ka ardhur mjeku nga qyteti.

I plagosuri bëri një përpjekje të ngrihej, por nuk mundi dhe vështroi vajzën. Vajza u mundua t'ia rregullonte kokën në gjunjët e saj dhe u përkul përsëri.

— Partizan është? — pyeti i plagosuri.

— Besoj partizan — tha vajza duke vështruar përsëri Danilin.

Me veshjen që kishte ai as që mund të merrej për partizan.

Danilin e përfshiu një varg ndjenjash të çuditshme. Ishte hera e parë që po e quanin partizan dhe gjer atë kohë as që e kishte marrë me mend se një ditë do ta quanin partizan.

— Si është Fati? — pyeti prapë i plagosuri.

— Mirë është, — i tha vajza — pyete një herë. Tani kemi hallin tënd. Fati po fle i qetë.

— Le të shohë Fatin një herë.

— Jo, duhet të të shohë ty, — tha vajza, — Fati është më lehtë.

— Atëherë le të mos humbë kohë dhe pastaj të shohë Fatin — tha i plagosuri, duke marrë një pamje sikur ishte gati.

Danili u përkul më gjunjë dhe vështroi të plagosurin. Ai kishte mbyllur përsëri sytë dhe mendohej të duronte dhembjet dhe nën dritën e flakës së zjarrit mjeku vinte re muskujt e fytyrës që lëviznin. Vajza nisi të zgjidhte me kujdes fashat dhe partizanët e tjerë dhe vigani, që qëndronin rreth zjarrit, e vështronin me durim sikur në duart dhe gishtërinjtë e saj të kishin vendosur narkozën e ndalimit të dhembjeve.

«Ata vështrojnë sikur t'i ndjenin vetë dhembjet,» mendoi Danili. Ai u përkul më shumë dhe pothuaj preku me kokë leshrat e lagura të vajzës. Ato lëshonin një kundërmim të lehtë femre të përzier me erën e lagështirës dhe të barutit. Edhe nga gjoksi i të plagosurit ngrihej një erë e lehtë baruti.

— Ç'e ke, vëlla? — e pyeti Danili.

— Vëlla! Jo, jo, vëlla — tha vajza. — Është skuadër-komandanti.

Danili se pse ndjeu të skuqej. Përsëri vetja iu duk si një çunak kureshtar dhe as që ishte në gjendje të mblidhte mendjen dhe të niste punën si mjek. Më në fund vajza zbuloi një kraharor të cfilitur në të cilin ishin piksur copëra gjaku. Atëherë ai erdhi në vete dhe ajo ndjenjë hutimi e pakuptueshme që e kishte përfshirë që kur qe nisur për atje, filloi t'i davaritej me t'u ndodhur ballë për ballë rrezikut të vdekjes. (I plagosuri vetëm atë ditë mund të ishte ndodhur dhjetë herë përballë rrezikut të vdekjes, por mjeku këtë ende nuk e përfytyronte dot.) Ai e mbërtheu vështrimin në kraharorin e copëtuar, në sytë e tij i plagosuri ishte një njeri që kishte humbur gjak, një

njeri që, sikur të mos ndodhej ai aty, me siguri do të vdiste.

Atij iu kujtua kraharori i majorit alpin, me të cilin nisi rrugën e operacioneve të vështira të luftës, dhe i erdhi turp për hutimin e mëparshëm. Tani për të fillonte një punë jo e zakonit dhe njohuritë e tij si mjek duhej t'ua përshtaste rrethanave. Klinikisht majori alpin ishte i vdekur, ndërsa ky partizan klinikisht nuk mund të quhej i vdekur, por rrezikohej shumë më tepër se majori alpin, sepse ciflat e predhave kishin dëmtuar një sipërfaqe shumë të madhe dhe mund t'i rridhte i gjithë gjaku.

— Bëni pak dritë — tha me zë të ngjirur. Kraharori i të plagosurit u ndriçua menjëherë. A ju ndodhet ndonjë aparat narkoze? — Ai për disa çaste harroi se ndodhej në mal dhe iu drejtua viganit. Viganit e vështroi me habi sikur të mos kuptonte se për se ishte fjala.

— Aparat për ta vënë në gjumë — sqaroi mjeku. — Për të plagosurin nuk ka rrezik, sepse kraharori nuk është prekur, por dhembjet e tij do të jenë të padurueshme, kur t'i hiqen ciflat e predhave. (Ai kishte përshkuar me mend të gjithë rrugën e operacionit.) — Është njësoj sikur të ta gdhendin trupin me thikë — tha.

— Ne nuk kemi asnjë aparat — tha viganit.

— Po nuk mund t'i bëhet anestezi e pjesshme — tha mjeku. (Ai i drejtohej sikur viganit të merrte erë nga mjekësia.) — Unë kam ca ampula, por kjo nuk mund të bëhet, sepse plagët zënë një sipërfaqe shumë të madhe.

— Unë nuk të kuptoj, doktor — tha viganit, duke shprehur një habi krejt të sinqertë.

— Puna është se duhet vënë në gjumë, — tha Danili, — narkoza shërben për ta vënë në gjumë që të mos ndjejë dhembje.

— Aha! — tha viganit sikur ta kishte kuptuar. — Hiqia ciflat pa e vënë në gjumë. Ai me siguri do të durojë. Danili e vështroi me vëmendje.

— Hiqi pa frikë — tha me zë të mekur i plagosuri. — Mirë e ka komandanti. Atëherë Danili vuri re në sytë e atij të plagosuri një

vendosmëri të çuditshme dhe kjo e bëri të ngurronte më shumë. I plagosuri, sikur ta kishte kuptuar, i tha:

— E ç'më pandeh, doktor, fëmijë? Pandeh se do të qaj si fëmijë?

Ai foli me mundim dhe pakëz i inatosur, por pastaj vuri lehtë buzën në gaz. Danili, sikur t'i kishte hedhur njeri një kovë me akull të shkrirë në qafë, u përmend plotësisht dhe i tha infermieres t'i vinte në ndihmë.

«Mbase nuk i njoh mirë këta njerëz, mendoi, vallë të kenë një shpirt të tillë të çuditshëm, mbinjerëzor dhe njëkohësisht fare të thjeshtë?»

Danili ishte bërë gati për të nisur punën.

— Bëni dritë, — i tha viganit si në ethe, — ju lutem sa më shumë dritë!

Kraharori i cfillitur i të plagosurit u ndriçua shumë dhe ai gjithnjë i ngutur si në ethe iu përvesh një pune të vështirë, mbase më së vështirës në jetë, sepse ai për herë të parë kishte të bënte me trupin e gjallë, për herë të parë do të ndjente nëpërmjet bisturisë dhe gishtërinjve të tij rrudhosjen e muskujve dhe të damarëve nga dhembja. Ai ndjeu se dhjetëra sy e vëzhgonin me ankth. Sa herë bisturia dhe pincat lëviznin nën ciflat e predhave dhe prekte mishin, aq herë ai rrëqethej. Nganjëherë në duar i transmetohej përpjekja e partizanit për të duruar dhe atëherë ai sa s'i thoshte: «Të dhembti?» Rreth e rreth qëndronte e gjithë skuadra dhe ai vuri re se disa nga ata burra të fortë nuk kishin zemër ta vështronin. Edhe ai vigani i ashpër, që, me sa dukej, ishte komandanti i kompanisë, nuk kishte zemër, ndërsa vajza Meduzë e vështronte me lotë në sy. Vetëm infermierja e sallës kryente të gjitha punët si të ndodhej në një operacion të vërtetë dhe të zakonshëm dhe Danili mendoi përsëri: «Ç'kurajë ka kjo vajzë!» Nganjëherë ai vinte re se i plagosuri mudohej të përmbante me stërmundim ndonjë klithmë. Por, kur ai nisi të hiqte ciflat që ishin futur thellë në muskujt e kraharorit, atëherë kuptoi se durimi kishte arritur kulmin. Ai priti që i plagosuri të bërtiste, me siguri ai do të nxirrte klithma, të cilat do t'u pikonin shokëve në zemër. Ai ia vinte re muskujt e fytyrës që i dridheshin

dhe i sforcoheshin, qepallat që mbylleshin dhe shtrëngo-
heshin fort duke bulëzuar lotë. Befas i plagosuri hapi
sytë dhe tha:

— Doktor, a më lejohet të pi një cigare?

Duart i ishin bërë me gjak dhe në atë ngjyrë të kuqe
që piksej ngadalë iu duk sikur vështroi një zemër të
fuqishme që do të ishte në gjendje të punonte edhe një
mijë vjet.

Danili e lejoi të pinte cigare, as që e kuptoi se për
se e bëri një lëshim të tillë dhe sakaq në gojën gjysmë
të hapur të të plagosurit u vendos një cigare e ndezur.
Ai e thithi ngadalë siç do të thithte narkozën dhe, kur
ia hoqën nga goja, vuri buzën në gaz.

Mjeku kishte hequr ciflat dhe kishte nisur qepjen,
e cila ishte po aq e padurueshme, por 'i plagosuri tani
ishte i qetë. Ai e kuptoi se kraharori i ishte mpirë nga
dhembja dhe e kishte humbur ndjeshmërinë. Dhe, kur
mbaroi operacioni, ai ishte një operacion që i thyente të
gjitha normat e shkencës, mjeku vuri re se i plagosuri
po humbiste ndjenjat. Ai e solli menjëherë në vete dhe
i plagosuri vuri buzën në gaz sikur t'i vinte turp që kishte
humbur ndjenjat.

Operacioni i parë kishte mbaruar me sukses.

— Tani duhet të flesh — i tha Danili me zë të
lodhur.

— Jo — tha i plagosuri.

— Duhet patjetër të flesh.

— Duhet të shoh Fatin — tha i plagosuri.

— Jo — tha Danili. — Tani nuk duhet të lëvizësh.

— Po Fati trembet edhe po të presë pak gishtin —
tha i plagosuri. — A nuk duhet t'i jap kurajë? Fati në
luftë është vetëtimë, por këtu... — I plagosuri mundahej
që të tjerët të mos e vinin re zërin e tij të pafuqishëm.

— Ti nuk duhet të flasësh — tha Danili.

— Unë e ndjej veten mirë, doktor.

— Megjithatë nuk duhet të flasësh — tha prerë Da-
nili.

I plagosuri u mundua të ngrihej, por mundi të lë-
vizte pak kokën andej nga duhej të ishte Fati.

— Fat, — tha me zë të mekur — nuk është gjë, ke për të parë. Ai është një doktor i mirë.

I plagosuri befas vari kokën në prehrin e vajzës dhe mbylli sytë. Atëherë të gjithë ata që ishin reth tij lëvizën të alarmuar dhe disa u ngritën më këmbë.

— Vdiq?

— Jo, jo — tha Danili. — Vetëm humbi përsëri ndjenjat. Është lodhur shumë. Ai duhet patjetër të flerë.

— I plagosuri erdhi në vete kur ai po ekzaminonte Fatin.

— Fat, bëj durim, — tha me zë të mekur, — nuk është asgjë. Ke për të parë.

Fati, një djalë i ri, e vështroi në heshtje, pastaj vështroi mjekun me një palë sy të shqetësuar.

— A dhemb shumë, doktor?

Ai ishte i plagosur në kofshë dhe, sikur të mos ndodheshin rreth atij zjarri, po në ndonjë krevat, atëherë mund të thoshte se do të mjekonte një plagë të rëndomtë. Megjithatë, kur i hoqi ciflat e predhës, nuk dëgjoi asnjë rënkim, asnjë klithmë.

Danili u ngrit më këmbë dhe vështroi mëngjesin që kishte rënë shkarazi dhe pa u ndjerë në atë gropë të madhe. Ishte një mëngjes me diell që copëzohej në halat e pishave dhe përplasej në tokën e ngrirë. Në gropë zjarret ende nuk ishin shuar.

«Tani filloi për mua një punë e vështirë, pa mjete e me pacientë të jashtëzakonshëm,» mendoi. A do të mund t'i bënte ballë kësaj pune në vitet që do të vinin, a do t'ua shëronte dot plagët atyre luftëtarëve që dilnin nga beteja?

Poshtë qyteti ishte kredhur nën një mjegull të dendur dhe avujt e hirtë që shpështilleshin rreth saj dukej sikur i merrnin frymën. Në atë qytet ai kishte thurur shumë ëndrra, tani ato kishin mbetur larg në netët e gjata dhe të ftohta, nëpër rrugët e zbrazëta dhe me akustikë. Endërrimet e tij kishin mbetur diku nën mjegullat e qytetit dhe ai tani vështronte mëngjesin që po lëshohej mbi të me vrull...

EPILOG

Kur doli, kishte rënë muzgu dhe Danili, qëndroi një copë herë më këmbë në shkallët e Universitetit të Tiranës. Neonet, në të dyja anët e bulevardit të madh, nuk ishin ndezur ende, megjithatë, që andej, mund të vije re njerëzit që kishin nisur shëtitjen e mbrëmjes. Nga dera e madhe vazhdonin të dilnin pjesëmarrësit e mbledhjes dhe ai nisi të zbriste shkallët e mermerta. Ata ishin mjekë, profesorë, anëtarë të Akademisë, studentë, përfaqësues të shoqatës shkencore të universitetit dhe të ftuar të tjerë që kishin dëgjuar disertacionin e tij me titull: «Nga përvoja ime në operacionet në zemër dhe në mushkëri.» Ai kishte mbledhur aty eksperiencën e të gjitha viteve, punën dhe sukseset e tij praktike. Ai zbriti edhe shkallët e fundit dhe atëherë ndjeu një dorë që iu mbështet në sup.

— Profesor, po të doni, mund t'ju përcjell ca me makinë. — Ministri i shëndetësisë i foli me një ton të butë dhe me shumë respekt. Ai ishte mjek patolog dhe gjatë leximit të disertacionit pothuaj e kishte përpirë me sy.

U ulën të dy në sedilen e prapme dhe makina rrëshqiti lehtë-lehtë në bulevardin me pllaka naftë të përzier me rërë. Profesor Danil Jaku dukej pak i hutuar dhe vështrimin e kishte përqëndruar në turmën e njerëzve që lëviznin në krahun e djathtë.

— Ishte një disertacion i një niveli shumë të lartë — tha ministri i shëndetësisë. — Natyrisht unë isha në dije-ni të të gjitha atyre që përshkruanit ju, por, duke ju

dëgjuar, më lindi mendimi për ngritjen e një qendre të madhe eksperimentale shkencore.

— Edhe mua më ka shkuar në mendje një gjë e tillë, — tha Danil Jaku — por nuk kam pasur rast ta shfaq në ndonjë vend.

Makina u kthye në të djathtë të sheshit «Skënderbej» dhe e shtoi shpejtësinë. Danili vështroi «zhivën» e verdhë që iu afrua shifrës 60 dhe mendoi se makina duhej të ishte fare e re.

— Mund të bisedojmë për këtë — tha ministri. — A doni të bisedojmë?

— Sigurisht — tha Danil Jaku. — Unë mund të studjoj dhe ndonjë material ndihmës.

— Do të takohemi përsëri, — tha ministri — besoj se e dini që sot në mëngjes, u irtaugurua spitali i ri.

— E di.

— Ky është spitali më i mirë dhe modern që mund të jetë ndërtuar në vend. Do të jetë një ndihmë e madhe jo vetëm për punonjësit e Tiranës, por edhe të rretheve të tjera. — Ministri u kthye nga ai. — Është bërë propozimi që ju të caktoheni drejtor i tij.

— Unë? — Danilit iu duk sikur ministri po e tepronte. Ai e dinte se ishte bërë prej kohe një propozim i tillë, por nuk kishte pranuar. — Unë edhe njëherë, e kam shprehur mendimin se do jem një drejtor i keq.

— Por... — u habit ministri. — Kjo do t'ju lehtëson-te nga andrallat e përditshme dhe ju krijon mundësi dhe kohë për t'u marrë me punë shkencore.

— Unë jam mjek, shoku ministër, kirurg — tha Danili. — Për mua çdo operacion është i vështirë, është një punë shkencore. Sigurisht është një nder i madh për mua që të më besohet të punoj në këtë spital, por si drejtor jo. Një drejtor është administrator dhe jo mjek. Ju jeni ministër, por nuk merreni me mjekësi, megjithëse keni qenë një nxënës i shkëlqyer në patologji.

Ministri vuri buzën në gaz. Ai ishte pöthuar në të njëjtën moshë me Danilin dhe nuk kishte punuar shumë në profesion.

Papritur ministri u kthye nga ai dhe i tha:

— Disertacioni juaj mund të paraqitet në Akademinë e Shkencave. Është një punim me vlerë, me të cilin ia vlen të mbrosh kandidaturën.

Danili vështroi një copë herë vitrinat e ndriçuara të dyqaneve. Njerëzit lëviznin të shkujdesur, ndaleshin para vitrinave dhe përsëri lëshoheshin nëpër trotuarë. Makina ecte nëpër Rrugën e Barrikadave dhe atij përsëri i shkuan sytë në kolonën e «zhivës» së verdhë që kishte zbritur në shifrën 40.

— Nuk di si të them — ia nisi Danili me drojtje. — Operacionet në zemër dhe mushkëri më kanë ngrënë pothuaj gjithë jetën si mjek. Tani u bë e mundur të ketë specializim të veçantë, prandaj unë nuk dua të mbetem këtu. Vitet e fundit më kanë proekupuar tumorët kancerozë... Kam studjuar literaturë dhe ndoshta pas një specializimi... E di që është një ëndërr, ne ende nuk kemi siguri me tumorët e zakonshëm. Dua t'ia nis me kokën dhe pulmonet.

Ministri e vështroi drejt në sy.

Danili vështroi i menduar përtej xhamave të makinës rrugën që kishte nisur të kridhej në mugëtirë dhe ndjeu rrëqethje. Mugëtira në rrugët pa njerëz i solli për një çast në mend netët e gjata të pushtimit fashist. «Gjithnjë kemi pasur iluzione, mendoj, që kur e nisëm punën si mjekë të përgatitur në universitetet e Evropës, por gjithnjë ato mbeteshin iluzione fantastike, që na dukeshin pa shpresë. Danili u kujtua se i kishte telefonuar Sakinia që ta priste në hyrjen e një rrugice dhe i tha ministrit se do të zbriste. Kolona e «zhivës» tregoi shifrat 30, 20, pastaj 10 dhe 0. Maqina u ndal. Ai e falënderoi ministrin dhe u nis me çap të qetë për në rrugën «Labinoti». Ai vuri re nga larg Sakinen që e priste duke lëvizur kokën sikur të ndiqte ritmin e një melodie. Kur e shihte ashtu, ai mendonte se do ta dashuronte gjithnjë. Ajo nuk ishte më aq e re, por ende nuk ishte thinjur. Sakinia ishte bërë drejtoreshë e një klinike lagjeje, ishte deputete në Kuvendin Popullor dhe kishte mbaruar Universitetin e Tiranës.

Ajo qeshi me ta parë dhe iu hodh në qafë. Kishte nisur të ngrysej.

— Ç'do të mendonin pacientët e tu sikur të shihnin se drejtoresha i hidhet të shoqit në qafë mu në mes të rrugës? — e pyeti ai duke vënë buzën në gaz.

— Do të mendonin se ajo e do shumë — tha ajo.

Ai vuri përsëri buzën në gaz dhe të dy ecën nëpër rrugën e re.

— Për disertacionin nuk po më flet fare, Dani — tha ajo. — Ishte i një niveli të lartë shkencor, por me gjithatë... — Ajo e ndërpreu fjalën në mes. — Sikur u takove me ministrin? — e pyeti pastaj ajo.

— Po, — tha Danili — edhe ai ishte i një mendimi të tillë dhe më përgëzoi. Pastaj të dy bënë një copë rrugë në heshtje.

— E di çfarë? — tha ai sikur të niste një tregim interesant. — Ata marinarët e huaj që u shtruan në spitalin tonë erdhën të paguanin. Drejtori pande hu se erdhën ta falënderonin përsëri dhe, kur e kuptoi qëllimin e ardhjes, mbeti shumë i habitur. «Por te ne, u tha, askush nuk paguan kur shtrohet në spital apo mjekohet në shtëpi.» Megjithatë marinarët ngulën këmbë dhe ai nuk dinte se çfarë të bënte. Nisi t'u shpjegonte përsëri se në Shqipëri për asnjë lloj mjekimi nuk paguhet dhe se kushdo mjekohet apo kurohet gratis nga shteti socialist.

Danili zuri të qeshte dhe ajo e pyeti se ç'ndodhi më pas.

— Ata i thanë se mbase ky rregull është vetëm për shqiptarët, por drejtori, që me të vërtetë nuk dinte se ç'të bënte, më në fund u tha se, sido që të ishte, ata nuk do të kishin ku të paguanin. Por ata përsëri ngulën këmbë, pasi u dukej një sjellje shumë e pahijshme të iknin pa paguar, kur i kishin pritur aq ngrohtë dhe u kishin shërbyer aq mirë. Atëherë drejtori u detyrua t'i telefononte zëvendësministrit, doktor Hamdiut. «Shpjegou atëherë, more djalë, se kjo është çështje ideologjike, i tha ai. Thuaju se në Shqipëri ndërtohet socializmi dhe për shëndetin e njeriut kujdesen një parti dhe qeveri e tërë. Ne

nuk mund të bëjmë përjashtime për disa marinarë të huaj dhe të hapim degë llogarie në spital.»

— Ama e sqaroi — tha Sakinia duke qeshur. — Ai gjithnjë do të mbetet mjek.

Danili vështroi të shoqen. Të dy tani ishin në moshë të pjekur. Ajo ishte nja tetë vjet më e vogël, por megjithatë nuk kishin shumë që ishin martuar. Gjatë viteve të luftës ai kishte menduar se midis saj dhe Kel Martinit kishte lindur një dashuri e fuqishme, e heshtur dhe vetëm kur ai u vra e kuptoi se infermierja e sallës së operacionit të spitalit partizan e dashuronte me gjithë forcën e ndjenjave të saj. Për herë të parë ai vuri re se nuk ishte më e sigurt në punë dhe ai nisi ta vëzhgonte me kujdes. Ajo hutohej, përmendej si nga një ëndërr dhe përsëri e humbte mendjen. Pastaj kaluan vitet. Spitalet partizane të vendosura në male të ashpra dhe të kërcënuar gjithnjë nga rreziku i vdekjes u shndërruan në spitale ku mjekohej gratis populli i thjeshtë.

Ata dolën në Rugën e Labinotit dhe u futën në një vend të fshehur prej llambave me avuj zhive dhe ajo u rëndua në krah.

— Dani, — i tha — duket sikur të lindi mendimi për të kryer një operacion të vështirë. A nuk është kështu?

Ai e vështroi në heshtje.

— Nga e nxore këtë?

— Sepse, kur ndodhesh para një operacioni të vështirë, ti gjithnjë kërkon të shëtisësh rrugicave.

— Atëherë dalim në bulevard dhe futemi mes njerëzve — tha ai.

— Po përse ti mundohesh të m'i fshehësh operacionet e vështira, Dani? — tha ajo me një ndjenjë keqardhjeje.

Ai vuri në gojë një cigare të markës «DS» dhe e ndezi me një çakmak të bardhë. Ata kishin dalë në sheshin «Skënderbej» dhe u përfshinë menjëherë në vorbullën e një lëvizjeje të vrullshme njerëzish dhe makinash. Ecën drejt Rrugës së Kavajës duke parë herë pas here fytyrat e njerëzve. Atij gjithnjë i kishin pëlqyer lëvizja e vrullshme, njerëzit që lëviznin nëpër rrugë gazmorë dhe

Atenere si thua?

— A mund të vish? Mendoj se nuk ka kohë dhe tani me siguri më presin në sallë.

— Po të duash ti...

— Mirë — tha ai duke u ngutur. — Vërtet kam qenë aq i sigurt me ty në operacionin e vështirë të vëllait tënd. Eja, po munde, brenda dhjetë minutave.

— Erdha, Dani — tha ajo. — Unë po të telefonoj nga salla. Kam ardhur me doktor Hamdinë, por më parë më duhej të të merrja leje.

Kur lëshoi receptorin, Danili vuri re se ishte larë me djersë, por këtë radhë nuk e kuptoi nëse ishte emocioni kur fliste me një njeri që nuk e priste, apo shqetësimi për operacionin.

Ai falënderoi me kokë mjekun e rojes dhe eci drejt hyrjes së pavionit të kirurgjisë. Nëpër korridoret e bardha dielli i mëngjesit reflektonte një dritë madhështore, inkurajuese dhe ai e ndjeu veten të sigurt...

PASQYRA E LËNDËS

Faqe

Sirenat	3
Jatagani	48
Pas mjegullës	108
Epilog	181